STUDII DE SOCIOLOGIE ISTORICĂ

Henri H. Stahl

EDITURA ŞTIINŢIFICĂ
București, 1972

SOCIOLBUC

I.

Teorii şi ipoteze sociologice privind fazele premergătoare întemeierii domniilor noastre

1. TEORII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE SOCIALA

Cînd ne aflăm în faţa unor documente istorice, puţine, lacunare, confuze, nearuncînd lumină decît ca o fîşie îngusta îndreptată numai asupra unei zone restrînse din cîmpul problemelor sociale, sîntem siliţi să facem un apel mai stăruitor la teoriile şi ipotezele sociologice. Cu atît mai mult, cînd aceste documente nu apar decît după o lungă perioadă de tăcere, arătîndu-ne totuşi existenţa unor forme de viaţă socială relativ dezvoltate! Cum nu putem admite ca ele să se fi născut *ex nihilo,* abia concomitent cu apariţia acestor prime documente, trebuie să admitem că ele derivă din faze anterioare de dezvoltare, ale căror rădăcini pot merge uneori pînă în „nepomenitele veacuri", pe care, dacă nu le cunoaştem, se cade măcar să le bănuim.

Aceasta este de pildă situaţia cu domniile noastre autohtone: nu avem ştire despre ele decît, brusc, după un mileniu de întuneric, în care, începînd de la părăsirea Daciei, s-au perindat pe la noi valurile neîntrerupte ale diverselor popoare migratoare.

Problema de a şti care au putut fi formele de viaţă socială, existente sub aceşti nomazi, care au dat naştere statelor noastre autohtone, este totuşi nu numai importantă, ci şi pasionantă pentru orice om de ştiinţă socială. Totuşi ea

SOCIOLBUC

pare a fi fost oarecum neplăcută istoriografiei noastre, de vreme ce i s-a acordat atît de puţină atenţie

Totuşi, prin tăcere nu poţi anula un mileniu de viaţă socială. De aceea, pînă la obţinerea unor informaţii noi, scontate de pe urma unei mai atente analize a ştirilor ce ne-au rămas de la scriitori străini ai acelui timp, şi mai ales pînă la dezvoltarea unei arheologii medievale româneşti, socotim că nu ar fi de prisos să aruncăm o privire „teoretic-sociolo- gică“ asupra acestei probleme.

Dar teoriile trebuie aplicate totdeauna *cum grano salis,* căci sînt într-adevăr utile doar în măsura în care prin „teorie" înţelegem generalizarea unor prealabile cercetări concrete, care ne pot sluji în cadrul unei „sociologii comparate". Ele pot fi, dimpotrivă, nefaste atunci cînd le socotim axiome din care se pot inifera, deductiv, concluzii.

Orice „teorie generală" nu este valabilă decît „în general". Ea nu poate fi socotită drept o dispensă de cercetare a concretului, ci doar ca o sinteză a ceea ce s-a cercetat pînă acum şi o călăuză a cercetărilor viitoare. Din punctul de vedere profesional al cercetătorului ştiinţific, teoria nu explică încă nimic —- ci arată numai unde trebuie căutată explicarea. Am face prea puţin dacă ne-am mărgini să ilustrăm o teorie prin cîteva exemple inedite, în loc să o folosim ca pe o simplă ipoteză de lucru, care se cere veşnic redovedită şi eventual îmbogăţită prin tot ceea ce poate aduce nou continua cercetare a realităţii.

De pildă, ştim că „în teorie generală", „în relaţia nemijlocită dintre proprietarii condiţiilor de producţie şi producătorii direcţi (relaţie a cărei formă corespunde întotdeauna şi în mod firesc unei anumite trepte de dezvoltare a modului de muncă şi în consecinţă a forţei ei productive sociale) găsim de fiecare dată secretul intim, temelia ascunsă a întregii

[1] **In cele patru mari volume de** *Istoria României* **pînă acum tipărite de Academia R.S. Romania, paginile închinate migraţiei popoarelor sînt de pildă, extrem de puţine şi de nesatisfăcătoare.**

construcţii sociale, prin urmare, şi a formei politice pe care o îmbracă relaţia de suveranitate şi dependenţă, pe scurt a oricărei forme de stat".

Dar nu e suficient să ştim unde găsim de fiecare dată „secretul intim" al unei societăţi, pentru ca să ne socotim îndreptăţiţi să afirmăm că am şi găsit toate secretele istoriei, cînd de fapt nu deţinem decît cheia cu care putem deschide aceste secrete.

Căci, în cercetarea realităţilor istorice, trebuie să ţinem seama de faptul că „aceeaşi bază economică, aceeaşi din punctul de vedere al condiţiilor principale — să poată prezenta, în manifestarea ei, datorită nenumăratelor şi diverselor împrejurări empirice, condiţii naturale, relaţii de rasă, influenţe istorice care acţionează dinafară etc., variaţii nesfîrşite şi gradaţii, care nu pot fi înţelese decît cu ajutorul analizei acestor împrejurări empirice date"[2].

Să încercăm, deci, în acest înţeles şi cu acest scop, să expunem teoriile pe care le socotim apte a îndruma cercetările noastre arheologice, istorice şi etnografice, pe o cale mai fecundă, continuînd astfel o lucrare mai veche, în care am avut prilejul să arătăm că formele „feudale" ale primelor noastre domnii autohtone sint fenomene tîrzii [3]. Nu revenim

[2] **K. M a r x,** *Capitalul,* **voi. III, partea a Il-a, cap. XLVII, „Geneza rentei funciare capitaliste", E.S P.L.P., Bucureşti, 1955. K. Basilevici, citind în cauză şi cunoscuta scrisoare, din 1890 a lui Engels către Iosif Bloch, adaugă: „dacă istoria s-ar reduce exclusiv la dezvoltarea proceselor de producţie, atunci istoria unui popor s-ar asemăna cu istoria altuia, ca două picături de apă. Totuşi realitatea istorică, în nesfîrşite chipuri, stabileşte legături variate între elementele procesului istoric, care — deşi nu pot schimba tendinţele de dezvoltare determinante — duc totuşi la înfăţişări particulare, unice. De aceea procesele istorice, cu toate [ca] se supun aceloraşi legi generale, vădesc diferenţieri naţionale". (K. B a s i l e v i c i , O** *încercare de periodizare a feudalismului in istoria U.R.S.S.),* **în volumul** *Zur Periodisierung des Feudalismus und Kapitalis- [m]us in der geschicbtlichen Entwicklung der U.R.S.S. DiskussionbeitrSge;* **[e]diţia „Sowjetwissenschaft", Berlin, 1952, p. 8.**

[3] *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti,* **3 volume, Editura Academiei R.S. România, 1959—1965.**

SOCIOLBUC

asupra problemei, ci vom insista doar asupra genezei formelor de aservire antestatale, în mai mare măsură decît am putut-o face, în treacăt doar, în ultimul nostru volum [4].

Intenţia noastră nefiind deci de a analiza înseşi formele tîrziu apărute ale orînduirii sociale feudale de la noi din ţară, ci de a studia geneza lor, adică procesele sociale probabile care au dus la aservirea ţărănimii noastre, nu este cazul să insistăm prea mult asupra procesului de ansamblu pe baza căruia se poate preciza caracterul feudal al unei societăţi, adică pentru a stabili în ce măsură relaţiile de aservire ajung sau nu dominante şi se referă la principalele mijloace de producţie, dînd naştere la două clase de bază : feudalii şi iobagii.

Va trebui totuşi să reamintim teoriile generale cu privire la feudalism, dat fiind că teoria naşterii „relaţiilor de aservire" antefeudale a fost elaborată în cadrul studiilor făcute asupra orînduirilor feudale deplin dezvoltate. Ceea ce este şi firesc, dat fiind că numai în orînduirea feudală propriu-zisă relaţiile de aservire se înfăţişează în condiţii de masă şi îmbracă forme clare.

Este ştiut că metodologia marxistă ne învaţă că orice fenomen social trebuie studiat pomindu-se de la formele lui deplin dezvoltate, acestea fiind cele care luminează atît formele lui incipiente, cît şi cele de destrămare [5].

[4] *Les anciennes communautes villageoises roumaines, asservissement et penetration capitaliste,* **Bucureşti-Paris, 1969 (ediţia Academiei R.S.R. şi Centre National de la recherche scientifique Paris).**

[5] **„Societatea burgheză reprezintă cea mai dezvoltată şi mai multilaterală organizaţie istorică a producţiei. De aceea categoriile care exprimă relaţiile acestei societăţi, înţelegerea structurii ei, oferă totodată posibilitatea de a cunoaşte structura şi relaţiile de producţie ale tuturor formelor sociale dispărute, din ale căror sfărîmături şi elemente se construieşte ea, in parte tîrînd după sine unele rămăşiţe încă neasimilate, iar în parte dezvoltând pînă la deplina lui semnificaţie ceea ce înainte existase doar în germene etc. Anatomia omului constituie o cheie pentru înţelegerea anatomiei maimuţei. Dimpotrivă, la speciile inferioare de animale, germenii unor elemente superioare pot fi înţeleşi numai în cazul cînd înseşi aceste elemente superioare sunt deja cunoscute. Economia burgheză ne oferă**

SOCIOLBUC

Dat fiind deci că relaţiile de aservire se dezvoltă deplin şi capătă forme care pot fi considerate clasice numai în orîn- duirea feudală, doar plecînd de la cunoaşterea acestora ne este deschisă calea spre a înţelege ce sînt relaţiile de aservire apărute în societăţile premergătoare celei feudale.

Ceea ce nu înseamnă însă că toate aceste forme diverse ale relaţiilor de aservire trebuie confundate între ele. Dimpotrivă, studiul a ce este „esenţial" în relaţiile de aservire deplin dezvoltate din sînul orînduirii feudale propriu-zise trebuie să ne ajute la restabilirea a ceea ce este specificul diverselor forme embrionare, de apariţie a relaţiilor de aservire.

1. *RELAŢII DE „ASERVIRE" ŞI „ORÎNDUIRE FEUDALĂ"*

Se numeşte „*aservire*" situaţia în care se găseşte un grup de ţărani producători direcţi, care, fără a fi robi, sînt totuşi datori faţă de stăpînul lor să presteze unele munci gratuite şi să predea o parte din produsele lor.

Deseori cei aserviţi sînt şi „*iobagi*" legaţi de glie, în sensul că nu pot părăsi localităţile de origine şi nici nu pot fi izgoniţi de pe ele.

Asemenea relaţii de aservire sînt caracterizate prin faptul că întreg conţinutul lor social este reglementat tradiţional, fiind comun unor întregi grupe. Cu alte cuvinte, aservirea nu este rezultatul unor înţelegeri contractuale individuale, ci un fenomen colectiv.

astfel cheia pentru înţelegerea economiei antice etc., dar nicidecum în maniera proprie economiştilor, care şterg toate deosebirile istorice şi pentru care toate formele sociale nu sînt decît forme burgheze. Dijma, zeciuiala etc. pot fi înţelese dacă este cunoscută renta funciară, dar nu trebuie să le identificăm cu aceasta din urmă".

(Karl Marx, Contribuţii la critica economiei politice. Anexe. Editura Politică, Bucureşti, Ediţia a Ul-a, 1960, p. 248.)

SOCIOLBUC

Relaţii de aservire pot apărea abia după ce tehnica de pro, ducţie permite unui grup de oameni ca, prin munca lor, să producă nu numai cele necesare reproducerii simple a pro-i cesului lor de producţie, ci şi obţinerea unor surplusuri care să poată fi confiscate ca „plusproduse" de către o grupă de stăpîni [6].

Este de altfel o condiţie generală a tuturor formelor de exploatare a muncii umane, dar care diferă, istoric şi local după gradul de dezvoltare a proceselor de producţie şi după structura de clasă a societăţii, în ansamblul ei.

Mai mult sau mai puţin sporadic, asemenea relaţii de aservire pot apărea în cele mai felurite moduri de exploatare a muncii umane, adică în diferite tipuri de orînduiri sociale ".

De-a lungul istoriei întîlnim foarte deseori asftle de populaţii aservite. Rînd pe rînd, hiloţii din Laconia, ectemorii din Atena, gimnaţii din Argos, menoţii din Creta, clienţii din vechea Romă, colonii din Roma imperială, litii barbarilor germanici, iobagii feudali, haracii, rumînii şi vecinii

[6] **Nu contrazicem astfel teza că, spre deosebire de capitalism, „repetarea (proporţiilor anterioare şi pe baza anterioară, aceasta este gospodăria bazată pe clacă, a moşierilor, gostpodăria naturală a ţăranilor, producţia meşteşugărească a meseriaşilor" (V. I. L e n i n,** *Opere,* **vol.HI, p. 47, Editura Politică, 1961), dat fiind că în procesul de reproducere simplă pot exista plusproduse confiscabile. A fost semnalat în acest sens „caracterul de statornicie a obligaţiilor feudale, care nu au o cauză juridică, ci sînt determinate de economic", ceea ce face că, „în condiţiile menţinerii proporţiilor aproape neschimbate ale plusprodusului şi produsului necesar", produsul care rămîne ţăranilor înglobează ceva mai mult decît este necesar pentru reproducţia forţei de muncă, adică şi a reproducţiei simple. Plusprodusul este ceea ce acaparează feudalul" (R. P. H r o n o v,** *Cu privire la legea economică fundamentală a feudalismului***, traducerea nr. 151, Biblioteca Institutului de istorie a Academiei).**

[7] **„Este sigur că iobăgia şi aservirea nu sînt forme specific medieval-feudale; le găsim pretutindeni sau aproape pretutindeni unde cuceritorii au lucrat pămîntul, pentru ei, prin vechii locuitori" (M a r x - E n g e l s,** *Selected Corespondance,* **New York, p. 411, citat de marxistul japonez H. K. T a k a h a s h i, în volumul colectiv** *The transition from feuda lism to capitalism,* **în „Arena", publication, nr. 4, 1954).**

noştri, au avut de luptat împotriva asupritorilor lor, spartani, eupatrizi, patroni, seniori, bai, noiani sau boieri. Necontenit luptele dintre ei s-au dus în jurul problemei dijmei, a clăcii şi uneori şi a legării de glie.

Dar de cele mai multe ori ne aflăm doar în faţa unor „relaţii de aservire", care pot fi socotite cel mult „elemente de feudalism" şi în tot cazul nu ca o „orînduire feudală".

Se în timpi ă cu aservirea ceea ce ştim că se întîmplă şi cu sclavajul : după cum relaţii de sclavie pot exista în cele mai felurite orînduiri sociale, începînd din comuna primitivă şi sfîrşind cu capitalismul, fără ca totuşi să existe o „orînduire sclavagistă" decît atunci cînd principalele mijloace de producţie sînt puse în lucrare prin sclavi, cînd adică sclavajul devine fenomenul dominant[8], tot astfel, deşi există relaţii de aservire în multe orînduiri sociale, nu putem vorbi de o „orînduire feudală" decît în momentul în care principalul mijloc de producţie — pămîntul — monopol al unei clase privilegiate — clasa feudalilor — este pus în lucrare prin producătorii direcţi aserviţi — clasa ţăranilor iobagi, dependenţi de feudali. Cu alte cuvinte, doar atunci cînd aservirea devine un fenomen economic dominant şi cînd exploatatorii — feudalii — şi aserviţii — iobagii — constituie principalele două clase ale societăţii aceleia [9].

[8] **„Faptul că au existat sclavi într-o societate anumită nu ne permite încă să definim caracterul formaţiunii social-economiae. Problema este dacă munca sclavilor a devenit la sdavi baza producţiunii". B. D. G r e - k o v,** *Geneza feudalismului în Rusia, in lumina învăţăturilor lui I. V. Sta- lin despre bază şi suprastructură.* **(„Voprosîi istorii", nr. 5/1952, pp. 31—43, traducerea nr. 467 a Institutului de istorie al Academiei.**

[9] **O formulare din acest punct de vedere, a ceea ce este orîniduirea feudală a fost dată sub diferite forme. De pildă : „Feudalismul este sistemul exploatării ţăranilor iobagi de către proprietarii funciari feudali", legea economică a feudalismului fiind „producerea plusprodusului pentru satisfacerea necesităţilor feudalilor, prin exploatarea ţăranilor dependenţi pe baza proprietăţii feudalilor asupra producătorilor direcţi, asupra iobagilor" ®- F. P o r ş n e v** *Studii de economie politică a feudalismului.* **Editura - Ştiinţifică, 1957, p. 53).**

S0CI0LBUC

Trebuie subliniată cu stăruinţă această concepţie, proprie marxismului, despre feudalism, esenţial deosebită de părerea acelora care, definind feudalismul dintr-un punct de vedere juridic, îl caracterizează, nu prin modul său de producere, ci exclusiv prin sistemul de norme, reglementînd ierarhia relaţiilor politice care legau între ei pe membrii clasei feu-! dale [10], şi anume prin „fărîmiţarea politică", în formele „va- salităţii", „feudelor" şi ale „imunităţii".

în loc deci ca orînduirea feudală să fie concepută ca un anume sistem de relaţii între clase, el poate fi conceput greşit ca un sistem de relaţii interne, în sînul unei singure clase, şi anume a celei dominante.

Corect este deci ca orînduirea feudală, ca orişice altă orînduire, să fie diagnosticată prin analiza structurii sale economice, adică prin structura sa de dasă.

Sau : „Societatea feudală constă din două clase principale antagoniste: ţărănimea şi feudalii ; relaţiile dintre ele formează cheia pentru tot restul" (B. F. P o r ş n e v, *Esenţa statului feudal,* **în „Studii*, nr. 1, 1948, p. 111).**

[10] **„Istoriografia nobiliară şi burgheză ori a negat, în general, existenţa feudalismului în Rusia, ori a înţeles prin feudalism o anume structură a relaţiilor juridice corespunzătoare fărâmiţării feudale". „în acest din urmă caz, începutul feudalismului în Rusia era pus în legătură cu apariţia fărâmiţării politice" (B. D. G r c k o v, op. cit., în** *loc. cit.,* **pp. 31—43). „Gîndirea burgheză a considerat** *şi* **consideră, în esenţă, că specificul feudalismului îl constituie fărîmiţarea politică. Prin aceasta ea intră în întregime sub dominaţia acelui fetişism politic, acelui înveliş de drept public care ascunde esenţa relaţiilor economice dintre oameni, în feudalism". Pentru cei ce stau pe această poziţie greşită „principalul este sistemul feudelor, senioratul, vasalitatea, imunitatea". B. F. P o r ş n e v,** *Studii de economie politică,* **p. 33).**

K. B a s i l e v i c i, comentând critica adusă de S. W. L u s k o v acelor istorici ai dreptului care, ca şi istoricii burghezi, înţeleg prin feudalism nu un mod de producere, ci o anume formă a puterii politice, afirmă că „la cunoştiinţa mea nici un istoric sovietic nu reduce fărîmiţarea feudală la forma orînduirii politice. Fărîmiţarea feudală este înainte de toate o noţiune social-economică". Esenţialmente, noţiunile fărîmiţării feudale şi a economiei naturale, constituie unull şi acelaşi fenomen economic *(op. cit.,* p. 11).

SOCIOLBUC

întrebarea fundamentală care se pune oricui cercetează o societate istorică concretă pentru a vedea în ce măsură e feudală" sau ba este de a lămuri ponderea şi poziţia pe care 0 au relaţiile de aservire în procesul general de producţie. O societate nu poate fi calificată drept feudală decît în momentul cînd se poate face dovada că relaţiile de aservire au devenit dominante şi se referă la principalele mijloace de producţie, aserviţii şi acei care îi aservesc ajungînd a forma cele două clase de bază ale societăţii. Aceasta înseamnă că diagnosticarea drept „feudală" a unei societăţi este rezultatul unei analize concrete, efectuată de la caz la caz, în lumina unei teorii corecte.

2. GENEZA RELAŢIILOR DE ASERVIRE IN SINUL ORINDUIRII SCLAVAGISTE

A fost de mult arătat faptul că în istoria societăţilor sclavagiste, de la o anume fază încolo, punerea în valoare a terenurilor agricole prin munca sclavilor a încetat de a mai fi economic rentabilă.

Marile latifundii sclavagiste erau într-adevăr menite unui eşec, de îndată ce secase acea sursă de aprovizionare cu sclavi, care erau războaiele victorioase, şi pe de altă parte tehnicile agricole, care pretindeau folosirea unor grupuri mari de sclavi fuseseră depăşite de către tehnicile agricole mai evoluate, care asigurau o productivitate mai mare atelierelor rurale mici, de caracter familial.

Asistăm, de aceea, în sînul Imperiului roman la apariţia şi dezvoltarea „colonatului" care este o formă de aservire a ţăranilor direct producători, ceva mai atenuată decît sclavia Propriu-zisă.

Caracterul de „aservire" al acestor relaţii de colonat este foarte clar : colonii, deseori legaţi de glie, neputînd nici pleca

SOCIOLBUC

nici fi izgoniţi de pe terenul pe care îl munceau, erau obli-1 gaţi a preda o cotă parte din produsele lor, precum şi aj presta muncă gratuită stăpînului domeniului.

Demn de remarcat este faptul că aceşti coloni, muncitori direcţi ai pămîntului, nu aveau legături individuale nemijlocite cu stăpînul lor, ci doar intermediate prin „satul colectiv" în care se aflau integraţi[1X].

în tot Imperiul roman, atît apusean cît şi bizantin, existenţa acestor sate colective ca bază a organizării în sistemul j colonatului este certă.

Cu toate acestea, relaţiile de aservire colonară nu au ajuns,[1] în sînul Imperiului roman, să dea naştere unei orînduiri feudale propriu-zise. Cu alte cuvinte, deşi colonatul era existent, ; ca fenomen de largă răspîndire, principalele mijloace de producţie ale vremii nu se puneau totuşi în valoare prin coloni *;* societatea sclavagistă în descompunere nu era încă scindată în două clase principale, cea a colonilor şi cea a stăpînilor de coloni.

Pentru ca această orînduire de tip nou să se nască, a fost necesară intervenţia şi a unui alt proces istoric : cel al cuceririi de către barbarii germani.

3. CELE DOUA IZVOARE ALE FEUDALISMULUI APUSEAN

încă din 1859, Karl Marx a arătat că se pot găsi feudalismului apusean două izvoare : pe de o parte societatea scla

[11] **Unul din cele mai vechi texte care dă lămuriri asupra colonatului, cel referitor la binecunoscutul „saltus burunitanus", dovedeşte că, de la început, organizarea socială a ţăranilor coloni era cea a satelor colective (P a u l L a c o m b e, în a s a** *L'appropriation du sol; essai sur le pasage de la propriete collective* **â** *la propriete privee,* **Paris, 1912, a scos de mult în relief acest aspect al problemei).**

v3gistă galo-romană în descompunere şi pe de alta cea a barbarilor germani cuceritori[12].

Orînduirea sclavagistă cuprindea, în sine, cum am spus, germenii propriei ei disoluţii ; procesul social care făcea ca munca prin ţărani aserviţi să fie mai rentabilă decît exploatarea prin sclavi. Totuşi trecerea la o nouă orînduire socială nu are loc în apusul Europei decît în urma prăbuşirii imperiilor sclavagiste sub presiunea lentă şi a loviturilor violente ale „barbarilor", aflaţi ei înşişi în faza de descompunere a comunei primitive.

Se amestecă deci în geneza feudalismului apusean două izvoare sociale distincte : pe de o parte, elementele de aservire crescute în sînul societăţii sclavagiste — deci prin destrămarea orînduirii sclavagiste — de alta, elementele de relaţii servile care existau în sînul societăţii barbare, pe cea din urmă treaptă a ei.

Aşadar, „elemente ale formaţiunii economice prefeudale au existat încă în societatea sclavagistă tîrzie (de exemplu, colonatul în Imperiul roman) precum şi la triburile care formau periferia societăţii sclavagiste, ca, de pildă, la germani şi la slavi, care treceau prin perioada de descompunere a orînduirii comunei primitive". După lichidarea orînduirii sclavagiste, formarea orînduirii feudale s-a produs, de regulă (aşa cum s-a întîmplat, de pildă, în Europa apuseană, Bizanţ, China), pe calea interacţiunii şi a sintezei acestor două izvoare ale genezei relaţiilor feudale, adică a elementelor şi premiselor formaţiunii economice feudale, existente în condiţiile descompunerii orînduirii sclavagiste şi în condiţi'le descompunerii orînduirii comunei primitive" [13].

[12] **K a r l M a r x,** *Contribuţii la critica economiei politice,* **Editura politică, ed. a Il-a, Bucureşti, 1960, p. 238 : „Barbarilor germani, pentru care agricultura bazată pe munca şerbilor era modul de producţie obişnuit, la fel ca şi viaţa izolată în cadrul satului, le-a fost cu atît mai uşor să supună acestor condiţii provinciile romane, cu cît concentrarea proprietăţii funciare care avusese loc acolo răsturnase deja cu desăvîrşire ᵛechiJe relaţii din agricultură".**

[ls] **B. F. P o r ş n e v,** *Studii de economie politică a feudalismului,* **p. 15.**

Teoria sintezei, „barbare" şi sclavagiste, ne împiedică deej să credem că feudalismul ar fi o creaţie exclusivă a „barba, rilor". Referindu-se la feudalismul apusean, Marx şi Engel$_s$ spun :

„Feudalismul nu a fost nicidecum adus de-a gata din Ger- mania, ci şi-a avut originea, în ceea ce îi priveşte pe cuceritori, în organizarea lor militară din timpul cuceririi, iar aceasta a evoluat în feudalism propriu-zis, abia după cucerire, datorită influenţei forţelor de producţie găsite în ţările cucerite" [14].

„Cucerirea" (sociala nu cea războinică) nu este deci un proces de „violenţă" pură, ci un dublu proces de adaptare reciprocă între cuceritori şi cuceriţi.

Insistăm asupra faptului că în apusul Europei, grupurile cuceritoare ale barbarilor germanici se aflau încă organizate în sistemul relaţiilor de înrudire, menite să reglementeze o viaţă vînătorească, pastorală şi mai ales războinică. Dar după cucerirea socială a unei ţări în care colonatul era predominant, vechile forme de organizare ale barbarilor cuceritori, instalaţi definitiv în cuprinsul societăţii cucerite şi sedentarizaţi, încetează de a mai fi utile, căci, „dominaţia asupra celor subjugaţi este incompatibilă cu orînduirea gentilică". De aceea, „popoarele germane, devenite stăpîne peste provinciile romane, trebuiau să organizeze aceste teritorii cucerite. Dar masele romane nu puteau fi nici primite în grupele gentilice, nici dominate cu ajutorul acestora". „Organele gentilice au trebuit deci să se transforme în organe de stat“ [15]. în felul acesta, puterea şefului conducător al armatei năvălitoare se transformă în putere regală, iar şefii militari de secundară importanţă, cu antrustionii lor, se transformară în seniori feudali şi vasalii lor.

[14] **Marx-Engels,** *Ideologia germană,* **E.S.P.L.P., 1956.**

[15] **Fr. Engels,** *Originea familiei, a proprietăţii fi a statului,* **în K. Marx şi Fr. Engels,** *Opere,* **voi. 21, Editura Politică, 1965, p.146.**

SOCIOLBUC

FEUDALISMUL DE IMPORT PRIN CUCERIRE

O dată născut, un astfel de regim feudal se poate extinde, prin cucerire, în alte regiuni decît în cele în care a luat naştere.

Problema importului prin cucerire a unor forme de viaţă socială constituie însă una din cele mai grele probleme ale sociologiei şi ale istoriei, de altfel prea puţin studiată în chip mulţumitor.

Se ştie totuşi că ceea ce e caracteristic unor astfel de „feu- dalisme de cucerire" stă în faptul că ele capătă o formă mult mai clarJogică decît în ţara lor de baştină.

De pildă, cruciaţii, mari conducători de oaste feudală, cînd au cucerit regiunile orientale ale Mediteranei, au introdus acolo un cod de „feudalism", operă a unor legişti, care au pus pe hîrtie, negru pe alb, principiile juridice ale feudalismului, atît de limpede, încît cine doreşte să aibă o viziune, am putea spune „ideal-tipică" în sens weberian, nu are decît să citească cunoscutele „Assises de Jerusalem" din 1099.

Aceste „aşezăminte" explică însă mai mult felul în care concepeau feudalii un feudalism pur, legificat la maximum, clarificat, expurgat de tot ceea ce în Franţa lor de origine se născuse din dezvoltarea complexă a istoriei, şi care deci le apărea drept „impurităţi", şi „excepţii" regretabile.

Dar e o întrebare dacă se cuvine ca acestui „feudalism" să-i dăm acest nume, dat fiind că prin măsuri juridice este uşor isă codifici regulile potrivit cărora urmează să se desfăşoare relaţiile din sînul clasei feudale cuceritoare, nou instalată într-o regiune cucerită, ceea ce nu înseamnă şi introducerea efectivă, mai greu de înfăptuit, a unei orînduiri feudale, adică a „structurii economice" respective, adică a relaţiilor de aservire şi trecere la iobăgie a claselor direct producătoare şi exploatate. Organizarea feudală a cruciaţilor îi privea deci numai pe ei, exploatarea celor cuceriţi avînd loc potrivit cu totul altor reguli decît cele feudale, în special practicîndu-se jaful războinic, procedeu care nu ţine seama

SOCIOLBUC

de gradul de dezvoltare socială a popoarelor cucerite, furtul prin violenţă, a bunurilor şi robilor, fiind, pretutindeni şi totdeauna, operat după o aceeaşi tehnică de oricine şi împotriva oricui ar fi operat, fie ele triburi barbare, cruciaţi, conquistadori sau capitalişti în epoca de acumulare primitivă.

în lipsa unei sedentarizări de lungă durată, o sinteză între relaţiile de viaţă ale cuceritorilor şi cele ale cuceriţilor nu se poate face. „Aşezămintele din Ierusalim" ne arată deci o situaţie de „cucerire" care nu se aseamănă cu cea din Occidentul european : cuceritorii nefiind „barbari germanici", ci „feudali apuseni", iar cuceriţii netrăind în formele unei societăţi sclavagiste în descompunere.

Cum s-ar fi dezvoltat relaţiile dintre clasele sociale ale Orientului Apropiat, precum şi cele din Tegiunile Bizanţului balcanic, în urma cuceririi cruciate, nu putem şti, armatele şi formele „statale" ale cruciaţilor şi armatelor de mercenari, care au devastat Imperiul Bizanţului, fiind silite destul de curînd să părăsească regiunile în care pătrunseseră cu sila.

Mai interesantă aste varianta feudalismului de cucerire introdus tot prin violenţă de normanzii cuceritori ai Angliei. Nici aci nu avem de-a face ou o orînduire sclavagistă în descompunere, măcar că Anglia a fost cîndva cucerită de romani, fără totuşi ca ei să fi introdus acolo o orînduire sclavagistă propriu-zisă, aflată, la vremea cuceririi normande, în curs de (trecere spre colonat. Anglia era încă pe atunci în faza organizaţiilor tribale, a marilor confederări de „clanuri", în timp ce normanzii veneau de acasă cu sistemul lor ierarhic feudal, de clasă.

Stăpînirea normanzilor în Anglia a fost însă definitivă, astfel că aici se poate studia şi felul în care, pe de o parte, „normele juridice feudale" care legau între ei pe seniorii feudali au căpătat forme mai clare decît în Franţa de origine şi, pe de altă parte, cum a operat sinteza între cele două neamuri, străine unul de altul, al băştinaşilor şi al normanzilor.

SOCIOLBUC

Nu a operat deci nici aici o sinteză a celor două izvoare care le găsim la originea feudalismului francez, ci avem o clasă feudală propriu-zisă, imigrată prin război, care distruge organizaţiile locale, regele putînd lua în stăpînire efectivă întreg pămîntul ţării cucerite, inventariindu-l şi distri- buindu-l apoi, în cascadă, de-a lungul întregii ierarhii descendente feudale. Această luare în stăpînire nu a putut însă distruge complet vechea viaţă tribală locală, pînă tîrziu formale colectivităţilor clamale comtinuînd să existe, fiind lichidate aibia prin dezvoltarea orînduirii capitaliste.

Este clar că nici regimul social al cruciaţilor orientali şi nici cel introdus de normanzi nu pot fi asimilate cu regimul feudalilor francezi. E vorba tot de forme mixte sociale, clasele sociale antagonice fiind născute în toate aceste cazuri prin cucerire, fiecare clasă avînd iniţial propria sa organizare socială, avînd deci „două izvoare", dar acestea fiind variate, de la caz la caz, atît cuceriţii cît şi cuceritorii pot aparţine celor mai diverse stadii de dezvoltare, într-o combinaţie care poate merge, caleidoscopic, la nesfîrşit, nicăieri şi niciodată aceleaşi combinaţii neputîndu-se repeta.

Am putea adăuga în acest şir de gîinduri şi cuceririle feudale din răsăritul Europei (asupra cărora vom reveni) şi mai ales marele capitol al „despoţiilor asiatice", în care clasa militară cuceritoare este de asemenea străină de clasa exploatată, monarhul fiind în drept şi în fapt „proprietarul" pă- mîntului cucerit, pe care însă îl organizează prin vaste lucrări de amenajare teritorială, printre care lucrările hidraulice, de irigaţie, pentru a-l da în exploatare unor ţărani care sînt consideraţi sclavi de stat.

Condiţiile sociale în care „violenţa" războinică poate duce la formaţiuni sociale mixte sînt foarte greu de integrat în- tr-o schemă unică, constituind astfel unul din capitolele cele mai interesante ale sociologiei istorice comparate, care ar merita să fie mai atent luată în considerare de cei care confundă, in ceea ce priveşte propria noastră istorie socială, schemele teoretice cu descrierile istorice, care adică nu pot încă accepta

SOCIOLBUC

ideea că formele de „comună primitivă, sclavaj, feudalism, capitalism, socialism, comunism" sînt scheme utile de gîn- dire, valabile doar în linii mari, ca marcînd etapele principale de dezvoltare ale omenirii, considerată în totalitatea sa, uitînd însă că în istoria universală există în mod necesar, totdeauna, societăţi multiple care se găsesc pe diverse trepte de dezvoltare, inegale deci între ele, exploatîndu-se unele pe altele (de la războiul de prindere a robilor pînă la jefuirea neocolonială actuală), dînd astfel naştere unor forme mixte, de trecere sărită, de la un nivel la altul, sub dominaţia marii legi sociologice, cunoscută sub numele *„teoria epocii dominante",* potrivit căreia ţări rămase relativ în urmă „intră în orbita altor ţări" aflaite în fruntea dezvoltării sociale sau pur şi simplu cad sub jugul acestora.

6. TEORIA CELEI DE A DOUA IOBAGII

Dar „cucerirea" şi dualitatea de rase nu sînt totdeauna necesare pentru ca într-o societate dată să se nască relaţii de aservire, care, în continuare, să capete dezvoltarea lor maximă, pînă la forme de feudalism propriu-zis.

în această privinţă, se cade să ne oprim la schema sociologică care explică naşterea feudalismului în părţile răsăritene ale Europei.

O astfel de schemă teoretică este cea elaborată de Fr. Engels, care, studiind regiunile răsăritene ale Europei, de dincolo de Elba, a constatat că avem şi aici de-a face cu zone cucerite de către feudalii apuseni, prin acţiunea ordinelor militare călugăreşti, devenite, după eşecul cruciadelor orientale, disponibile pentru o cruciadă internă, de cucerire a ţărilor „păgîne" şi „schismatice" răsăritene. Pe întreaga zonă dintre Baltica şi Carpaţi au fost întreprinse acţiuni de „colo- nizare" internă, cu populaţii occidentale, după o prealabilă exterminare a populaţiei slave din părţile Balticei, operată acolo prin cavalerii „teutoni" şi cei „purtători de spadă",

SOCIOLBUC

'ar în pă[f]pl[e noastre] P[TM][1] acţiunea regalităţii ungare, care, ren'unţînd la serviciile cavalerilor teutoni şi ioaniţi, a întreprins, pe seamă proprie, colonizarea cu populaţii germanice apusene a Transilvaniei.

Dar ţăranii colonizaţi nu sînt o populaţie aservită, obligată prin silă să accepte un regim de exploatare, ci dimpotrivă o populaţie pe care nu o poţi atrage decît oferin- du-i un regim mai bun decît cel din locurile de unde porneşte, într-o lungă strămutare spre ţinuturi noi.

Or, în apusul Europei, „iobăgia" dispăruse încă de prin veacul al XlII-lea, cel puţin în formele ei cele mai dure, aşa că nu e de mirare că ţărănimea din răsăritul Europei a avut parte de un regim relativ mai blînd, datorînd seniorilor, care luaseră în antrepriză colonizarea, unele dijme şi prestări de servicii, fără să poată însă micşora ceva din drepturile de libertate personală ale colectivităţilor ţărăneşti colonizate.

Abia o dată cu apariţia primelor semne ale capitalismului, seniorii răsăriteni — „junkerii" — au folosit relaţiile de „aservire" în regim ide colonizare, încă existente la acea dată, pentru a pune în valoare terenurile, în vederea unei producţii de mărfuri, reducînd în acest scop, prin mijloace de constrîngere brutală, întreaga ţărănime în situaţia de iobăgie sălbatic înăsprită [16].

Engels a denumit acest proces social, specific răsăritean, *„cea de a doua aservire*,[17] Lenin formulîndu-i legea de apariţie drept o *„cale prusaca de dezvoltare*“ a capitalismului[18].

[16] **Am dat în** *Les communautes villageoises roumaines* **o analiză mai amănunţită a problemei.**

[17] **M a T x - E n g e l s - L e n i n - S t a l i n ,** *Zur deutschen Geschichte,* **Dietz Verfag, Berlin, 1953 ; F. E n g e l s ,** *Gewa.lt und Oekonomie,* **în »Die Neue Zeit“, anul XIV, Bd. I.**

[18] **V. I. L e n i n ,** *Programul agrar al social-democraţiei în prima revoluţie rusă (Opere complete,* **Editura Politică, 1963, voi. 16, p. 222.) Dezvoltarea capitalismului în agricultură este arătată de Lenin a se Putea face pe două c ă i :**

SOCIOLBUC

7. *TEORIA FEUDALISMULUI „FARA DUALISM DE RASE" ŞI FARA CUCERIRE*

într-o scrisoare pe care Marx o adresează lui Engels, care interesează direct şi ţările noastre, este semnalată posibilitatea şi a unei alte scheme de formare a relaţiilor de aservire dezvoltate pînă la formarea unei orînduiri feudale.

E vorba de cunoscuta scrisoare a lui Marx din 30 octombrie 1856 cuprinzîmd comentarii asupra unei lucrări a polonezului Mieroslavwski.

Textul spune, printre altele : că soarta comunei democratice poate fi „necesarmente" următoarea **:** *dominium*-ul pro- priu-zis este uzurpat de către coroană, de aristocraţie etc. ; relaţiile patriarhale între dominium şi comunităţile ţărăneşti duc la servaj propriu-zis ; lotizările facultative dau naştere unui fel de clasă ţărănească mijlocie, unui ordin ecvestru, către care ţăranul nu se poate ridica decît în măsura în care dăinuie războiul de cucerire şi colonizarea, care însă amîn- două sînt de altfel condiţii contribuind la precipitarea de-

„Calea de tip prusac", caracterizată astfel : „gospodăria moşierească-iobă- gistă se transformă treptat într-una burgheză, iunchierească, condamnînd pe ţărani la decenii de chinuitoare expropriere şi aservire, concomitent formîndu-se mici mănunchiuri de „grossbaueri" (ţărani bogaţi). Aceasta spre deosebire de „calea de tip american" în care „gospodăria moşierească nu există sau este sfârîmată de revoluţie, care confiscă şi fărîmiţează moşiile feudale".

Vezi, în privinţa dezvoltării statului prusac, şi lucrările marxistului F r a n z M e h r i n g , *Zur preussischen Geschichte;* **voi. I,** *Von Mittelalter bis Jena,* **şi voi Iii,** *Von Tilsit bis zur Reichsgriindung.* **Retipărite ca** *Organisationausgabe der Zentralstelle 'fiir das Bildungswesen der D.S.A.P. in der C.S.R.* **(Praga, 1933). Ulterior, teoria celei de „a doua aserviri" a fost constatată a fi valabilă nu numai pentru regiunile baltice, ci şi pentru multe altele.**

Marxistul japonez H. K o h a s h i r o T a k a h a s h i în lucrarea sa *A history of agrarian reform in Japan* **(Tokio, 1951), consideră, de' pildă, că cea de „a doua aservire" este o lege socială valabilă şi pentru întreaga Asie, inclusiv Japonia (rezumat în vo'.um-ul** *The transition from feudalism to capitalism,* **publicat la Londra, în ediţia „Arena", cuprin- zînd un „simpozion" al marxiştilor americani, englezi şi japonezi).**

SOCIOLBUC

j$_{en}$ţ$_{e}$i sale. De îndată ce limita este atinsă, acest ordin ecvestru, incapabil să joace rolul unei clase adevărate, se reface în lumpenproletariat al aristocraţiei. O soartă asemănătoare a dominiumului şi a ţăranilor în populaţiile romanice ale Moldovei şi Valahiei etc. E interesant acest fel de evoluţie, pentru că se poate dovedi astfel naşterea jobăgiei pe cale pur economică, fără intermediul cuceririi şi $_{a}$l „dualismului de rase“ [19].

Această teorie ne permite să ducem mai departe analiza formelor variate de naştere a relaţiilor de aservire, pînă la vremuri şi forme de organizare socială în care schema dezvoltării „fără dualism de rase" se aplică unor comunităţi primitive, care pot deci cuprinde în sînul lor germenii unei dezvoltări spre feudalism nederivate din „sclavaj" şi nici din „cucerire".

8. *TEORIA RELAŢIILOR DE „ASERVIRE" IN COMUNA PRIMITIVA*

Atenţia cercetătorilor fiind astfel îndreptată spre studiul deosebirilor existente între feudalismul apusean şi cel răsăritean, a fost luată în cercetare, mai adîncit, întreaga serie de probleme care se leagă de teoria generală a genezei, dezvoltării şi destrămării feudalismului, pe baza unui material care depăşeşte cu mult pe cel care îl cunoştea istoriografia occidentală, înglobînd adică ansamblul cunoştinţelor etnografice şi istorice de pe întreaga suprafaţă a globului.

Cei care au adus principala contribuţie la dezbaterea şi lămurirea acestor probleme au fost marxiştii sovietici, care [311] 7”.3, după cum era şi firesc, un deosebit accent pe istoria propriei lor ţări.

Concluzia de bază la care au ajuns astfel, în ceea ce priveşte geneza relaţiilor de aservire la ei în ţară, a fost că ele

[19] *Marx-Engels, Briejwechscl,* **voi. II, scrisoare nr. 401. Pe larg, am citat şi comentat textul în lucrarea** *Les anciennes communautes villagcoises.*

SOCIOLBUC

se pot naşte nu numai din destrămarea unei societăţi sclavagiste, ci şi din dezvoltarea internă a unei orînduiri primitive comuniste.

în schema principială, această teorie se afla de altfel şi ea cuprinsă, încă de la început, în lucrările lui Marx, care menţiona, aşa cum am văzut, printre cele „două izvoare" ale feudalismului apusean, orînduirea tribală germanică, cuprinzătoare în sinea ei a unor relaţii de aservire. Cu alte cuvinte, Marx afirma posibilitatea ca în sînul orînduirii comunist-pri- mitive să se poată găsi începutul unor relaţii nu numai de sclavie, ci şi de aservire.

Textul clasic al lui Tacit despre germani ne stă, de altfel, mărturie că, deşi sclavia era practicată, sub forma ei patriarhală, în triburile germane, aceşti sclavi erau deseori transformaţi în şerbi, folosiţi adică potrivit tehnicii de producţie agricolă ajunsă la nivelul în care mica exploatare ţărănească, de caracter familial, devenise rentabilă, adică producătoare de plus produse [20]. Aceste triburi germanice trăiau de altfel în comunităţi primitive, ai căror membri erau în majoritatea lor oameni liberi, măcar că deţineau „aserviţi" şi „sclavi domestici". Dar asemenea „comunităţi" existau şi la slavi, ceea ce îndrituieşte să se generalizeze schema modului în care este necesar „să treacă mult timp pînă ce membrii liberi ai comunităţilor săteşti devin ţărani iobagi, prestînd munca în clacă". Aşadar, în teorie generală se poate constata că „claca ar putea fi considerată drept punct de plecare al modului de producţie feudal doar dacă iobăgia ar fi privită ca o sclavie atenuată, iar feudalismul însuşi ca un produs al evoluţiei orînduirii sclavagiste. Aceasta este, după cum se

[20] **Tacit spune : „De altminteri, de sclavi nu se slujesc ca noi, să le rinduiască treburile în cuprinsul gospodăriei stăpînului ; fiecare sclav îşi chiverniseşte casa şi căminul său. Stăpînuî îl îndatorează a da zeciuială, ca un şerb** *(ut colono)* **: grîne, vite ori postav; şi aceasta-i toată supunerea sclavului", cap. XXV Germania (traducerea lui Teodor A. Naum la** *Germania lui Tacit,* **Buc., 1943, p 13.)**

SOCIOLBUC

j$_e$ punctul de vedere al multor istorici burghezi, adepţi ai Iii romaniştilor, în frunte cu Fustei de Coulanges. Dar acest punct de vedere asupra feudalismului nu are nimic comun cu marxismul, căci „în realitate apariţia şi dezvoltarea feudalismului constă aproape în întreg teritoriul Europei, în înrobirea ţăranilor liberi membri ai comunităţilor", dat fiind că >d^{a} ^{un} număr considerabil de popoare germanice şi în linii generale la toate popoarele slave, feudalismul a apărut, după cum se ştie, ca rezultat al descompunerii comunităţii gentilice" [21].

Forţa motrice a acestei dezvoltări de la aservire la feudalism este „lupta dintre marea proprietate de pămînt particulară şi comunele săteşti". Marii proprietari de pămînt caucă să-şi supună comunele săteşti, iar acestea din urmă îşi apăra libertatea. Paralel cu aceasta a apărut de asemenea o luptă între marii proprietari de pămînt particular şi ţărani. Rezultatul prim al luptei a fost supunerea comunelor săteşti, dominaţia marilor proprietari de pămînt particular, care se bazau pe forţa militară a cetelor şi pe înrobirea treptată a acestor comunităţi.

Un al doilea rezultat al acestui proces este formarea ierarhiei feudale. „In procesul acestei lupte s-a format proprietatea feudală ierarhică, de castă, asupra pămîntului, care în acel timp a fost principalul mijloc de producţie şi pe baza acestei proprietăţi s-a format întreg edificiul orînduirii feudale" [22].

Tot astfel şi K. Basilievici spune că : „In răgaz de aproape un mileniu, feudalismul, ca formaţiune social-economică, a parcurs diverse stadii de dezvoltare. Germenii săi s-au format în sînul organizaţiilor sociale bazate pe comunităţile săteşti patriarhale, şi s-au dezvoltat spre forme stabilite în care alături

[21] M. **V. K o 1 g a n o v,** *Despre legea economică fundamentală a jeu-* ^{da}*lismului* **în „Voprosîi istorii", nr. 9/1954.**

[22] *Ibidem.*

SOCIOLBUC

de comunităţile săteşti, în decădere, figura şi sclavia patriarhală" [23].

Această teză a posibilităţii unor germeni de feudalism, pe care i-am putea denumi „endogeni", adică creaţi prin dezvoltarea internă a comunităţilor primitive, fără „cucerire", a fost amplu folosită de către marxiştii sovietici în combaterea unei teorii susţinută de istoriografia clasică burgheză, potrivit căreia feudalismul rus s-ar fi născut, şi el, tot prin efectul unei cuceriri, foarte vechi, efectuată de barbarii normani, socotiţi deci creatorii „statului" rus kievan, căreia i-a urmat apoi o nouă cucerire, cea mongolo-tătară, care ar fi dat forme definitive statului moscovit.

împotriva acestor teorii normaniste şi mongole, istoricii sovietici au opus o serie de argumente pentru a explica felul cum statul feudal rus s-a putut naşte nu ca efect al unei cuceriri, ci prin dezvoltarea organică a comunei primitive, deci pe altă cale decît aceea pe care o cunoşteau istoricii occidentali.

Această teză ne interesează în mod direct, în măsura în care ţine seamă de formaţiunea socială a „obştii teritoriali- zate", moştenită din comuna primitivă şi continuată apoi, în forme modificate, în feudalism, fenomen care, dacă nu e complet inexistent în Occident, în tot cazul nu apare acolo în condiţiile de masă care sînt caracteristice atît slavilor de răsărit, cît şi nouă.

Teza existenţei unui tip de geneză răsăriteană a feudalismului e clar şi cu vigoare exprimată deci de către cercetătorii sovietici

B. D. Grekov o formulează, de pildă, astfel : „Veacurile VI—VIII, din istoria slavilor de răsărit, sînt o perioadă de trecere de la orînduirea gentilică, din ultimul stadiu al dezvoltării ei, la societatea împărţită pe clase, la societatea

[23] **K. Basilievici,** *op. cit.,* **capitolul „Versuch einer Periodisierung des Feudalzeitalters in der Geschichte der USSR."**

SOCIOLBUC

feudală, ca perioadă de trecere de la democraţia militară la statul feudal timpuriu" [24].

Ţot astfel, M. L. Abramson spune, lărgind schema pînă la a_i da o valoare de regulă generală : „în Occident feudalismul este o sinteză a două linii de dezvoltare : a germenilor feudalismului apăruţi în sînul formaţiunii sclavagiste în descompunere şi a acelor elemente ale orînduirii feudale care erau rezultatul destrămării relaţiilor gentilice tribale la triburile barbare. în ţările care nu făcuseră parte din Imperiul roman, o astfel de sinteză nu a avut loc (de ex. Anglia, Germania, Ţările Scandinave). Dezvoltarea feudalismului a fost în aceste ţări produsul nemijlocit al descompunerii orînduirii obştiilor" [25].

Desigur că în dezvoltarea de amănunt a acestei teze de bază, istoricii sovietici au avut deseori opinii diverse. Dar, confruntîndu-şi-le critic, ei au ajuns să formuleze cîteva concluzii[2C].

[24] **B. D. G r e k o v,** *Geneza feudalismului în Rusia,* **în „Voprosîi istorii", 5/1952.**

[25] **M. L. A b r a m s o n,** *Problemele proprietăţii feudale şi a constrîn- gerii extraeconomice în perioada feudalismului din Europa occidentală,* **în „Predarea istoriei în şcoală", Moscova, 1954, nr.** *26*—**35.**

[26] **Baza de discuţie a fost, iniţial, conspectul de Istorie a Rusiei supus in 1934 unei analize critice purtînd iscălitura lui Stalin, Jdanov şi Kirov. în anii 1950—1951, revista sovietică „Voprosîi istorii" a socotit necesar să deschidă o largă dezbatere critică asupra feudalismului rus, pentru a se ajunge la o viziune mai clară cu privire la rezulltatele obţinute de către istoricii care se ocupaseră de problemă, stabilind problemele asupra cărora există un consens al cercetărilor, precum şi cele care urmează a fi socotite încă deschise şi insuficient lămurite.**

Pe baza unor referate de punere a problemei, redactate de către K. B a- s 1 1 e v i c i (*Încercare a unei periodizări a epocii feudalismului în istoria ţ'-R.S.S.)* **şî de N. D r u ş i n i n** *(Periodizarea istoriei relaţiilor capitaliste ,* ^usia) **a apărut o serie importantă de contribuţii, o concluzie fiind '«cercată de către W. P a ş u t o şi L. C e r e p n i n** *(Periodizarea istorici Rusiei în epoca feudalismului),* **precum şi de către redacţia revistei editoare.**

Folosim volumul *Zur Periodisierung des Feudalismus und Kapitalismus* ‘n *der geschicbtlichen Entwicklung der USSR; Diskussionbeitrage.* **Ber-**

SOCIOLBUC

în linii mari, ele ar putea fi schematizate în felul următor :

înainte de veacul al IX-lea slavii trăiau în *orînduirea comunei primitive,* care se destramă însă cu încetul în preajma veacului al IX-lea *(faza prefeudală).* între veacul al IX-lea pînă la începutul celui de al XH-lea s-ar intra în perioada *feudalismului timpuriu,* caracterizat prin naşterea şi dezvoltarea feudalismului, punerea premiselor pentru fărîmiţarea feudală, predominanţa economiei naturale, luptele de clasă ale ţăranilor împotriva reducerii în aservire ; ca formă de stat, monarhia timpuriu feudală.

între veacul al Xll-lea şi începutul celui de-al XVII-lea s-ar constitui *feudalismul deplin dezvoltat,* în două perioade, despărţite între ele prin crearea statului centralizat.

Perioada întîi (veacul al Xll-lea — decada a noua a veacului al XV-lea) ar fi dominată de economia naturală şi fărîmiţarea feudală, la rîndul ei, împărţindu-se în şase etape.

Perioada a doua, cuprinzînd trei etape, e caracterizată prin creşterea pieţei interne, şi înăsprirea iobăgiei.

Urmează apoi perioada *feudalismului tîrziu,* între veacul al XVII-lea şi anul 1861.

în lucrarea de faţă, ceea ce ne interesează în mod direct, nu e „periodizarea" feudalismului, ci teoria trecerii de la faza prefeudală, aparţinînd încă tipului de orînduire a comunei primitive, la aşa-numitul „feudalism timpuriu" şi apoi la „feudalismul dezvoltat".

O întrebare urmează a fi totuşi pusă : statul kievean, oricare i-ar fi originea, a fost totuşi distrus de către migraţiile tătare, care au ţinut sub dominaţie Rusia, timp de veacuri. Rămîne o sarcină a istoricilor să lămurească, din ce în ce mai adîncit, care vor fi fost formele sociale de convieţuire, dacă nu de „sinteză" dintre tătari şi ruşi, căci o „convieţuire"

lin, 1952, tipărită ca al 20-lea caiet anex al revistei „Sowjetwissenschaft“, de către „Gesellschaft fur deutsch-sowjetische Freundschaft", cuprinzînd cele 21 de contribuţii mai importante.

SOCIOLBUC

firesc să fi existat între exploataţi şi exploatatori, în măsura ţn care aceştia au trăit, de voie de nevoie, statornic, în cadrul unui aceluiaşi sistem social.

Jn ce ne priveşte pe noi, e sigur că nu am avut un „stat kievean" care să fi fost pornit pe calea care duce la aservire feudală şi care să fi fost distrus prin cucerire de către o migraţie sau alta, cotindu-se astfel mersul istoriei spre noi forme sociale şi spre noi căi de dezvoltare a feudalismului.

Totul arată că dezvoltarea de sine a comunităţilor noastre ţărăneşti nu ajunseseră atît de departe, în momentul cuceririi barbare ca să poată da naştere unui „stat" de tip kievean.

Se pune deci pentru noi necesitatea găsirii unei alte scheme teoretice, care să ne explice geneza relaţiilor de aservire, adică de formare a două clase, din care una feudală, care să se potrivească cu realităţile sociale concrete din regiunile noastre.

Cum despre „comunităţile noastre săteşti" nu putem afirma altceva decît că „au trebuit să existe" (căci altfel nu putem explica dăinuirea lor pînă în epoca formării statelor autohtone, ba chiar dincolo de această epocă, pînă aproape de vremile noastre), nu ne rămîne altceva de făcut decît să folosim informaţiile pe care le avem despre nomazii cuceritori şi despre sistemul lor de exploatare a comunităţilor rurale.

In această privinţă, din nou, tot lucrările istoricilor sovietici ne pot fi de cel mai mare folos, în aşteptarea timpului cînd vom avea şi noi cunoscători ai limbilor mongole, în stare să exploateze informaţiile existente în arhivele ce s-au păstrat şi care desigur nu au fost exploatate de erudiţii ruşi în scopul special de a lămuri ceea ce interesează direct doar ţările noastre.

9. *NOMADISMUL PASTORAL $/ RÁZBOINIC*

Pe măsură ce societăţile barbare se dezvoltă, şi anume în- cepmd de pe treapta a doua a barbariei, creşterea de vite [nce]pe să aibă o importanţă din ce în ce mai mare. Se

SOCIOLBUC

adaugă însă, în anumite regiuni geografice, o dezvoltare a agriculturii destul de puternică, astfel încît asemenea societăţi barbare se diferenţiază în două tipuri : unele *pastorale* şi altele *agricole* [21].

Să le considerăm mai întîi pe rînd şi apoi în coexistenţa lor, efectuată pe calea cuceririi celor agricole de către cele pastorale.

în regiunile de stepă în care domină creşterea de vite, triburile aveau o oarecare aşezare stabilă, rezervată femeilor, bătrînilor şi copiilor, în timp ce bărbaţii foloseau o arie teritorială destul de întinsă, mai mult sau mai puţin vag delimitată faţă de ariile triburilor vecine. Necesităţile vînă- torii, precum şi obligaţia de a găsi terenuri de păşunat mai bune silesc însă deseori întreg grupul să se mute, fie în cuprinsul ariei lor, fie în afara lui, adică în conflict cu triburile învecinate.

Domesticirea calului de călărie şi de ham, inventarea carelor de transport şi a corturilor dau acestor grupe o mobilitate extremă. Deşi împrăştiaţi pe enorm de întinse suprafeţe, bărbaţii maturi, vînători, păstori şi războinici, se puteau aduna rapid laolaltă ca să formeze o forţă de atac sau de apărare, după cum tot atît de rapid puteau să se deplaseze cu întreg tribul, corturile-locuinţe fiind în acest scop urcate în care. „La triburile de păstori nomazi obştea este totdeauna reunită la un loc. Este o comunitate de tovarăşi de drum *(eine Reisegesellschaţt),* o caravană"[28].

Caracterul nomad al acestor triburi rezultă deci din necesităţile tehnicii lor de producţie, din veşnica lor căutare a unor noi terenuri de păşunat.

Caracterul lor războinic stă şi în legătură cu necesităţile imediate ale procesului de producţie. Atît pentru nevoile

[27] **F r. E n g e 1 s,** *op. cit.,* **p. 25.**

[28] **K. Mar x, citat în S. E. T o 1 î b e k o v,** *Despre relaţiile patriar- hd-jeudale la popoarele nomade,* **în „Probleme de istorie", nr. 1, 1955 (traducerea în limba română a revistei sovietice „Voprosîi istorii", Editura Academiei).**

SOCIOLBUC

* -lâtorii) care îşi păstrează în această fază toată importanţa economică, cît şi pentru nevoile apărării vitelor de atacu- S\e fiarelor sălbatice, nomazii păstori folosesc profesional arrnele, în special arcul şi săgeata.

n$_a$r aceste arme se transformă în arme de război, căci între triburi se duce o luptă înverşunată pentru stăpînirea ariilor de păşunat.

păstorii nomazi, în această fază incipientă de dezvoltare, sînt deci într-un permanent război, în atac şi în apărare.

E mai întîi necesitatea de a apăra aria teritorială proprie sau de a cuceri ariile teritoriale ale triburilor învecinate, păstrînd sau lărgind astfel posibilităţile de trai ale grupului. E în al doilea rînd ispita de a fura turmele de vite ale vecinilor sau nevoia de a apăra turmele proprii împotriva jafului vecinilor.

E în al treilea rînd ispita de a fura, din grupele vecine, femeile şi ulterior chiar şi bărbaţii, de îndată ce sînt date condiţiile necesare unui sclavaj patriarhal.

Războaiele purtate de asemenea organizaţii sociale barbare, încă neevoluate, sînt deci, în principal, războaie locale şi teritoriale, pentru lărgirea ariei de păşunat, pentru alungarea unor triburi rivale şi incidental pentru prindere de sclave şi sclavi.

Scopul lor nu era deci acela al exploatării unor procese de producţie străine, ci doar lărgirea propriului lor proces de producţie.

Această practică primitivă a dăinuit pînă tîrziu, sub formă de moravuri, chiar pînă în epoca în care triburile acestea evoluaseră la faza în care ajunseseră în stare să pună în mişcare vaste armate confederale, destul de puternice ca să cucerească ţări de un nivel economic superior. Astfel, cînd mongolii au cucerit părţile de nord ale Chinei, au propus, ln sfatul lor, să extermine populaţia şi să transforme ţara ln păşune, propunere care a fost pusă în practică şi de lati-

SOCIOLBUC

fundiarii din Scoţia de Sus împotriva propriilor lor compatrioţi [29].

„Nomazii nimiceau toate barierele care stăteau în calea liberei lor deplasări şi distrugeau valorile materiale create de populaţia sedentară, nimiceau monumentele de cultură, ştergeau de pe faţa pământului ceea ce o împiedica să devină păşune" [30].

10. TEORIA „FEUDALISMULUI NOMAD"

Dar practica aceasta devastatoare nu e caracteristică decît fazelor de început ale istoriei barbariei sau doar ca simple rămăşiţe din moravurile acestor faze iniţiale.

Ar fi o greşeală să socotim că barbarii nu sînt niciodată în stare să se ridice la o practică şi la o concepţie mai evoluată, în care jaful şi distrugerea să fie înlocuite prin exploatare.

Procesul de evoluţie spre „exploatare" începe de altfel a se naşte în sînul însuşi al triburilor, capabile deci să se ridice de la sine pînă la ceea ce s-a putut numi un „feudalism nomad".

Într-adevăr, în aceste societăţi barbare, *pastorale şi nomade,* de îndată ce creşterea de vite permite crearea unor prisoase, sînt date şi condiţiile ivirii atît a unor relaţii de sclavie, cît şi a unor relaţii de aservire.

[29] **K. Marx,** *Capitalul,* **voi. I, ediţia a Il-a, p. 647, nota 217.**

[30] **Tolîbekov,** *op. cit.,* **p. 109. Cf. şi Ferdinand Lot,** *Les invasions germaniques; la penetration mutuelle du monde barbare et du monde rornain,* **Paris, 1933, p. 102 : „Popoarele pastorale nu pot concepe viaţa agricolă care leagă pe om de pămînt şi cu atît mai puţin viaţa urbană. Ei simt o adevărată voluptate să strice recoltele, să dea foc oraşelor. Plugarii şi negustorii, trăind o viaţă socotită de ei anormală, sint nişte monştri care se cade a fi nimiciţi".**

ge recurge, mai întîi, la folosirea în procesul de producţie jnşilor de războiu, reduşi în robie şi menţinuţi în regimul sclavajului patriarhal.

Dar în paralel, pe măsură ce se dezvoltă, în sînul proprietăţii iniţiale tribale, o diferenţiere de averi şi deci o pro- rietate privată, apar şi relaţiile de aservire.

^ posesorii unor turme numeroase, depăşind capacitatea de jngrijire de care dispun membrii unor familii bogate, dau atunci altora, mai săraci, o parte din vitele lor, cu condiţia să li[se] predea surplusul.

în acest sistem de relaţii de aservire, născute în sînul unui sistem de organizare gentilic, munca în clacă şi dijma se află confundate între ele. Embrionar, ele există totuşi, deşi nu sub formă de „rentă", deoarece la baza lor stă proprietatea de vite iar nu proprietatea pămîntului.

Afirmaţia că pot exista elemente feudale în relaţii de aservire, pe baza exploatării creşterii de vite, nu este însă îndeobşte primită de toţi cercetătorii.

Potapov[31], de pildă, afirmă că doar monopolul asupra pămîntului, iar nu cel asupra vitelor, este de natură să dea naştere, întocmai ca în orînduirea feudală dezvoltată, unor relaţii de aservire *feudală* patriarhală.

Criticîndu-1, Tolîbekov[32] susţine dimpotrivă că şi exclusiva acaparare de mari turme de vite poate da naştere relaţiilor patriarhal-feudale.

Astfel : „la nomazii cazahi din secolele XV-XVIII, baza relaţiilor patriarhal-feudale o constituia proprietatea privată asupra vitelor şi stăpînirea în devălmăşie a păşunilor, la care [se] adaugă proprietatea incompletă asupra crescătorilor de [vi]te aserviţi, mai ales rude sărace. Exploatarea nomazilor [sa]raci era camuflată de rămăşiţele relaţiilor patriarhal-gen-

[1] **L. P. Potapov,** *Despre esenţa relaţiilor patriarhal-feudale la P°poarele nomade din Asia centrală şi din Cazahstan,* **apitd S. E. Tolîbe- *[ov]>** *op cit.*

** **S. E. Tolîbekov,** *op . cit.*

tilice. Nomadul sărac aservit de «bai» se considera de obicei rudă a acestuia şi executa toate lucrările pentru ruda sj bogată, sub formă de ajutor. Aşa se explică faptul că nu există proprietate privată şi proprietate feudală asupra păs mîntuil ui, nu există iobăgie şi legare a ţăranilor de pămînt.[1']

O poziţie medie este acceptată de către Porşnev[33], care afirmă că „feudalismul nomad“ rezultă din monopolul asupra pămîntului care „în sens larg, de condiţie naturală a pro. ducţiei, poate cuprinde şi vitele".

Lăsînd la o parte controversa terminologică (deşi socotim că e corect să numim „prefeudalism nomad" iar nu „feudalism nomad", acest tip de structură socială) este clar că în sînul triburilor nomade apar relaţii de aservire destul de importante ca să dea naştere unei „aristocraţii gentilice".

O dată cu apariţia aservirii în sînul tribului propriu, se dezvoltă şi posibilităţile de aservire ale unor triburi învecinate. De aci înainte nu vom mai avea războaie pentru lărgirea propriului proces de producţie, prin cucerirea unor noi teritorii de păşunat, ci vor începe războaiele de jefuire şi aservire a altor popoare. Războaiele se transformă, aşadar, într-un scop în sine.

Baza de aservire din sînul propriului trib schimbă astfel înseşi condiţiile de creare a unor armate. Noua categorie socială a celor bogaţi, dispunînd de surplusuri în cantităţi suficiente, capătă caracterul de oaste permanentă.

Despre barbarii germani, Engels ne descrie un proces similar, în urma căruia vechile organe tribale sînt din ce în ce dominate de o nouă clasă a unor căpetenii de oaste, care adună în jurul lor „cete, cu scopul de a purta război pe socoteală proprie". „Şeful îi întreţinea, le făcea daruri, şi îi organiza în mod ierarhic pentru expediţii mai mici, ei serveau drept gardă personală şi drept trupă gata întotdeauna de luptă ; pentru expediţiile mai mari, drept corp ofiţeresc gata format". în felul acesta „jaful ajunsese un scop ; daca

[33] **B. F. P o r ş n e v ,** *op. cit.*

SOCIOLBUC

ful cetei nuavea ce ^ace P[rin] a[pro]PÎ[ere]> el pornea cu oa- r_ni; lui la alte popoare care erau în război şi unde erau perspective de pradă“ [34].

ţn ceea ce îi priveşte pe mongoli, procesul de formare a cestor cete militare a luat o amploare şi forme pe care jjjanii nu le-au cunoscut şi care sînt desigur explicabile tocmai prin nomadismul lor.

L_a mongoli, în sînul fiecărui trib, clasa care începe a se diferenţia prin aveie, formează categoria socială a *noianilor,* _avînd în subordine aserviţi şi sclavi. Aceşti noiani preiau asupra lor, profesional, sarcina războiului.

Vechea armată tribală, compusă din totalitatea membrilor valizi ai tribului, fusese, la început, suficientă pentru purtarea micilor războaie intertribale. în faza aceasta nouă, cînd scopul nu mai era apărarea şi cucerirea unor păşuni, ci „aservirea" unor grupe sociale întregi, însuşi modul de alcătuire a armatelor tribale urma să se schimbe, supunîndu-se unor noi legi sociale. Noianii se transformă, deci, în căpetenii militare care strîng în jurul lor o ceată de ostaşi profesionişti, legaţi personal de ei printr-un jurămînt de credinţă, asemuit uneori cu un „omagiu" feudal, dar care corespunde mai corect jurămîntului de credinţă al *drujinelor* ruse sau al *an- trustionilor* germanici.

în faza aceasta prefeudală nomadă, războaiele purtate cu aceste armate profesionale aveau cu totul alte consecinţe sociale decît războaiele din fazele anterioare : grupul armat al tribului învingător nu avea de data aceasta nici un interes să distrugă grupul armat al tribului învins, ci dimpotrivă era dornic să-l cuprindă în propria sa organizaţie profesională militară. „Uniunea de triburi" era deci o formă în care Puteau intra şi învinşii, asociaţi şi totuşi reduşi la situaţia de

E F r. E n g e 1 s, *op. cit.,* **p. 151 passim. O analiză amănunţită a problemei armatelor germane şi a legilor ei sociale, în H a n s D e l b r u c k ,** *^*eschichte der Kriegskunst, im Rahmen der politiscben Geschichte,* **Berlin, *^2l, partea a II-a „Die Germanen" şi partea a IlI-a „Das Mittela'ter".**

SOCIOLBUC

ascultare, faţă de tribul învingător. Grupurile de noiani ale celor două triburi se contopeau, rezervîndu-işi roluri de conducere şi continuînd a ţine în relaţie de aservire, înăsprită, pe aserviţii lor.

Războaiele care se purtau între diferite „uniuni de triburi'[1] erau şi ele supuse aceloraşi legi : uniunea învingătoare nu avea interesul să distrugă uniunea învinsă, ci dimpotrivă să o integreze într-o confederare militară mai vastă.

Acest interes de confederare, de creştere necurmată a grupului militar profesional, se explică prin faptul că, în condiţiile luptelor permanente dintre aceste armate tribale profesionale, aveau şansă de supravieţuire cei mai puternici, deci cei mai numeroşi. Cu cît un grup confederal reuşea să cuprindă un număr mai mare de triburi, cu atît era mai stapîn pe soarta războaielor. Războaiele intertribale, interumonale şi interconfederale aveau deci drept efect sporirea continuă a unor conglomerate sociale din ce în ce mai mari. Concurenţa dintre diversele grupări barbare prefeudale, spre deosebire de concurenţa din economia capitalistă, nu duce la „falimentul" grupurilor slabe, ci la integrarea lor subordonata în grupul învingător. în aceste societăţi barbare, „acumularea" mijloacelor „de producţie" (dacă armata poate fi asemuită cu un mijloc de producţie, deşi este doar un mijloc de jefuire a unor producţii străine) se face pe calea confe- derală a înglobării celor slabi în masa celor puternici.

O dată ajunse destul de puternice, aceste armate confe- derale îşi pot permite să plece în aventuri prădalnice, de lung traiect, cu scopul de a jefui popoare aflate pe o treaptă mai avansată de civilizaţie. în drumul lor, aceste armate nomade cresc necontenit, ca un bulgăre de zăpadă rostogolit : orice trib care se arată recalcitrant este nimicit fără mila ; dar e dimpotrivă primit cu bucurie de îndată ce face act de supunere. Tovărăşia de jaf barbară ajunge astfel să cuprindă în sînul său, sub titulatura nominală a tribului conducător, cele mai diverse triburi, din cele mai felurite

SOCIOLBUC

jerninţiij cărora nu li se cere nimic altceva decît păstrarea unei discipline militare desăvîrşite şi o supunere oarbă faţă de ordinele şefului militar suprem.

£, de la sine înţeles că în asemenea tovărăşii de pradă nu puteau intra decît populaţii aflate pe aceeaşi treaptă de dezvoltare istorică. Legea socială mai sus formulată este deci specifică exclusiv popoarelor aflate pe treapta barbariei, în formele ei prefeudale nomade şi pastoral-războinice.

Din acest punct de vedere este cît se poate de semnificativ faptul că în migrările popoarelor barbare spre Apus, sînt uneori semnalate participări ale unor populaţii vlahe[35], semn precis că în regiunile noastre dăinuiseră, în anume zone, triburi aflate încă în stadiul pastoral-războinic.

Soarta acestor confederări era însă extrem de nestatornică. Crescînd uneori pînă la formarea unor imense imperii mondiale pornite pe cucerirea întregii lumi asiatice şi europene, ele se prăbuşeau catastrofal în caz de eşec militar sau de moarte a şefului suprem. în asemenea împrejurări, conglomeratul se desfăcea, fiecare din părţile lui componente ple- cînd, pe seamă proprie, spre noi aventuri de acelaşi gen, mereu în căutarea altor combinaţii confederale destul de puternice ca să le permită continuarea expediţiilor de jaf.

11. *TEORII MAI VECHI CV PRIVIRE LA PĂSTORI NOMAZI ŞI AGRICULTORI SEDENTARI*

în faza în care barbarii nomazi ajunşi pe treapta pre- feudalismului nomad, dispunînd de armate confederale profesionalizate, îşi propun cucerirea unor vaste teritorii depărtate, aparţinind unor altor popoare, ei nu mai urmăresc

[83] **N. I o r g a,** *Imperiul cumanilor şi domnia lui Băsărabă,* **Bucureşti, 1928. Ar fi vorba de cnezii transilvăneni întovărăşind pe tătari în raidul lor spre Apus, de prezenţa în veacul al XIH-lea a unor valahi la atacul [Unc]i mănăstiri din Italia de sud, poate şi de „Alanii" dunăreni şi de «tătarii creştini".**

SOCIOLBUC

doar jaful propriu-zis, ci şi reducerea în exploatare a unor populaţii.

Istoria omenirii cunoaşte din plin fenomenul „năvălirilor" barbare, denumit şi „al migraţiunilor de popoare", fenomen atît de vizibil, încît a prilejuit cercetătorilor elaborarea unor teorii potrivit cărora ar exista o lege care face ca între „agricultorii" „paşnici şi sedentari" şi „păstorii" „nomazi şi războinici" (sau între Iran şi Turan, ca să reamintim poemele lui Firdusi), ar exista o necontenită luptă, pe care agricultorii o asemuiesc cu lupta dintre bine şi rău, dintre Ormuzd şi Ahriman.

Arabul Ibn Chaldun (1332—1406), de pildă, autor al unor vaste *Prolegomene la o istorie universală* (El Muqua- dam), în 21 de volume, este socotit a fi un premergător al sociologiei[36], tocmai prin faptul că, bazat pe experienţa propriului său popor, a elaborat o teorie a proceselor de cucerire barbară a unor regiuni agricole.

După părerea acestui filozof al istoriei, imperiile, întocmai ca şi indivizii, ar cunoaşte o dezvoltare ciclică, în trei faze succesive : o tinereţe, o maturitate şi o bătrîneţe.

în ceea ce îi priveşte pe nomazii războinici, drama aceasta în trei acte s-ar desfăşura astfel :

Călăţi de viaţa în stepă sau în pustiu, nomazii războinici cuceresc un teritoriu agricol; îl aservesc, alcătuind pe baza lui un imperiu nomad. îşi construiesc centre fortificate, folosind în clacă munca populaţiei aservite şi dezvoltînd o viaţă orăşenească, întreţinută prin dijma aceloraşi aserviţi.

[36] **Car r a de V a u x ,** *Les penseurs de l'Islam,* **voi I, 1921. Cf. şi L. G u m p l o w i c z ,** *Precis de Sociologie,* **1896.**
în limba rusa există o publicare de texte dm Ibn Chaldun, *Extrase din opere persane,* **culese de V. G. Tiesoohausen şi prelucrate de A. A. Ro- maşchievici şi L. V. Volin, în Editura Academiei de Ştiinţe din U.R.S.S., Moscova, 1941, citată în volumul B. D. G r e k o v şi A . I . I a k u b o v - s k i ,** *Hoarda de Aur ţi decăderea ei,* **E.S.P L.S., 1953, vezi nota 1, pp. 9 şi 297.**

SOCIOLBUC

Oraşele sînt socotite deci de Ibn Chaldun, a fi un simptom al unor prealabile organizări de hinterlanduri aservite.

Ducînd însă o viaţă de huzur, războinicii îşi pierd în oraşe virtuţile ostăşeşti.

Din stepă sau din deşert, alţi nomazi războinici, încă plini de vigoare, îi pîndesc şi, la rîndul lor, îi cuceresc pe foştii cuceritori, se instalează în locul lor, continuînd exploatarea hinterlandurilor orăşeneşti. Apoi, şi aceştia se moleşesc, sfîrşind prin a cădea pradă unui alt val de nomazi, proaspăt sosit din stepă.

Valurile succesive ale nomazilor nu ar fi deci efectul hazardului, ci al unei legi istorice precise, cu valoare universală. Cucerirea oricărei „ţări a făgăduinţei", în care „curge lapte şi miere", este deci condiţionată de o îndelungată rătăcire prealabilă prin pustiu [37].

în realitate, procesul de reducere în „sclavaj indigen" a unei populaţii, de către un grup războinic, este cu mult mai complex decît lasă să se înţeleagă această schemă teoretică învechită.

Căci am repeta o banalitate lipsită de orice valoare dacă ne-am mărgini să spunem că popoarele agricole sînt blînde şi paşnice, în timp ce popoarele nomade ar fi crude şi războinice şi că, în consecinţă, este fatal ca agricultorii să cadă în aservire. Ar fi cu atît mai mult o greşeală dacă am explica sedentarismul agricultorilor prin firea lor blîndă, iar nomadismul prin cruzimea caracteristică anumitor rase.

[37] **Ibn Challdun a influenţat puternic pe unii sociologi. L. Gumţdowicz, de pildă, a făcut şcoală cu teoria sa a naşterii claselor din suprapunerea cuceritoare a unei „rase" asupra alteia (vezi** *Der Rassenkampf,* **1883). S-a văzut chiar în acest ciclu istoric, „unul din cdle mai grandioase procese sociale cunoscute de omenire", „care ar putea fi comparat de pildă cu cel al prosperităţii şi crizei în societatea capitalistă, fireşte un ciclu care durează nu zece, ci adeseori sute de ani, un ciclu pe care l-a biruit abia modul capitalist de producere" (K. K a u t s k y,** *Ursprung der Christenth- urn;* **cf., în special, voi. II din** *Die Materialistische Geschichtsauffassung* **1927 ; i d e m ,** *Krieg und Demokra'tie* **voi. I, 1932.**

SOCIOLBUC

în orice proces de cucerire nu este cazul a se invoca exclusiv „violenţa" ca factor explicator al istoriei, după cum nu este cazul nici a-i nega importanţa.

Esenţială nu este violenţa ca atare, ci seria condiţiilor care fac ca violenţa să fie posibilă şi seria modalităţilor care îi determină efectele.

După cum a arătat Engels în *Anti-Diihring,* violenţa (fie sub forma ei cea mai brutală : războiul, fie sub forma „constrângerii extraeconomice"), doar în anume condiţii economice şi sociale poate deveni „un factor economic" de primă importanţă, şi ca atare aceste condiţii economice şi sociale sînt cele asupra cărora atenţia noastră trebuie să se îndrepte.

în principiu, orice diferenţiere de averi este rezultatul unei acaparări de plusproduse în favoarea unei minorităţi şi, în fond, o acaparare a mijloacelor de producţie. Asemenea monopolizări nu sînt niciodată străine de un proces violent. Sclavajul, de pildă, este cert produsul unui act de violenţă. Sclavul este un prizonier de război care, în loc să fie ucis, este robit şi pus la muncă întocmai ca o vită domestică. Dar violenţa ea singură nu explică sclavia, căci doar în anume condiţii sociale violenţa dă naştere sclaviei, pe cînd în alte condiţii aceeaşi „violenţă" poate da naştere de pildă aservirii.

Aşadar, cucerirea războinică a nomazilor devine un factor explicator doar din momentul în care putem afla amănunţit care erau condiţiile care permiteau ivirea violenţei şi făceau ca efectele ei să fie unele şi nu altele.

12. CARACTERELE SOCIALE ALE COLECTIVITĂŢILOR AGRICOLE

Sînt unele regiuni excepţional de fertile : văi de rîuri cu aluviuni anuale, sau îmbinări fericite de munte, deal, cîmpie şi baltă, permiţînd o dezvoltare a tehnicilor agricole, pasto

SOCIOLBUC

rale 5* piscicole, tehnici care se întind apoi şi în regiuni învecinate oarecum mai puţin privilegiate.

Cînd agricultura devine principala preocupare tehnică a oamenilor, grupurile de agricultori părăsesc formele lor anterioare de organizare socială. Munca agricolă nu mai e făcută de femei, ci trece în seama bărbaţilor. Aria teritorială, iniţial vastă, se fragmentează, grupele sociale diverse terito- rializîndu-se şi formînd sate, fiecare cu hotarul său înconjurător. Armele de apărare şi de atac continuă desigur a fi folosite, precum şi îndeletnicirea vînătorii. Dar, de data aceasta, mînuirea armelor ajunge a fi de importanţă secundară, practicarea războaielor de cucerire a unor noi arii teritoriale sau pentru furt de vite, nemaifiind necesară. Şi, mai ales, nomadismul dispărînd, posibilitatea de a strînge şi concentra în timp scurt, în anume loc, masa întreagă a oamenilor maturi, dispare şi ea. Moravurile „pacifice", adică lipsa de interes şi de capacitate în a purta războaie, devin o trăsătură caracteristică agricultorilor.

Agricultorii sînt „sedentari" şi „pacifici" în sensul că trăiesc în condiţii sociale care nu le permit să adune mari armate confederale şi nu pot deci face razii prădalnice de lung parcurs.

Totuşi agricultorii se deplasează, deşi extrem de încet, în ritmul desţelenirilor pe care le pot face, precum şi a defrişărilor, prin mecanismul roirilor lente.

în felul acesta, agricultorii îşi măresc zona de muncă, cresc ca număr de populaţie şi încetul cu încetul acoperă statornic mari suprafeţe de pămînt.

Acolo unde configuraţia geografică îngăduia practicarea unui păstorit transhumant, cum este cazul excepţional de favorabil al ţărilor noastre, din vîrful Carpaţilor putîndu-se vedea, în zile clare, strălucirea Dunării şi a bălţilor ei, iar drumul scurt dintre munte şi baltă fiind uşurat de marile culoare de ape străbătînd masive forestiere, se dezvoltă în chip firesc un „nomadism pastoral transhumant" de stil pen

SOCIOLBUC

dular, care şi el leagă indisolubil o populaţie locală de lo, curile ei.

Moravurile transhumante permit, în oarecare măsură, crearea unor sate dublete, de-a lungul traiectelor pastorale, şj impopularea nu numai a ochiurilor de pădure, dar chiar a zonelor din jurul limanurikr, precum şi a stepei (Bărăgan, Burnas etc.), or de cîte ori aceste zone sînt liberate de jaful prădalnic al nomazilor. Impopularea acestor regiuni este deci efectul unei duble ocupaţii, agricole şi pastorale totodată, care permit o extindere teritorială fără de o „mutare" propriu-zisă a oamenilor. La care se adaugă, la noi în ţară, legătura firească dintre ocnele de sare şi bălţile Dunării.

Nu trebuie uitat că pămîntul de agricultură în fazele dintîi ale tehnicii agricole se cucereşte cu greu. Ţarina constituie de aceea o „muncă acumulată", prea importantă pentru ca o populaţie să o poată părăsi cu uşurinţă. Trebuie veacuri pentru ca un anumit spaţiu să fie amenajat din punct de vedere agricol. Şi, de aceea, dacă o incursiune războinică alungă populaţia agricolă, băjenarii se întorc la vechile L>r locuri deîndată ce le este cu putinţă. Dacă nu, alte populaţii se introduc în alveolele teritoriale pustiite.

Acest complex de împrejurări face ca populaţia agricolă să fie oarecum indelebilă de pe un anume pămînt. în timpul raziilor prădalnice accidentale, oamenii pleacă în bejenie, se ascund pe cîtăva vreme. De îndată ce lucrurile se liniştesc, ei îşi reiau ocupaţiile, acceptînd la nevoie situaţia de aservire faţă de grupurile de cuceritori care îi silesc să le predea pri- soasele.

Dar reîntoarcerea pe locurile vechi este o lege a unor asemenea populaţii.

13. NOMAZII NESEDENTARIZAŢI ŞI EXPLOATAREA PRIN JAF ŞI TRIBUT

Nomazii dispun de mai multe modalităţi de a exploata pe sedentarii agricoli.

SOCIOLBUC

Cea dintîi este de a face o *incursiune jefuitoare* în teritoriile agricole, pregătită pe sub ascuns şi executată prin surprindere pentru a fura întreg avutul agricultorilor şi a prinde dintre ei cîţi mai mulţi robi.

O dată prada luată, în bunuri şi oameni, grupul războinic se întoarce, în fuga cailor, la aria lui de baştină, lăsînd pe cei prădaţi să se descurce, cum vor şti, din dezastrul suferit[2S].

Acest fel de preluare a unor bunuri prin jaf are însă defectul de a distruge substanţa economică prădată astfel că practica aceasta nu poate fi repetată decît la lungi intervale, după trecerea timpului necesar pentru ca grupul prădat să se poată reface şi să-şi strîngă din nou bunuri în cantităţi ispititoare.

O a doua modalitate de a jefui popoare agricole o au la îndemînă popoarele nomade aflate în imediata proximitate a unor popoare agricole, care în loc să obţină prin jaf o cantitate mare de bunuri, la rare intervale, preferă să obţină, periodic, cantităţi mai mici. Ele se mulţumesc adică doar cu preluarea unor plusproduse, fără să atace însăşi substanţa economică, cerînd, sub formă de *tribut anual,* o cotă parte din produse astfel calculată, încît producătorii ţărani să-şi poată totuşi duce mai departe activitatea lor productivă.

în schimbul acaparării plusproduselor, nomazii îşi iau obligaţia nu numai de a nu-i jefui, ci şi de a-i apăra împotriva năvălirilor jefuitoare ale unor grupuri nomade concurente. Se stabileşte astfel un modus vivendi, în care tributul apare ca o primă de asigurare împotriva jafului total[39].

în această fază în care nomazii renunţă la jaf pentru a practica tributul, grupul cuceritor nu preia totuşi asupra sa

[38] **Vezi N. I o r g a,** *Istoria Românilor,* **vo!. II, 1937, p. 15.**

[39] **Sociologul Franz Oppenheimer caracteriza aceste două moda.ităţi de jefuire prin apologul ursului care distruge stupul de albine ca să-i ia mierea şi al apicultorului care lasă albinelor atîta miere cît să-şi poată continua viaţa şi deci producţia** *(Der Staat,* **1907 şi voi. II, din** *System der Soziologie***, 192-6)**

SOCIOLBUC

grija administrării procesului de producţie al celor cuceriţi Cu alte cuvinte, *nu preia proprietatea pămîntului ca mijloc de producţie,* ci doar *suveranitatea teritoriului cucerit.* Cele două grupuri sociale, cel cuceritor şi cel cucerit, rămîn străine unul de altul, neintegrate într-un acelaşi sistem social, fiecare grup ocupînd spaţial un alt teritoriu de bază.

Totuşi, o primă treaptă spre sedentarizare este făcută, în sensul că nomazii trebuie să-şi facă permanent simţită prezenţa asupra celor cuceriţi. în acest scop, ei îşi instalează „ringurile" lor de care în anume locuri strategice, construiesc chiar uşoare fortificaţii de lemn în jurul taberelor.

Dar prin aceasta ei nu renunţă la viaţa pastorală, adică la propriul lor proces de producţie, găsind în tribut doar un surplus de venituri.

O sporire a acestora nu poate fi obţinută decît printr-o sporire cantitativă a teritoriilor şi populaţiilor supuse, ceea ce are drept consecinţă tendinţa de a-şi lărgi aria de exploatare pînă la cvasiîmpărăţii nomade, de amploare mondială.

Exploatarea de lungă durată, în acest sistem, nu poate fi însă asigurată decît prin organizarea sistematică a unui aparat de încasare a tributului şi de executare a raziilor pedepsitoare împotriva nesupuşilor. Aceasta înseamnă crearea unei armate de poliţie internă şi a unei funcţionărimi fiscale.

Nomazii în acţiunea lor războinică de cucerire nu întîl- nesc însă numai populaţii agricole încă barbare, ci şi societăţi aflate pe trepte de dezvoltare mult mai înaintată, care şi ele pot fi supuse unei exploatări, mai întîi prin jaf şi pînă la urmă, prin tribut. Oricare ar fi modul de producţie al poporului cucerit, el poate fi supus jafului şi tributului, fie că e vorba de o masă de sate agricole colective, de o organizare confe- derală a unor asemenea sate, de un stat sclavagist sau de un stat feudal. Cu ajutorul perceptorilor de biruri, cu ajutorul vameşilor şi mai ales cu ajutorul forţei poliţieneşti a raziilor armate, orice grup social supus poate fi obligat să predea surplusurile şi, la nevoie, chiar din substanţa sa economică.

SOCIOLBUC

Aceasta înseamnă că jaful şi tributul se acomodează oricăror procese de producţie pe care le exploatează. în acest sens, sistemul fiscal pe care îl creează nomazii trebuie să răspundă la două cerinţe : pe de o parte să fie omogen, în întreg cuprinsul imperiului nomad, şi, pe de altă parte, să se acomodeze marilor diversităţi de situaţii sociale pe care le prezintă colecţia de popoare cucerite. Fiscalitatea nomadă este deci simplă şi riguroasă, dar, în acelaşi timp, maleabilă, pentru a rămîne eficace faţă de orice diversitate locală.

La acest rezultat nu se poate ajunge decît printr-o totală toleranţă faţă de popoarele supuse, care sînt respectate în modul lor tradiţional de organizare socială, ba tolerate pînă şi în moravurile şi obiceiurile lor religioase. Considerate doar ca o simplă masă fiscală, ca o pură materie impozabilă, ele nu erau interesante decît în măsura în care furnizau venituri.

în mod paradoxal, teroarea fiscală, susţinută la nevoie cu teroarea militară, era dublată de o toleranţă socială absolută, în schimbul plăţii tributului şi al achitării vămilor, nomazii garantau tuturor aserviţilor lor o linişte perfectă, o pază excelentă a drumurilor, o siguranţă deplină a vieţii de toate zilele, măcar că la nivelul scăzut pe care şi-l pot îngădui populaţiile aservite şi exploatate, dar garantate totuşi în acel minim care li se acordă.

Acestea erau, de altfel, avantaje care făceau ca multe populaţii, aparţinînd de pildă Imperiului roman, să prefere cucerirea barbară, care cel puţin le oferea siguranţa vieţii de toate zilele, ceea ce Imperiul roman nu mai era în stare să facă, deşi fiscalitatea romană nu era mai prejos de cea barbară în ceea ce priveşte rigoarea.

Formaţiunea socială astfel rezultată nu era totuşi un stat propriu-zis, după cum nici grupul cuceritorilor nu era încă o clasă socială propriu-zisă. Era mai mult un *stat de pradă fiscală,* în care un grup militar cuceritor trăia în simbioză cu o populaţie aservită, legată parazitar de procesul de producţie al acestuia, fără să i se integreze organic.

SOCIOLBUC

în fond, tributul şi vama sînt forme abia dezvoltate din jaf, un mod de exploatare a unui proces de producţie care rămîne străin de grupul exploatator [40].

14. PROCESUL DE SEDENTARIZARE A POPOARELOR MIGRATOARE

Am arătat că marile armate confederale sînt expresia unor societăţi barbare ajunse în faza prefeudalismului nomad. Statul de pradă fiscală pe care îl creează asemenea armate oglin- deşte în el însuşi caracterul prefeudal al armatei, în sensul că luarea în stăpînire a teritoriului şi a populaţiei învinse se va resimţi de felul în care sînt organizate aceste armate.

Şi aceasta mai ales atunci cînd statul de pradă fiscală iniţial se va transforma într-un stat feudal propriu-zis.

O asemenea transformare este inevitabilă ori de cîte ori luarea în stăpînire a teritoriului este de lungă durată şi cînd cuceritorii nu se mai mulţumesc doar cu formele, direct derivate din jaf, ale tributului şi ale vămii, ci instituie un sistem nou, de „dijmuire“ şi „clacă", ceea ce implică o luare în stăpînire a pămîntului în calitate de „proprietari" funciari iar nu numai de „suverani".

în locul unei simple simbioze, vom avea în acest caz o adevărată sinteză socială. Grupul cuceritor nu va fi un simplu strat suprapus peste un sistem economic autonom, ci se va transforma într-o clasă, deţinînd, în procesul de producţie, rolul de proprietar al mijlocului principal de producţie, pămîntul, şi de semiproprietar al forţei de muncă aservite.

De data aceasta vor trage în cumpănă, pentru a determina caracterul local al feudalismului astfel născut, nu numai structura socială a grupului cuceritor, ci şi vechea struc-

[40] K. Marx şi Fr. Engels, *Opere,* **va!. 3, Buc., 1958 (Ideologia germană, p. 59) : „Tarifele vamale şi-au avut obîrşia în dările pe care stăpînii feudali le-au impus negustorilor care treceau prin domeniul lor. drept plată pentru renunţarea la jefuirea acestora“.**

SOCIOLBUC

ţură socială a grupului cucerit. E vorba de o nouă orînduire socială care ia fiinţă, din fiinţa altora două, anterioare, care se topesc laolaltă.

în ceea ce îi priveşte pe cuceritori, armatele lor confederale pot aparţine unor multiple tipuri de organizare socială.

Sînt, de pildă, armate confederale prefeudale de tip dictatorial, în care şeful militar suprem este exponentul unui trib care a redus în ascultare toate celelalte triburi asociate, şi le-a organizat într-un sistem ierarhic de strictă disciplină militară. Sînt însă alte armate care îşi păstrează un caracter tribal democratic, fiind alcătuite din grupe militare egale şi autonome, conduse fiecare de către propriile lor căpetenii, ascultînd de un şef suprem cu sarcini exclusiv militare, pus sub controlul şi directivele adunării generale a tuturor războinicilor.

între aceste două tipuri extreme, o gamă întreagă de grade şi nuanţe este posibilă.

Dar structura socială a triburilor din care se recrutează armatele cuceritoare se face cu atît mai simţită, cu cît înaintăm în faza de sedentarizare. Ca să-şi poată asigura dăinuirea, ca grup, armatele acestea sînt nevoite la un moment dat să aducă de acasă întreaga populaţie a tribului, nu numai femei şi copii, ci şi sclavi, ba chiar şi populaţiile lor aservite.

De data aceasta nu mai e vorba de o tabără militară, ci de un întreg popor care se transplantează în totalitatea sa, mutînd într-o ţară nouă o structură socială veche.

Pentru ca o asemenea transplantare să aibă şanse de durată e de la sine înţeles că populaţia cea nouă trebuie să găsească o modalitate de viaţă pe lîngă populaţia cea veche, însăşi mutarea este prilejuită de posibilitatea pe care le o oferă existenţa unei populaţii locale, de a-şi agonisi traiul pe calea mai uşoară a exploatării.

Populaţia locală este deci menajată, astfel încît să poată fi în stare că creeze bunuri exploatabile, ceea ce nu se poate face decît dacă nomazii sedentarizaţi cunosc bine sistemul

SOCIOLBUC

economic şi social al celor cuceriţi. Sînt în stare să se seden- tarizeze, adaptîndu-se unor populaţii locale, nu nomazii de lung traiect, ci cei care trăiesc în jurul imediat al unor popoare agricole cu care trebuie să fi avuit în prealabil nenumărate legături, fie sub forma tributului încasat de la distanţă, fie sub forma unor relaţii comerciale [41].

Asemenea societăţi reduse în aservire puteau aparţine unor tipuri sociale diverse, oferind o diversitate încă mai mare decît cea a armatelor năvălitoare.

Astfel puteau fi cucerite o masă de sate comunist-primi- tive nelegate între ele unional sau doar vag legate tribal între ele. Aceste sate puteau aparţine unor anume uniuni de triburi, ba poate chiar unor mai vaste confederări unionale, de tipul „voevodatelor" şi „cnezatelor", nu numai al celor, modeste ca proporţii, din Transilvania, ci chiar de tipul formaţiunilor statale propriu-zise, ajunse ele însele la trepte prefeudale sau chiar feudale cum erau marile cnezate şi principate ruse ale epocii kieviene. Ba puteau fi cucerite populaţii aparţinînd unor orînduiri sclavagiste, sau, cum era cazul ţinuturilor aflate sub stăpînirea Imperiului roman, cu orînduiri sclavagiste în ultima lor fază de descompunere.

Luate două cîte două, aceste 'diverse tipuri sociale, de o parte cuceritoare, de altă parte cucerite, pot da deci naştere unor combinaţii multiple, practic infinit diverse, îmbrăcînd cele mai felurite nuanţe, pe care numai cercetarea istorică locală şi directă le poate descrie analitic.

în linii mari, s-ar putea preciza cîteva tipuri de bază. Revenim asupra tipului aşa-numit al „despoţiilor orientale", pe care îl putem caracteriza acum mai amănunţit, ca pe un rezultat al cuceririi de către o armată confederală dictatorială, a unei mase de sate primitiv agricole, izolate unele de

[41] **„în epoca feudală, pretutindeni unde erau vecine societăţile agricole şi cele nomade, incursiunile războinice pentru pradă se împleteau cu relaţii paşnice de negoţ" (B. F. Porşnev,** *op. cit.).*

SOCIOLBUC

altele, nelegate unional între ele, sau a căror uniune a fost sistematic distrusă [42].

în aceste despoţii, şeful militar învingător se transformă nu numai în şef absolut al noului stat, ci şi în proprietar efectiv al teritoriului, grupul învingătorilor prezentîndu-se deci în faţa masei satelor colective aservite, ca un singur bloc, încasîndu-şi veniturile prin intermediul statului, reprezentat prin persoana autocratului. Aşa se întîmplă în mai multe ţări din răsărit, unde „dezvoltarea feudalismului nu a mers pe calea fărâmiţării proprietăţii funciare între un număr mare de feudali, ci pe calea întăririi proprietăţii statului asupra întreg pămîntului", în care caz „statul feudal apare ca unicul moşier uriaş. Astfel, în secolele al VlII-lea şi al IX-lea, în califatul arab din Bagdad o mare parte din ţăranii membri ai obştiilor locuiau şi lucrau pe pămîntul califatului şi plăteau dările feudale direct la stat“ [43].

Sau cum spune Marx : „cînd statul deţine simultan proprietatea solului şi suveranitatea, aşa cum este cazul în Asia,, renta se confundă cu impozitul, sau mai curînd nu există alt impozit decît renta funciară" [44].

O altă modalitate de reducere în aservire a unei mase de colectivităţi agricole primitive este aceea în care grupa cuceritoare are un caracter primitiv democratic.

Uneori, acest grup este foarte mic şi teritoriul pe care îl cucereşte este el însuşi mic.

Exemplul clasic ni-1 oferă Laconia, în care un număr de cîteva mii de războinici cuceritori ai teritoriului continuau să

[42] **„O atare izolare totală a diferitelor obşti, care, ce-i drept creează în toată ţara interese identice, dar diametral opuse intereselor comune, constituie baza firească a** *despotismului oriental;* **din India pînă în Rusia, oriunde a predominat această formă socială, ea l-a generat mereu, găsindu-şi compleetarea în el“. (Fr. Engels,** *Cu privire la problema socicâă din Rusia* **în: K. Marx şi F. Engels, Opere, voi. 18, pag 562, Bucureşti, Editura Politică, 1964.**

[43] **B. F. Porşnev,** *op. cit.,* **p. 31.**

[44] **K. Marx,** *Capitalul,* **voi. II, cap. XLVII.**

SOCIOLBUC

trăiască, în Sparta lor, ca într-o tabără permanentă „îm- prospătîndu-se prin copii de trupă“, cum spune Platon, pe baza unui comunism de consum şi pe spesele unei mase de hiloţi trăind în sate colective. Spartanii, oameni liberi şi egali, se conduceau democratic, sub autoritatea a doi regi eligibili, care se mărgineau şi se controlau reciproc.

Fiecărui spartan îi era atribuit un anumit număr de gospodării de hiloţi de la care primea în natură cantităţile de produse agricole necesare.

Cînd grupul cuceritor este mare şi numărul satelor cucerite de asemenea, statul capătă o dezvoltare de un nivel superior. Drept exemplu clasic poate servi împărăţia incaşilor. Aici trei triburi confederate trăiau în sistemul unui comunism de consum, pe baza exploatării unor sate ele însele organizate pe baze comunist-primitive.

Cînd teritoriul cucerit este mare şi se află împărţit în circumscripţii mai mici, fie uniuni de triburi, fie domenii sclavagiste, şi cînd grupul cuceritor are un caracter democratic, se poate recurge la o distribuire a teritoriului cucerit către membrii clasei cuceritoare, păstrîndu-se, în această distribuţie, rangurile şi drepturile existente în ierarhia militară cuceritoare.

în acest caz, „suveranitatea şi proprietatea" se despart între ele, şeful militar suprem, în calitate de reprezentant al statului, păstrează asupra întregului teritoriu un drept de suveranitate, dar cedează membrilor clasei lui drepturi de proprietate teritorială.

Interpretarea juridică şi savantă, de caracter tîrziu, a unui *„dominium eminens“* dublat de un *„dominium utile",* nu e decît o teoretizare a acestor două etape istorice : etapa în care statul de jaf şi tribut deţinea „suveranitatea" solului pe baza unui drept de cucerire (drept public politic) pe care suveranul continuă a-1 păstra, şi etapa în care se trece la dijmă şi tribut, distriibuindu-se în acest scop, feudalilor, pămînturi în proprietate (drept civil).

SOCIOLBUC

Cînd grupul social cucerit dispunea de o clasă seniorală proprie şi de un stat propriu, cuceritorii sedentarizaţi se infiltrează în sistemul existent : suveranul se substituie în rosturile vechi ale statului, iar membrii clasei seniorale nou născute se substituie în drepturile clasei seniorale învinse.

Modalităţile practice de petrecere a acestui proces sînt multiple. Uneori nomazii pătrund în urma unui război, pe cale violentă, întîmpinînd rezistenţa localnicilor. In acest caz procedează aşa cum au făcut francii : distrug clasa galo-ro- mană prin masacrare, luiîndu-i locul şi continuînd a exploata populaţia locală, pe seamă proprie.

Dacă însă pătrund pe cale de bună înţelegere, atunci procedează ca vizigoţii şi burgunzii din sudul Franţei : primit ca *„hospites“,* fiecare barbar e trimis să domicilieze alături de vechiul stăpîn galo-roman, cu care împarte beneficiile, în proporţie de 1/3 pentru vizigot şi 2/3 pentru galo-roman sau în proporţie de 1/2 pentru burgund şi 1/2 pentru galo- roman.

Deosebit de interesantă este prezenţa în asemenea formaţiuni statale a unor zone în care domină o masă de ţărănime liberă. Originea ei poate fi diversă.

Uneori e vorba de agricultorii din sînul grupului cuceritor, beneficiari şi ei ai cuceririi, mutaţi în regiunile cele mai bune ale teritoriului cucerit şi lăsaţi într-o situaţie privilegiată, avînd a plăti doar un simplu tribut, sub forma unui cens.

Aceasta este, de pildă, originea ţărănimii france, formată din „litii", adică agricultorii transplantaţi în noile regiuni cucerite. Ulterior, această masă ţărănească, complet sărăcită în urma războaielor carolingiene, se topeşte, laolaltă cu foştii sclavi şi foştii coloni, în masa comună a ţăranilor aserviţi.

Alteori însă este vorba de ţărănimea unei regiuni pe care barbarii nu au avut interesul să o cucerească, fie datorită puţinei ei rentabilităţi economice, în regiuni de munte ne

SOCIOLBUC

rodnice, fie greutăţii de a o cuceri, fie în sfîrşit faptului că aceasta se asociase raziilor prădalnice ale cuceritorilor [45].

Robii galo-romani, în contact cu sistemul robiei patriarhale germanice, s-au topit în masa ţăranilor aserviţi.

Dimpotrivă, robii pe care i-au adus la noi în ţară tătarii şi probabil şi cumanii, anume ţiganii cărora li se mai spune şi „tătăruşi", au continuat să rărnînă în situaţia de robi chiar după plecarea stăpînilor lor, preluaţi fiind de către noua clasă stăpînitoare a ţării, de data aceasta localnică.

Căci şi această modalitate este posibilă, cuceritorii nomazi găsind într-un anume ţinut o stăpînire existentă, de caracter asemănător cu al lor, adică aflat tot pe treaptă prefeudală, pot intra în sinteză cu ea, să o admită adică la o tovărăşie de împreună exploatare a satelor băştinaşe[4e].

15. CARACTERUL STATELOR DE SUBSTITUIRE, PREFEUDALE

Atîta vreme cît grupurile nomade nu au reuşit complet procesul lor de sedentarizare şi nu s-au topit, în calitate de clasă propriu-zisă, în mod organic, într-un sistem de stat feudal, ei păstrează un caracter de nestatornicie.

Aceasta nu numai pentru că moravurile lor sînt încă „nomade" ci pentru că sudura lor cu procesul local de producţie nu este făcută, păstrînd din punct de vedere social caracterul de stat suprapus, exploatator al unui proces de producţie faţă de care rămîn străini.

[45] In afară de hi'.oţii cvasisclavi, spartanii îngăduiau şi existenţa unor pericci, cvasiliberi.

[48] E cunoscută şi situaţia clanurilor gaelice din Scoţia, al căror teritoriu avea drept proprietar nominal pe „oamenii mari", care, după zdrobirea militară a acestor clanuri de către englezi, s-au transformat în proprietari absoluţi, izgonind de pe terenurile clanale pe foştii lor consăteni (vezi K. M a r x , *Capitalul,* **voi. I).**

SOCIOLBUC

Un asemenea grup de nomazi putea fi oricînd pus pe fugă de către alt grup concurent. Dar fugind spre alte meleaguri ei lasă în urma lor un sistem organizat de încasare a tributului şi un sistem de vămi, pe care îl putea prelua noul grup, de-a gata.

Era deci posibil fenomenul social al substituirii unei exploatări prin alta, sistemul tributului şi al vămii continuînd să funcţioneze în ciuda faptului că beneficiarii lui se schimbaseră.

Imaginea pe care o avea vechea noastră istoriografie despre „năvălirile barbare", socotite ca un şir de catastrofe succesive aducînd după sine haosul economic şi provocînd goluri de populaţie, băştinaşii retrăgîndu-se din calea barbarilor, spre munte, este complet falsă.

Barbarii distrug sistematic doar în două ipoteze : cînd vor să-şi creeze noi teritorii de păşunat; ceea ce nu era însă cazul nomazilor de la noi, care sosesc în Europa cu gîndul de a exploata populaţiile locale, iar nicidecum să-şi continue viaţa de stepă, în regiuni geografice nepotrivite acestui scop ; sau mai sînt porniţi pe distrugere cînd execută razii de cucerire, de intimidare sau pedeapsă.

De instalat pe lungă durată, nomazii nu se instalează decît acolo unde le este asigurată exploatarea unei populaţii locale. Simplul fapt că ştim despre popoarele migratoare „năvălitoare" că au stat efectiv în regiunile noastre, substituindu-se unele prin altele, timp de veacuri, este cea mai bună dovadă a existenţei unei populaţii băştinaşe care putea fi exploatată.

Că, în această sedentarizare a lor, îşi vor fi rezervat anume arii teritoriale în care continuau a-şi duce viaţa de triburi nomade, cum sînt regiunile de stepă şi antestepă ale ţării noastre (Bărăgan, Burnas, de pildă) ferindu-se de „delior- mane“ nu arată decît faptul că sedentarizarea lor nu depăşise forma tributului şi a vămuirii, domicilierea lor făcîndu-se în „cetăţi" şi „oraşe" de felul celor pe care le descrie Priscus

SOCIOLBUC

în vestita povestire a călătoriei sale la curtea lui Atilla în cîmpia panonică [47].

Acest caracter de substituire a unui grup nomad prin altul, totdeauna posibil în acest sistem social al statului de tribut şi vama, este cu atît mai interesant cu cît grupul cuceritor putea intra în simbioză cu organizaţii tribale autohtone, dezvoltate pînă la treapta unei aristocraţii gentilice, pe cale de a se transforma în clasă propriu-zisă şi pînă la treapta unui cvasi-stat, în curs de evoluţie spre un stat propriu-zis.

Dintr-o asemenea simbioză se putea naşte o adevărată sinteză, grupul cuceritor şi grupul aristocratic autohton topin- du-se laolaltă, în dauna populaţiei satelor. în caz că grupul cuceritor era silit să plece, aristocraţia locală se putea ea însăşi substitui statului nomad continuînd pe seamă proprie vechiul sistem de exploatare, faza de dezvoltare în care lăsaseră ţara nomazii, fiindu-le un punct de pornire spre dezvoltări sociale noi, în sensuri pe care numai un stat autohton sau complet autohtonizat le putea avea.

Ipoteza care a fost emisă, potrivit căreia ar fi existat în adevăr o asemenea sinteză între cumani cu centrul la Cîmpu- lung şi organizaţiile voievodale autohtone, cu centrul în Argeş, domnia Ţării Româneşti constituindu-se prin ocuparea locului lăsat gol prin plecarea cumanilor, precum şi ipoteza că în Moldova a avut loc un proces similar de umplere a vidului lăsat de tătari, după înfrîngerea lor de către unguri, de data aceasta grupul autohton de substituire fiind nu chiar local, ci „descălecat" din Maramureş, merită să fie analizate cu toată atenţia.

Este de controlat situaţia de fapt, nu numai din punctul de vedere al evenimentelor istorice, ci şi din cel al morfologiei sociale.

[47] Totuşi, despre unii din aceşti nomazi avem suficiente informaţii ca să putem vedea că pătrunderea lor în teritoriul ţării a fost mai adincă ; urmele arheologice, onomastice şi toponimice cuprind, într-adevăr, arii mai întinse decît doar cele ale zonelor de stepă.

SOCIOLBUC

Din punctul de vedere al formei lui, orice stat de cucerire fiscală, sau orice stat care se substituie unuia de acest tip, este caracterizat prin exploatarea producţiei locale sub forma economică a tributului şi a vămii, măcar ca punct de plecare pentru ulterioare dezvoltări sociale. Un asemenea stat este în principiu expresia unei clase care nu exercită încă un drept de proprietate, ci doar un drept de prelevare a unui tribut asupra tuturor proceselor de producţie şi de circulaţie a bunurilor. Un asemenea stat nu îşi întemeiază dreptul de percepere a tributului şi a vămii, pe o anacronică teorie a unei „proprietăţi", a unui *„dominium eminens",* ci pe un drept de „suveranitate", de „stăpînire" şi de „cucerire". Un astfel de stat, ca expresie a unei clase suprapuse de caracter militar, menţinînd totalitatea drepturilor de preluare de cote-părţi din bunurile produse sau transportate, împărţea în sînul clasei beneficiile exploatării, cedînd membrilor ei o parte din drepturile lui fiscale.

Este deci de controlat în ce măsură avem în ţările noastre dovada vreunui asemenea drept fiscal iniţial, din care să fi derivat apoi ulterioare dezvoltări spre o „proprietate feudală".

Atragem însă atenţia că verificarea acestei ipoteze nu va trebui în nici un caz să ne ducă la concluzia greşită că statele noastre ar fi o creaţie a statelor nomade barbare, şi cu atît mai puţin la ideea că barbarii au un „geniu politic" creator de state, spre deosebire de populaţia băştinaşă, lipsită de asemenea capacităţi.

Procesul de formare a statelor nu atîrnă de „geniul politic" caracteristic unei anume „etnii" sau a alteia, ci unor serii de împrejurări istorice, al căror fond economic şi social este constituit în mod esenţial de fenomenul proceselor de producţie care ele sînt cele care determină în ce măsură sînt posibile anume relaţii de producţie [48].

[48] Critica, accrbă, pe care savanţii ruşi o fac aşa-numitei teorii „nor- maniste" potrivit căreia normanii ar fi creatorii statului kievean, precum şi teoriei că statul Moscovei ulterioare ar fi doar continuarea împărăţiei

SOCIOLBUC

16. CARACTERELE CUCERIRII TĂTARE Ş/ CUMANE

Trebuie să ţinem seama şi de faptul că un stat barbar de cucerire soseşte în anume ţări, mai depărtate de centrul lui de pornire, după ce în prealabil a efectuat o serie de cuceriri ■şi organizări statale, astfel că statele pe care le formează la urmă nu sînt decît continuarea unor formaţiuni similare anterioare.

în această privinţă este deosebit de importantă cunoaşterea formaţiunilor sociale pe care le-au creat năvălitorii stepei răsăritene în ţările pe care le-au supus înainte de a ajunge în ţinuturile noastre.

Dispunem în această privinţă de un cîmp de cercetare extrem de vast şi pînă acum necercetat, dar pe care ni-1 deschide larg studiul noii literaturi sovietice de specialitate.

E vorba de formaţiunile statale ale popoarelor pecenege, cumane şi tătare din care am făcut şi noi parte, timp de veacuri şi care au durat pînă în preajma formării statelor noastre autohtone.

Deplîngem, din nou faptul că nu dispunem încă de specialiştii necesari, în stare să folosească direct bogatele arhive mongole şi arabe şi nici măcar de specialişti în limba cu- mană, care prezintă totuşi un interes cu totul deosebit pentru întreaga problemă a toponimiei şi onomasticii noastre.

Ne lipsesc de asemenea şi săpăturile arheologice, singurele care ar putea lămuri epoca prestatală de la noi, săpături care au fost pornite abia în vremea din urmă [49].

mongole, este de aceea înidroptăţita in măsura in care are drept scop să elimine teoria greşită a unor „popoare alese" care fac „miracole" politice in istorie. Critica aceasta nu neagă existenţa unor varegi în istoria statului kievean şi nici a unei stăpîniri tătare, exercitate timp de veacuri : dimpotrivă, îşi pune drept scop analiza completă şi adîncită a proceselor sociale reale care frămîntă întreaga epocă de geneză a feudalismului, în diferitele ei forme şi modalităţi.

[49] Literatura de specialitate în limba româaă este extrem de săracă. Se pot cita :

SOCIOLBUC

Pînă la o studiere mai adîncită a problemei de către specialişti, sîntem siliţi să recurgem la cele cîteva informaţii pe care le putem culege din literatura rusă, care, deşi nu s-a ocupat în special de ţările noastre, trasează totuşi liniile mari ale problemei, valabile şi pentru regiunile noastre.

Care este situaţia socială a mongolilor în vremea cînd am luat contact cu ei ?

Iată cum ni-i descrie academicianul Vladimirţov[30].

In preajma întemeierii imperiului lui Genghiz-han (statul mongol existînd oficial din 12C6 cînd un kuriltai l-a ales pe Genghiz ca han al tuturor mongolilor), mongolii terminaseră deja procesul trecerii de la societatea gentilică la societatea prefeudală.

Ei trecuseră adică de la forma de organizare denumită *kuren* (ceea ce înseamnă cerc-ocol) la forma denumită *aii* (gospodăria familială individualizată pe treapta de sus a barbariei), ceea ce permitea naşterea unei aristocraţii, *noianii,* şi a aserviţilor ei. „Această masă principală a celor ce mun-

N. I o r g a, *Imperiul cumanilor şi domnia lui Băsărabă; un capitol din colaboraţia româno-barbară în evul mediu,* **Acad. Rom. Mem. Secţ. ist. VIII, 1928 ; cf. cap. II „Simbioza româno-cumană" din voi. III al** *Istoriei românilor,* **1937.**

A. S a c c r d oţ e a n u, *Marea invazie tătară şi sud-estul european,* **Bucureşti, 1933, i d e m,** *Guillaume de Rubrouck,* **Bucureşti.**

Ion F e r e nţ, *Cumanii şi episcopia lor,* **Blaj, 1931.**

I. G h e o r g h e l, *Zur Gescbichte Siebenbiirgens,* **Vieoa, 1891** ; **i d e m,** *Zur Frage der Urbeimat der Rumdnen,* **Viena, 1910.**

V. Ş o t r o p a, *Tătarii în Valea Rodnei,* **în „An. Inst. de istorie naţionala", Cluj, III.**

Nu trebuie uitate nici lucrările lui L a z ă r Ş ă i n e a n u, *încercare asupra semasiologiei limbii române,* **1887, şi** *Influenţa orientală asupra limbii române,* **1900.**

P e t r e D i a c o n u, *Les Petchenegues au Bas Danube* **(Bibliotheca Histo- rica Romaniae, voi. 29, 1970).**

[50] **B. I. V l a d i m i r ţ o v,** *Structura socială a mongolilor; feudalismul nomad mongol,* **1934, rezumat în B. D. G r e k o v şi A. I. I a k u - b o v s k i,** *Hoarda de Aur şi decăderea ei.*

SOCIOLBUC

ceau în gospodăriile nomazilor crescători de vite, care erau exploataţi în interiorul gintei" purta numele de *haraci.*

Fragmentul din imperiul mongol care poartă numele de *Hoarda de Aur,* este cel care a avut contact cu părţile răsăritene ale Europei şi deci şi cu noi. în această hoardă, tătarii propriu-zişi nu constituiau decît doar o mică pătură privilegiată, reprezentată prin mai multe mii de ostaşi mongoli însoţiţi de familiile lor şi avînd în frunte dinastia de hani din familia Djuci, fiul cel mai mare al lui Genghiz-han.

Masa mare a nomazilor era însă cumană, tătarii formînd doar o mică minoritate privilegiată, treptat pierzîndu-şi limba şi turcizîndu-se.

Ca pretutindeni în imperiul mongol, economia nomadă din Hoarda de Aur se desfăşura în condiţiile unor relaţii feudale potrivit cărora păşunile erau riguros repartizate, între stăpînii de feude existînd deci o ierarhie feudală a păşunilor.

Dar Hoarda de Aur nu era numai o societate nomadă, ci şi una sedentară. Nobilii tătari îşi întemeiau forţa lor principală pe faptul că se foloseau, cu ajutorul unei constrîngeri extraeconomice, de munca unui număr mare de şerbi.

Interesant e modul de distribuţie a pămînturilor către această clasă de nobili : întreg pămîntul cucerit era distribuit către ostaşi, sub formă de *ikta* (beneficiu) în loc de soldă, beneficiarul purtînd denumirea de *mukta.*

Această *ikta* avea trei forme : *temlîk* (proprietate liberă), *istighal* (uzufruct) şi *istirfak* (participare), *kabala* fiind înscrisul privitor la arendările cu dijmă pe jumătate.

în această monarhie de tip cvasifeudal al Hoardei de Aur, nobilii, categorisiţi în „mari“ şi „mici“, posedau terenuri *suiurgal* (domenii feudale) ereditare.

„Hanii au împărţit un număr uriaş de pămînturi împreună cu cultivatorii aşezaţi pe ele şi într-o serie întreagă de cazuri, *iarlîkurile* de danie erau însoţite de *iarlîkuri tarcan,* adică de diplome de imunitate, impozitele plătindu-se direct seniorului feudal.

SOCIOLBUC

Organizaţia fiscală a acestor nomazi, minuţios pusă la punct şi parc-se calchiată după sistemul fiscal chinez, cuprindea prezenţa unei funcţionărimi :

Ajutaţi de un consiliu la care participau numeroşi neguţători mahomedani, Batu a adoptat de la început o politică hotărîtă, al cărei scop principal era obţinerea unor venituri maxime prin întrebuinţarea metodelor celor mai crunte de exploatare feudală. El a organizat strîngerea dărilor de la cnezatele ruseşti subjugate, trimiţînd, în fruntea trupelor mongole, funcţionari specialişti în materie — *daruga* — care au lăsat o tristă amintire şi au creat un adevărat aparat pentru perceperea diferitelor dări şi prestaţii feudale de la populaţia de agricultori şi nomazi, ca şi de la meşteşugarii şi neguţătorii din oraşele Crimeii, de la Bolgar, din regiunea Vol- găi, Horezmului şi Caucazului de nord" [51].

Strîngerea „haraciului" era o migăloasă operaţie, care avea drept bază adevărate recensăminte, adică înscrieri pe roluri fiscale ale întregii populaţii.

O reţea de „Olacuri" [52], „puncte de vamă", întărite cu garnizoane militare, completa acest sistem de jaf fiscal. Existau însă şi scutiri, acordate prin aşa-numitele „iarlîkuri tarcan", care se referă însă şi la stăpînirea imunitară a unor domenii, acordată fie bisericilor, fie unor privilegiaţi.

Din grupul Hoardei de Aur, poporul care ne interesează în mod direct este cel al cumanilor, sub a căror singură dominaţie am stat la început şi care a continuat şi după simbioza cumanilor cu mongolii, în sînul Hoardei de Aur.

După înfrîngerea pecenegilor, cumanii se instalează ca stăpîni pe întreaga suprafaţă de pămînt a „stepei cumane", adică a Deşt-i kîpciak-ului, cuprins între Dunăre şi Volga.

[51] **B. D Grckov şi A. I. Iakubovski,** *op. cit.,* **p. 70.**

[52] **Caracterul tătărăsc al „olacurilor" noastre îl cunoaşte şi N. Iorga cînd le consideră o sămînţă „din vechea dedină cumano-tătărască",** *Istoria românilor,* **voi. III, 1937, p. 270.**

SOCIOLBUC

împărţiţi fiind în mai multe grupe, cu noi au avut legătură „cumanii dintre Dunăre şi Nipru“, formînd grupul denumit „cei de la cotul mării“ sau „cumanii de la Dunăre” [53].

între veacul al Xll-lea şi începutul veacului al XlII-lea, cînd se formează Hoarda de Aur, dar desigur şi înainte, aceşti cumani de la Dunăre au trăit exploatînd populaţiile locale.

Care era „orînduirea" socială a acestor cumani care au trăit alături de noi şi împreună cu noi ? în ce stadiu se aflau, din punctul de vedere al organizării lor sociale ?

Sîntem mai bine informaţi cu privire la relaţiile pe care aceşti oameni le-au avut cu cnezatele ruseşti.

în ce ne priveşte, nu ştim să fi avut cnezate independente, puternic dezvoltate. De la ele, în tot cazul, nu ne-au rămas letopiseţe atît de amănunţite cum sînt cele ruseşti. Totuşi, cumanii au ocupat teritoriul nostru şi s-au organizat în forme statale destul de înaintate pentru ca politica occidentală a Sfintului Scaun să fi fost în stare să treacă la înfăptuirea unui „episcopat al cumanilor", cu centrul în cotul Carpaţi-l°r şi cu un teritoriu care, fără îndoială, cuprindea o bună parte din suprafaţa viitoarei Moldove şi a viitoarei Ţări Româneşti.

Istoriografia sovietică a stabilit, în lucrări recente, că şi aceşti cumani, ca şi kazarii şi guzii din secolul al X-lea, precum şi pecenegii din secolul al Xl-lea, se aflau în faza de trecere spre o societate prefeudală. „Chiar simplul fapt că între begii guzi se aflau oameni atît de bogaţi, care posedau sute de mii de capete de vite cornute, mari şi mici, dovedeşte existenţa unei mari proprietăţi particulare asupra vitelor, fapt care dă naştere în stepă unor forme primitive de exploatare feudală, în condiţiile unui patriarhat încă în vigoare, şi a unor relaţii gentilice şi de trib, în condiţiile în care nomazii (producători direcţi) aveau o economie pro

[53] **C. V. Kudriaşev,** *Stepa cumană ln secolul XII,* **citat în B. D. Grekov şi A. I. Iakubovski,** *op. cit.,* **p. 22.**

SOCIOLBUC

prie şi cînd exista o constrîngere extraeconomică din partea begului, care dispunea de păşuni" [54].

Nu avem însă un studiu cu privire la aspectele pe care acest sistem de stăpînire le-a avut în Moldova şi Muntenia. Dar prezenţa unei populaţii cumane sedentarizate, desigur sub forma aceasta a marilor grupuri familiale nobile deţinînd „feude" locuite de autohtoni, nu poate fi negată. Ea apare foarte vizibilă atît în toponimie cît şi în onomastică.

La cumanii din Deşt-i-kîpciak, tribul Toksaba era încă existent în veacul al XlV-lea, avîndu-şi aşezarea prin părţile Dobrogei. Dar „Toxabă" este un onomastic destul de des întîlnit printre „boierimea" românească atît moldoveană cît şi munteană, pe care îl putem regăsi şi în alte straturi de populaţie decît cea a boierilor [53].

[54] *Ibidem,* **p. 34.**

[55] **în Ţara Românească, în 1428, printre boierii martori ai unui ac: domnesc, figurează şi „jupan Toxaba"** *(Doc. priv. ist. României,* **veacul XIII—XIV—XV, B, act nr. 74, p. 87 ; acelaşi şi în actele din 1431, act nr. 79, p. 92).**
în 1512 (*ibidem,* **veacul XVI, B, voi. I, act nr. 81, p. 83) este citat „hotarul Tocsabeştilor" (în hotar cu Mălurenii, în zona de azi a Piteştilor, lingă Colibaşi) tot astfel în 1569 (***ibidem,* **voi. III, act nr. 363, p. 314). Un alt sat Tocsobeni, în Rîmnicu-Vîlcea, lîngă Goranu, e citat in 1582—1583 (***ibidem,* **voi. V, act nr. 54, p. 53 şi** *ibidem,* **1594, act nr. 12C, p. 114).**
în 1548—1552 poruncă domnească „slugilor domniei mele Tocsabă şi Danciul" ca să stăpînească „muntele lor, numit Meruol" *(ibidem,* **voi. II, act nr. 403, p 381).**
în 1551 Tocsabă, cu fraţii lui, pierd judecata purtată împotriva mănăstirii Nucet pentru stăpînirea unor ţigani (*ibidem***, voi. III, act nr. 8, p. 9). în 1609 se cumpără o ocină în sat la Bogaţi partea lui Tocsabe şi a fratelui său Moican** *(ibidem,* **veacul XVII, B, voi. I, act nr. 352, p. 393). în 1618 se cumpără în Iubăneşti „din partea lui Dumitru fiul lui Tocsabe,** *r/ioştean* **în sat, a treia parte di:n funia lui"** *(ibidem,* **voi. III, act nr. 223,** p. **249).**
în 1625 Goran logofătul cumpără *un vecin* **„anume Tocsabă cu fiii săi şi cu ocina lui" cu menţiunea adăugată „Eu Goran logofăt iertatu-'-am însă să-şi fie pre lingă mine cum au fost şi pînă nu s-au fost vîndut" (***ibidem,* **voi. IV, act nr 497, p. 481). în Moldova avem, de asemenea, un Toxabă boier.**

SOCIOLBUC

Dar mai importante decît aceste urme onomastice, sînt cele toponimice, care, cum am mai spus, se găsesc în ţara. noastră şi în zone care nu au caracter de stepă, ceea ce, după cum vom vedea, ridică o problemă deosebit de sugestivă.. Sînt desigur de semnalat şi unele numiri tehnice, pe care le-am moştenit de la nomazi, precum cel de „tarcan" în- semnînd „scutire" sau cel de „tamga" însemnînd „semn",, cu toate că azi termenul de „danga" este redus doar la semnul ce se pune pe cai.

Hotărîtor mi se pare însă a fi faptul că domniile noastre autohtone au dispus, încă de la începutul întemeierii lor, de o serie de sisteme de exploatare a proceselor de producţie şi de circulaţie a mărfurilor, atît de bine puse la punct, încît nu pot fi explicate altfel decît ca avîndu-şi originea încă din vremea stăpînirii nomade.

E vorba, în primul rînd, de sistemul de exploatare a marilor pescării de la Dunăre şi alte fluvii şi rîuri, simultan cu cea a ocnelor de sare şi, în special, de sistemul de vămi, de tranzit şi interne, care împreună cu reţeaua de „olacuri" formează un tot organic foarte bine închegat.

De asemenea, trebuie adăugate şi formaţiunile sociale ale „ocoalelor" din Moldova, care au şi ele origini antestatale.

într-un cuvînt, e vorba de un întreg sistem social, ale cărui origini şi ulterioare vicisitudini ni se par a fi lămuritoare pentru istoria noastră socială cea mai veche.

Le vom închina, deci, cîteva capitole.

II

Consideraţii de istorie socială cu privire la satele de pescari

Tema s-ar părea minoră. Totuşi, de ea se leagă posibilitatea unor interpretări sugestive cu privire la două momente cruciale ale istoriei noastre sociale : cel al formării domniilor autohtone, îndată după izgonirea cuceritorilor nomazi, prin preluarea pe seamă proprie a sistemului acestora de exploatare a proceselor de producţie locale şi apoi, în continuare, ce! al transformării drepturilor, iniţial pur fiscale, în drepturi patrimoniale, de caracter feudal.

Etapizarea unor asemenea procese de dezvoltare istorică, ispiteşte în mod deosebit pe sociolog, prin complexitatea condiţionărilor care le prezidează, unele ţinînd de exploatarea tehnică a resurselor naturale, altele de împrejurările politice ale luptelor ce s-au dat, pe de o parte între exploataţi şi exploatatori, pe de altă parte în sînul însuşi al clasei exploatatoare.

în linii mari, istoria socială a satelor de pescari este similară celei ce se poate stabili pentru satele de cîmpie şi, în general, pentru întreaga ţară. Ele prezintă, totuşi, particularităţi regionale interesante, care merită a fi subliniate. Le vom considera, deci, deosebind Ţara Românească de Moldova, deosebite fiind şi formele locale ale istoriei lor, care are, totuşi, în linii mari, aceleaşi puncte de pornire şi de ajungere.

SOCIOLBUC

1. *STRĂVECHI MEA POPULAT IEI DE PESCARI AI DUNĂRII*

Despre populaţia băştinaşă din cîmpia Ţării Româneşti şi a Moldovei cu greu s-ar putea pune întrebarea dacă a putut sau nu continua să rămînă pe vechile ei locuri, în timpul cuceririlor nomade, oricît am admite că s-ar fi adăpostit şi în ochiuri de pădure. în schimb, despre populaţia pescărească a Dunării, şi mai greu am putea admite că ar fi dispărut, prin mutare sau stîrpire. E mult mai probabil că ea a reuşit să se menţină între bălţile Dunării, la adăpost de primejdia ocupării efective a teritoriilor lor de către cavalerii stepei.

Nu există surse istorice care să facă dovada acestei îndelungate persistenţe. Dar, în lipsă, se pot aduce argumente trase din dovezile pe care le poate invoca sociologia, prin cunoaşterea atît a terenului, cît şi prin legile de formare şi dezvoltare a proceselor de producţie prin „culegere din natură", cum este de fapt şi caracterul activităţilor pescăreşti.

Se poate astfel afirma că *populaţiile pescăreşti nu se pot improviza.* Existenţa lor o dată dovedită, confirmă, ipso facto, preexistenţa lor în vremuri anterioare, de îndelungata depărtare.

a. *Condiţiile naturale ale pescuitului în Ţara Românească.* Pledează în acest sens mai întîi însăşi natura geografică a zonei pescăreşti a Dunării.

într-adevăr, de la Porţile de Fier, de-a lungul cîmpiei şi pînă la vărsarea ei în Mare, Dunărea este întovărăşită, pe tot malul stîng, de o vastă regiune inundabilă, în care găsim nu numai terenuri anual acoperite cu apă, ci şi bălţi permanente, aflate sub etiajul fluviului.

SOCIOLBUC

între fluviu şi această „luncă" a lui, se află stabilit un anumit echilibru hidrobiologic care face ca populaţia piscicolă, în cursul peregrinărilor ei din epoca fecundaţiei şi a depunerii icrelor, să treacă din fluviu în baltă şi de aici înapoi în fluviu, marile speţe ale sturionilor, cu icre negre, lărgindu-şi pe vremuri aria de pendulare pe întreg parcursul dintre Porţile de Fier şi Mare [1].

La rîndul lor, rîurile afluente Dunării, o dată intrate în cîmpie, capătă caracterele rîurilor îmbătrînite : sînt cursuri lente, cu largi meandre, „cîrlige", bălţi şi lacuri uşor de iezit, toate vărsîndu-se, pînă la urmă, în Dunăre, printr-o reţea difuză de „bălţi", „iezere", „iezercane", „gîrle“. „gîrliţe", „şomoldoace", „trapeziţe" şi „cîlişti", fiecare cu „obîrşiile", „aripile" şi „cozile" lor.

De la punctul de cotire spre nord a Dunării, între Ostrov şi Brăila, braţele Borcei şi apoi ale bălţilor Brăilei, sînt ca o primă prevestire a ceea ce va fi Delta propriu-zisă.

Sînt date aici condiţii cu totul excepţionale pentru traiul omului. Nu numai pescuitul — care rămîne totuşi dominant — dar şi creşterea vitelor se poate face în condiţii optime. La iarba excelentă, crescută pe terenurile din care s-au retras apele, la grindurile inundate doar în timpul marilor viituri, la mlăjeturile şi pădurile luncii, coborau pe vremuri, din toată ţara, turme de oi, de vite mari şi de mascuri, adăugîndu-se celor localnice, foarte numeroase, pe care le creştea însăşi populaţia pescărească a Dunării.

La acestea se adaugă însă şi agricultura, posibilă nu numai pe grinduri, ci şi pe terenurile inundabile, în condiţii care ţineau desigur de norocul fiecărui an în parte, dar care puteau totuşi da recolte mult superioare celor obţinute în cîmpie.

[1] **Vezi C. C. G i u r e s c u,** *Istoria pescuitului,* **Edit. Academiei. Prezenţa sturionilor pînă la Porţile de Fier o semnala încă** *Ion lonescu de la Brad* **în** *Agricultura în judeţul Mehedinţi* **din 1865.**

SOCIOLBUC

Pe de altă parte, balta asigura populaţiei băştinaşe excelente condiţii de ascundere şi de apărare. Faţă de locuitorii cîmpiei şi ai podgoriei, cei din baltă, „băltăreţii", cum îj numesc „cojanii" cîmpiei, au avantajul de a nu fi legaţi de un anume petic de pămînt, ci de o întreagă zonă largă, în care cei străini de locuri se pot descurca cu greu. Ba, în ceea ce priveşte Delta, este aici o adevărată oază sălbatică, refugiu ideal, în care nu se puteau aventura decît doar fugarii şi băştinaşii.

Nu este, deci, de mirare că în asemenea condiţii, prielnice din toate punctele de vedere, s-a dezvoltat, pe întreg complexul dunărean, o spornică şi statornică populaţie pescărească, ale cărei urme le putem găsi de-a lungul întregii noastre istorii şi care, fără îndoială, va fi trebuit să existe încă din epoci mai vechi, despre care nu avem ştiri decît arheologice şi prin rare menţiuni scrise.

Din punctul de vedere al istoriei noastre sociale, această regiune a Dunării este, deci, deosebit de interesantă tocmai prin faptul că aici e verosimil să se fi păstrat, ca şi la munte şi in păduri, dar cu alte caractere specifice, o lume oarecum ferită de ceea ce se întîmpla în cîmpie.

Pentru a învedera acest lucru, să luăm în considerare, de pildă, tehnica şi condiţiile de lucru folosite de pescarii marilor rîuri, ai iezerelor, ai Dunării, ai Deltei şi ai Mării Negre.

Un mic iaz sătesc, o mică baltă de cîmpie, un rîuşor de munte pot forma obiectul unei stăpîniri private, pe seama unei colectivităţi săteşti sau a unui boier substituit în drepturile iniţiale ale unei colectivităţi săteşti. Dar marile ape, întocmai ca şi marile masive forestiere, nu pot fi iniţial decît bunuri publice[2], lăsate deci la libera folosinţă a tuturora, într-un regim de devălmăşie absolută.

[2] E sugestivă deosebirea pe care o face un act din 1608/281 care spune că la „balta Găleţuiului, srtoînicii nici uo amestec sau lucru să nu aibă, pentru că nu este la Dunăre, ci la cîmp", deci in proprietate privată, nu în proprietate de stat.

SOCIOLBUC

Intre devălmăşia absolută exercitată asupra pădurilor şi cea exercitată asupra iezerelor, există însă deosebiri de ca pitală importanţă :

La pădurea devălmaşă, folosinţa avea un caracter individual, particular, în sensul că la pădurea tuturora putea să meargă un om singuratic sau un grup familial restrîns, cu toporul şi cu carul, pentru a-şi scoate de acolo lemnele necesare.

La iezere, dimpotrivă, pescuitul are un caracter colectiv, neputînd fi făcut decît de mari asociaţii de oameni, lucrînd cu unelte colective.

De pildă, pentru a putea întinde şi ridica *„năvoadele",* era nevoie să se adune laolaltă flotile întregi de luntre, pe vremuri umile ambarcaţii monoxile, scobite dintr-un singur lemn [3].

[3] **Asemenea luntre monoxile, -vestigii ciudate ale preistoriei, au dăinuit pînă în zilele noastre. în ciuda faptului că în anume tratate moderne de etnografie se afirmă că luntrele monoxile au dispărut de mult din Europa (M ax S c h m i d t ,** *Volkerkunde,* **1937), realitatea este că ele mai există încă pe unele ape ale ţării noastre. Pînă de curînd se mai puteau vedea pînă şi pe lacurile din nordiil Bucureştilor grupe întregi de asemenea monoxile. Tot astfel ele există pe bălţile din cîmpie, precum şi pe rîurile de munte (conferă şi exemplarele de monoxile din T. P a p a h a g i,** *Images d'ethnographie roumaine,* **voi. (III). Ele ne sînt adeverite şi istoric. „Plute lungi, luntre făcute dintr-un trunchi scobit şi burdufuri umplute", sînt pomenite îa 1015 la trecerea uzilor peste Dunăre, cu tot neamul lor. Cifra de 600 000 de oameni migranţi, pe care ni-1 dă izvorul istoric, este desigur enorm exagerată. Totuşi, oricît am reduce-o, e vorba de o populaţie numeroasă şi nu e de crezut că uzii vor fi dispus de bărci proprii în număr suficient pentru asemenea masive transporturi** *;* **ci ni se pare mai probabil că vor fi folosit luntrele localnicilor (cf. l o a n F e r e n ţ ,** *Cumanii şi episcopia lor,* **p.** *6,* **comentarea unui text din Ana Comnena).**

De altfel, toate trecerile nomazilor peste Dunăre, în măsura în care nu vor fi fost făcute iarna, peste fluviul îngheţat, au trebuit să folosească luntrele localnicilor. Wavrin, la 1445, numeşte „*manoques***" aceste monoxile folosite de valahi în expediţia cruciadă din susul Dunării (J e a n de W a v r i n ,** *La campagne des croise* sur le Danube,* **Eid. Iorgu, Paris, 1927).**

SOCIOLBUC

Tot astfel, unealta pescărească a *„gardurilor“* şi a *„coteţelor",* des pomenite documentar, au şi ele acelaşi caracter colectiv, doar zeci şi zeci de mîini omeneşti, lucrînd concertat, putîndu-le aşeza şi ridica în timp util.

Cu atît mai mult pescuitul de mare înaltă, la moruni, necesita asocierea unor luntre multiple, fiecare cu echipe puternice de pescari, lucrînd în asociere.

Aşadar, pescuitul pe iezerele Dunării implică mari colective pescăreşti, adică sate de pescari, muncind în comun, cu unelte comune. Aceste sate desigur că vor fi trebuit să-şi găsească şi un sistem de împărţire a peştelui vînat. Cu alte cuvinte, satele vechi pescăreşti au fost, în mod obligatoriu, sate organizate devălmaş.

Formarea unor asemenea colectivităţi pescăreşti, şi mai ales deprinderea unor asemenea tehnici de pescuit, implică existenţa unei populaţii statornice. Doar generaţii de-a rîn- dul, trăind mereu pe aceleaşi locuri, sînt în stare să se transforme în populaţii pescăreşti propriu-zise, care să ajungă la o cunoaştere perfectă a condiţiilor geografice locale şi la mînuirea unor tehnici potrivite acestor condiţii.

De altfel, pînă la apariţia recentă a mijloacelor pe care le pune la îndemînă ştiinţa zilelor noastre, vechea tehnică de pescuit îşi păstrase caracterul arhaic, de un nivel destul de primitiv, dar în acelaşi timp, destul de sistematic închegat, pentru ca rădăcinile ei să poată fi întrevăzute pînă în foarte îndepărtate epoci preistorice[4]. E vorba nu numai de unelte, ci şi de procedee tehnice, printre care esenţială e cunoaşterea hidrobiologică a Dunării. Din acest punct de vedere, e clar că populaţia pescărească a Dunării îşi cunoştea perfect regiunile pe care le exploata şi ştia prea bine care e

Şi în 1635 Niccoli Barsi foloseşte *„alcune barche cTun legno incavato",* **trase de cai care trec apa înot (C. C. G i u r e s c u,** *Le voyage de N. Barsi en Moldavie. Melange de l'ecole roumaine en France,* **1925). Acelaşi, notează şi pescăriile de la Galaţi de o imensă bogăţie şi ieftinătate.**

[4] **Vezi Gr. A n t i p a,** *Pescăria şi pescuitul in România,* **Bucureşti, 1914.**

SOCIOLBUC

ritmul biologic specific al peştilor de Dunăre, relaţia organică dintre baltă şi fluviu [3].

Asemenea populaţii pescăreşti nu se pot deci improviza. Operaţiile de colonizare cu populaţii pescăreşti nu sînt posibile, ele neputîndu-se forma decît printr-o lungă acomodare, de-a lungul a foarte multor generaţii, cu natura condiţiilor locale.

b. *Cea mai veche pomenire a unei populaţii pescăreşti.* Nu e deci de mirare dacă, în cel mai vechi document care ne dă informaţii despre situaţia socială a Ţării Româneşti pescuitul figurează aproape în prim plan.

într-adevăr, Bela al Ungariei acordă în 1247/1 cavalerilor ioaniţi, printre altele : „pescăriile *(piscationes)* care sînt acum în fiinţă, sau care se vor face de către dînşii, care toate vrem să se oprească în folosul fraţilor acestora ; în afară de pescăriile de la Dunăre şi iazurile *(piscinae)* de la Celei, pe care le păstrăm împreună, pe seama noastră şi a lor".

Ce sînt aceste *piscationes* şi ce deosebiri există între ele şi *piscinae* ? Textul este neclar : dacă prin *piscationes* înţelegem „pescării" şi prin *piscinae* — „iazuri", nu lămurim problema. Există „iezere naturale" pe lîngă Dunăre şi „iazuri iezite" artificial, pe rîurile afluente ale Dunării.

Iezerele naturale nu sînt *piscationes,* căci nu li se poate aplica fraza potrivit căreia unele *piscationes* ar fi în fiinţă,

[5] **Vom cita documentele din colecţia** *Documente privind istoria României,* **atît seria A (Moldova) cît şi seria B (Ţara Românească), numai prin an şi numărul de ordine al actului în volumul respectiv: în 1591/10, un act de „aşezare a bălţilor care sînt la Clăteşti" ne dă detaliile înţelegerii intervenite între administraţia mănăstirii Sf. Ion din Bucureşti şi „stolnicii de la baltă", „gelepi", cu privire la balta mănăstirii. Anume „au întocmit despre privalurile dinspre Dunăre, să fie slobode, să vină peşte din Dunăre în baltă ; iar cînd scad apele şi cînd pun lesele, să pună şi mănăstirea lese, să se hrănească în pace mănăstirea şi stolnicii împreună".**

SOCIOLBUC

pe cînd altele ar urma abia a se face, căci marile iezere, adică în terminologia munteană „bălţile", nu se fac, ci există în mod natural. Mai curînd am putea deci interpreta aceste *piscationes* drept „puncte de vamă", „locuri de acostare obligatorie", „cherhanale" ; dar nici acestea nu sînt utile decît tot pe lîngă marile iezere şi deci ele ar fi, obligatoriu, amplasate toate la Dunăre. Documentul spune însă clar că există asemenea *piscationes* şi în afară de zona Dunării, primele fiind cedate complet ioaniţilor, cele de la Dunăre doar în tovărăşie cu statul. Deci nici „iezere" şi nici „pescării" nu oferă o interpretare acceptabilă ; dar nici a traduce *piscationes* cu „iazuri" nu este admisibil, căci la Dunăre nu există „iazuri", ci doar „iezere", „bălţi".

Pe de altă parte, nici „piscinele" de la Celei, dacă sînt de înţeles a fi cele de la Celeiul dunărean, nu pot fi „iazuri", căci la Celeiul dunărean nu sînt „iazuri" iezite de oameni, ci iezere naturale [6].

Textul rămîne, aşadar, confuz. Din el nu rezultă decît o singură certitudine : nici regalitatea ungară şi nici cavalerii ioaniţi nu au putut practica efectiv pescăritul prin munca lor directă ; cedarea *piscatione-\ov* şi piscinelor către ioaniţi nu poate fi, aşadar, altceva decît cedarea unor drepturi fiscale purtînd asupra pescuitului.

Fie că actul din 1247 arată o efectivă stăpînire a teritoriului viitoarei Ţări Româneşti, fie doar o veleitate de luare în stăpînire, e cert deci că la acea dată exista o întinsă activitate de pescuit, atît la Dunăre, în iezere naturale, cît şi în interiorul ţării, în iazuri artificiale.

Un regim de exploatare a unei reţele de sate pescăreşti, cum o avea în vedere Bela al Ungariei, nu se poate înfiinţa de pe o zi pe alta ; cu atît mai puţin o activitate pescărească.

[6] **S-a propus, de către Ion Conea, -identificarea lor cu iazurile de la Celeiul gorjean, unde, cum a dovedit dînsul, au fost pe vremuri mari iazuri, fapt care este în tot cazul de reţinut (vezi Ion C o n e a ,** *Corectări geografice în istoria românilor*, **Bucureşti, 1938).**

SOCIOLBUC

E greu de considerat, deci, sistemul de exploatare fiscală a pescuitului, efectiv sau plănuit, ca pe o creaţie a regatului ungar sau a cavalerilor ioaniţi ; ci mai curînd trebuie acceptată teza că era vorba doar de luarea în primire a unor sisteme de vămuire cu mult mai vechi.

Această concluzie ne este confirmată prin faptul că de îndată ce domnia Ţării Româneşti se întemeiază, o şi vedem dispunînd de un drept domnesc de vămuire asupra tuturor apelor curgătoare şi iezerelor ţării, ceea ce implică o administraţie fiscală foarte dezvoltată.

c. *Sate de pescari şi cuceritori nomazi.* Ni se par însă mai concludente argumentele, nedovedite documentar, şi totuşi reale, care atestă o şi mai veche existenţă a populaţiei acesteia pescăreşti.

Se ştie că în terminologia profesională a pescarilor Dunării se află numeroase cuvinte de origine slavă. Ceea ce e şi firesc, dat fiind că slavii practicau şi ei pescuitul, întocmai ca şi băştinaşii vlahi, cu care desigur vor fi convieţuit îndelung. Dar ceea ce e mai ciudat, cel puţin la prima aparenţă, e faptul că în toponimia bălţilor şi rîurilor — nu însă şi în graiul profesional al pescarilor — întîlnim un număr important de numiri de origine cumană.

Cumianii, cărora ruşii le spuneau „polovţi", adică oameni de cîmpie, oameni din stepă, nu pot fi presupuşi a fi fost pescari. Populaţiile nomade, abia venite din stepă, sînt incapabile să treacă, de la tehnicile lor pastorale şi războinice, la un pescuit sistematic. Mai mult încă : peştele, pentru mulţi dintre ei, constituie un obiect de oroare [7].

Ce rost are deci prezenţa hidronimelor cumane ?[8]

[7] **Vezi în S i m i o n M e h e d i n ţ i ,** *Coordonate etnografice, civilizaţia şi cu-ltUra,* **Bucureşti, 1930, interesante informaţii în această privinţă.**

[8] **Prezenţă care nu e de neglijat. Un studiu recent relevă în chip doveditor existenţa, pe traiectul dintre Porţile de Fier pînă la Brăila, ? nu mai puţin de 146 hidronime, oronime şi nume de localităţi cu ca-**

SOCIOLBUC

Este ştiut că toponimia constituie un document istoric, în cazul nostru, acest document ni se pare a semnifica următoarea situaţie : cumanii, nepracticînd singuri pescuitul, puteau totuşi dijmui o populaţie locală de pescari. Sau, mai clar spus : dijmuiau *comerţul cu peşte*.

Căci un asemenea comerţ exista. Cantităţile de peşte pe care le pot vîna aceste sate de pescari depăşesc cu mult nevoile locale de consum. Dar peştele putea forma obiectul unui tranzit comercial, despre care avem şi unele dovezi istorice, cu privire la timpuri mai vechi.

Cum peştele vînat de echipele de pescari trebuia adus la mal, în anume puncte de acostare, cum el trebuia aici să fie sărat sau uscat, pentru a putea fi transportat la mari distanţe, era uşor pentru o stăpînire, oricare ar fi fost ea, să-şi instaleze punctele de vamă, „pescăriile", la aceste cherhanale.

Mai mult încă : sărarea peştelui presupune folosirea sării în cantităţi importante. Sarea putea fi însă adusă de la ocnele din ţară, atît de bogate şi atît de apropiate de Dunăre, cu excepţia poate a gurilor ei, unde însă se putea extrage sare şi din apa sărată a lacurilor locale.

Dar sarea, de la Ocne la Dunăre, şi peştele sărat el însuşi trebuiau să fie şi transportate. Aceasta face ca între cherhanale, ocnele de sare şi centrele de consum ale peştelui să fie necesară stabilirea unor reţele de transport, „drumurile sării", rămase în toponimie, făcînd dovada acestei situaţii.

racter turanic (vezi Ion C o n e a şi I o n D o n a t, *Contribution â l'etude de la toponymie petchenegue-coumane de la plaine roumaine du Bas Danube,* **Bucureşti, 1958, comunicare la Congresul de toponimie din 1957).**

Cercetări]a faţa locului, inclusiv a zonei Dunării, de la Brăila la mare, ar putea spori cu mult volumul cuvintelor cumane. Ar fi, de altfel, de studiat întreaga problemă a limbii locale dunărene. Antipa semnalează existenţa unor termeni deosebit de sugestivi : chiciuri, saha, podmol, reni, reniş, vîrtej, sfor, anafor, otmet, ciovrîntie, ciulniţă, bulboace etc., a căror analiză ne-ar putea duce la concluzii extrem de interesante, dacă ar fi făcută de un filolog care şi-ar lua sarcina să studieze problema pe teren, cu ochi de geograf şi de istoric.

SOCIOLBUC

Aceste „drumuri", ele însele puteau forma un comod prilej de exploatare fiscală.

Prezenţa cumanilor la baltă, dovedită prin păstrarea toponimiei cumane, dovedeşte deci, la rîndul ei, existenţa unui complex de „ocne“, „pescării" şi drumuri, legate de un comerţ al peştelui, formînd obiectul unei exploatări fiscale.

Orice exploatare fiscală se poate face fără ca stăpînirea vămuitoare să se amestece în procesul de producţie propriu- zis, populaţiile pescăreşti putîndu-şi astfel continua munca lor tradiţională, indiferent de natura şi forma statului care le dijmuiau.

O primă fază care trebuie avută în vedere este deci aceea în care satele devălmaşe ale pescarilor vor fi fost „libere", în sensul că erau „supuse doar unui tribut pe producţie", aşa cum obişnuiau să-l organizeze şi cumanii.

2. *DOMNIILE AUTOHTONE $1 SISTEMUL FISCAL NOMAD*

Cert este că domniile noastre preiau, încă de la întemeierea lor, un sistem de vămuire, gata format, constînd atît în *„vama de apă“,* cît şi în *„vamă de uscat*", adică atît asupra peştelui pescuit, cît şi asupra peştelui transportat.

Dat fiind însă că de la cele dintîi documente interne, acest fel de vămuire ne este adeverit, sîntem obligaţi a trage concluzia că el nu putea fi decît o continuare a sistemului anterior, folosit de către formaţiunile cvasistatale nomade, de dinaintea statelor noastre autohtone.

în aceste condiţii, devine deosebit de important să analizăm, pe baza documentelor existente, modul în care domnia ia în stăpînire satele devălmaşe ale pescarilor de la Dunăre, pentru a vedea dacă nu avem de-a face cu un proces oarecum similar celui folosit pentru luarea în stăpînire feudală a satelor de la munte şi cîmpie, anume printr-o lentă transformare a drepturilor iniţial exclusiv fiscale ale domniei în

SOCIOLBUC

drepturi patrimoniale private ale clasei boiereşti, de la simpl$_a$ vămuire a pescuitului trecîndu-se la aservirea pescarilor.

In această privinţă e de urmărit felul în care, o dată satele reduse în aservire, s-a putut trece de la un *„hotar de uscat*“ (adică a satelor de pescari) la un *„hotar de apă“* (adică la o luare în patrimoniu senioral a înseşi bălţilor).

Acest lung proces istoric îşi are etapele sale, geografic foarte interesant distribuite de-a lungul Dunării, de la Porţile de Fier pînă la vărsare, etape parcurse în paralel cu cele de cuprindere a teritoriului ţării, marcate în special prin luarea în stăpînire mai întîi a „Banatului Severinului", apoi a „Drîstorului“, aşa cum vom vedea.

Fragmentăm deci studiul pescăriilor pe „zone", fiecare marcînd cîte un proces social de reducere în aservire specific local, foarte sugestiv ca indicaţii folositoare pentru istoria socială a ţărilor noastre.

3. *ZONA DINSPRE BANATUL SEVERINULUI, DINTRE PORŢILE DE FIER ŞI GURA JIULUI*

Să începem cu zona dunăreană dintre Porţile de Fier şi gura Jiului, care făcea parte din zona vamală foarte vastă, delimitată, pe linia Carpaţilor, între Porţile de Fier şi Olteţ, iar pe Dunăre, între Orşova şi gura Jiului.

Această zonă vamală o vedem cedată mănăstirilor Vodiţa şi Tismana, inclusiv dreptul de vămuire a pescuitului.

Intr-adevăr, de îndată ce domnia munteană reuşeşte să ia în stăpînire această parte apuseană a Olteniei, care a format teatrul unor frămîntări politice dintre cele mai importante ale istoriei noastre din preajma întemeierii sutelor autohtone, avem dovada că ea dispunea de o întreagă şi foarte matură organizaţie fiscală.

Să urmărim, din complexul de probleme pe care această zonă ni le pune, formarea domeniilor bisericeşti, în legătură cu bălţile Dunării.

SOCIOLBUC

încă din vremea cînd Vladislav nu reuşise să anexeze Banatul Severinului, mănăstirea Vodiţei fusese începută prin .munca lui chir Nicodim“. Fusese apoi sfîrşită „cu cheltuiala" şi cu înzestrările lui Vladislav, constînd în vastul hinterland fiscal al Severinului, sporit şi întărit apoi prin înzestrările şi privilegiile lui Sigismund al Ungariei şi ale lui Ştefan al Serbiei.

După ce Vodiţa dispare, lăsîndu-şi moştenirea Tismanei, acest hinterland severinean al Vodiţei continuă a spori pînă la a cuprinde întreg cursul Dunării, de la Orşova pînă la vărsarea Jiului.

Sînt integrate în această zonă şi numeroase sate, care însă nu ne interesează, în studiul de faţă, decît în măsura în care sînt riverane bălţilor şi au deci legătură cu stăpînirea acestora.

Cel dintîi document amintind de acest hinterland este cel din *1374/*20, prin care Vladislav dă Vodiţei : „pe Dunăre, venitul domnesc de la opt pescării ; şi toată vîltoarea cea de la mijloc, cu toate ale ei ; şi Dunărea de la Padina Orehova pînă la puntea cea de sus, care duce spre Ruşava".

Se donează deci Vodiţei o întreagă zonă fluvială, care în această porţiune nu cuprinde bălţi, ci numai „vîltori“ sau „vîrtejuri".

Cum însă un fluviu ca Dunărea nu poate forma obiectul unei proprietăţi private, înseamnă că ceea ce a putut să doneze domnia nu putea fi decît dreptul său fiscal, de percepere a unor impozite puse asupra pescuitului.

S-ar părea că această vamă se exercita din centrele a opt „pescării", locuri obligatorii de acostare a pescarilor locali [9].

[9] în traduceri mai vechi ale acestui act, în loc de 8 „pescării" se spune 8 „vîrşii", ceea ce desigur e o eroare. Vîrşia este o unealtă pescărească de prea minimă importanţă ca să credem că a putut forma obiectul unei donaţii în legătură cu pescuitul Dunării. în Moldova întîlnim dăruirea unor „năvoade tarcan" (ch8) scutite de vamă ; dar în cazul Porţilor de Fier e desigur mai corect a se traduce bp-muhuliv prin „pescării". Cf. comentariile făcute în cauză de P. P. P a n a i t e s c u , *Docu-*

SOCIOLBUC

Această donaţie a unor drepturi, anterior domneşti, asupra zonei Dunării de la Porţile de Fier ne este confirmată într-o serie de acte ulterioare.

Astfel, în 1385/22 Dan voievod, găsind mănăstirea Tis- mana începută de Radul „părintele domniei mele“, dar nu „întru toate terminată", o continuă şi o întăreşte cu drepturile pe care le avusese Vodiţa, printre care, din nou, „venitul de la opt pescării şi Dunărea de la Padina Orehova pînă la Puntea cea de sus“.

în 1409—1418/45 Mircea, confirmînd această stăpînire adaugă un detaliu : „întreg vîrtejul din mijloc la Porţile de Fier ; şi din opt pescării *zecimală;* şi Dunărea de la Padina Orehovei pînă la hotarul Ruşavei“.

Venitul domnesc era deci de 1/10.

După o serie de confirmări ulterioare, care merg pînă în 1464, mai apare una tocmai în 1547/374, prin care Mircea Ciobanul întăreşte Tismanei, printre altele, „din mijlocul vîrtejului pe Dunăre, tot, la Locurile Rele şi venitul de la opt pescării. Şi Dunărea de la Padina Nucilor pînă la Mos- tiştea de Sus“.

în sfîrşit, în 1594/107, Mihai Viteazul întăreşte, copiin- du-1, textul cel vechi al hrisovului lui Mircea, actul specifi- cînd : „pînă aci se sfîrşeşte hrisovul lui Mircea voievod cel Bătrîn“. Aceasta la cererea mănăstirii, care trimisese un călugăr la Domnie cu hrisoavele cele vechi, sub pretext că li se rupseseră peceţile de către răufăcători, cu prilejul unei alte trimiteri a lor, la o judecată.

meritele Ţării Româneşti, **pp 35—38. Confirmări ulterioare : în 1387/25, în 1391/29, în 1399/M, în 1409—1418/45. In 1419/61 Sigismund al Ungariei confirmă şi el, în textul următor : „Pescăriile şi vîrtejurile ce au la Dunăre, toate să le fie slobode, cum au fost şi mai întîi“. Urmează o confirmare în 1424/65 a lui Dan, în textul din 1409 ; în 1428 o confirmare a lui Sigismund, în textul din 1419/76 ; o confirmare în 1439/95 a lui Vlad, în textul din 1409 ; o confirmare a lui Ioan de Huneade din 1444/104, în textul din 1419; o confirmare din 1464/129, a lui Radu, în textul din 1419.**

SOCIOLBUC

Vom vedea că această ultimă confirmare vine într-o vreme cînd textele hrisoavelor bătrîne nu se mai potriveau cu realitatea.

Dar asupra Dunării ca atare, drepturile pe care le avea mănăstirea Vodiţa şi continuatoarea ei Tismana, nu puteau fi cele de proprietate. Ne aflăm în mod cert în faţa unei simple cedări de „venit domnesc", constînd într-o „zeciu- ială", acordată sub forma unui obroc de tip III[10].

Dată fiind întinderea de ape avute în vedere, nu putem crede că încă din 1374 mănăstirea ar fi putut dispune de un aparat fiscal propriu destul de dezvoltat, încît să poată face faţă nevoilor de fiscalizare şi administrare necesare.

Pe de altă parte, faptul că se dau opt pescării, iar nu „toate pescăriile" ne-ar face să credem că mai existau şi alte puncte pescăreşti pe care domnia nu le cedează.

Aşadar, deşi documentele nu ne spun răspicat acest lucru, e totuşi probabil că încasarea vămii de peşte se va fi făcut în continuare tot de către organele fiscale ale domniei, care erau de data aceasta obligate de a da Vodiţei, şi apoi Tis- manei „venitul domnesc" de la cele opt pescării, probabil aceste opt pescării avînd ca circumscripţie fiscală teritorială „viitoarea" şi întreg cursul Dunării între „Orehova şi puntea de sus care duce la Ruşava".

Ceea ce ne întăreşte în credinţa că aceste două mănăstiri nu puteau dispune de un aparat coercitiv propriu, suficient de dezvoltat ca să nu mai fie obligate a apela la stat, e faptul că ele aveau în patrimoniul lor nu numai vîltorile Dunării, ci şi o serie foarte mare de sate şi ulterior de bălţi pe marginea Dunării, alcătuind un vast hinterland, dispro- porţionat de mare cu puterile coercitive ale unor mănăstiri.

Mănăstirile acestea se intercalează, cu drepturi noi, într-un complex de drepturi preexistente, rezultînd dintr-a lungă evoluţie socială anterioară.

[10] **Vezi tipologia obroacetor, în H. H. S t a h 1,** *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti,* **voi. III, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1965.**

SOCIOLBUC

Vodiţa capătă astfel „satul Jidovştiţa" [1], slobod de toate dările şi muncile domneşti şi de oaste şi cu totul ohabă" adică în deplină stăpînire, domnia renunţînd în favoarea mănăstirii la toate drepturile ei. I se dă însă în această zonă mehedinţeană a Dunării şi un alt sat, „al lui Costea", pe Topolniţa, de la care domnul cedează „cîte găleţi vor fi" adică doar dreptul său fiscal de încasare a găleţilor ohabnice, satul ca atare netrecînd în stăpînirea Vodiţei. Este deci tot un obroc de tip III care se va fi încasat de găletarii domneşti, iar nu de mănăstire. Se adaugă însă Vodiţei şi „Ţerovăţul şi seliştea Bahnei" situate pe rîul Vodiţa Mare, rîul el însuşi fiind dat „pe amîndouă părţile", „cu nucile şi cu livezile".

Iată deci un întreg teritoriu, determinat parţial prin valea unui rîu, în care mănăstirea are, în condiţiile obişnuite ale stăpînirii boiereşti nescutite, două sate de exploatat fiscal şi în plus proprietăţi propriuzise (le-am numi „locureşti"), constînd dintr-o livadă de nuci şi alţi pomi[12].

încă din acest prim document intern, avem deci de-a face cu o situaţie extrem de complexă. Pe acelaşi teritoriu avem : drepturi fiscale domneşti asupra pescuitului ; drepturi fiscale domneşti asupra producţiei locale în grîne, constînd în „găleţi", pe care domnia le cedează mănăstirii şi care sînt a se lua din sate boiereşti ; avem şi sate acordate mănăstirii, pentru care — poate totuşi din inabilitatea scriitorului — nu se face

[11] Numele pare a indica prezenţa unor ruine, legate legendar de tradiţia „jidovilor", „uriaşii" atît de frecvent pomeniţi în folclorul nostru. Dar există şi o Jidovă bănăţeană faţă de care Jidovştiţa mehedinţeană poate să nu fie decît un dublet toponimic şi deci social.

[12] Am spus că li s-ar potrivi numele de „locureşti" pentru că altfel nu ne putem explica de ce, în cazul cînd s-ar fi dat în „proprietate" Valea Vodiţei Mari, pe amîndouă părţile, ar mai fi fost necesar să se menţioneze şi un fragment al ei, anume „livezile". Singura interpretare ce se poate da, este că avem de-a face cu două feluri de stăpîniri : o stăpînire fiscală asupra întreg hotarului Văii Vodiţei Mari şi o stăpînire de altă natură, efectivă, asupra unor petice de loc din acest hotar, anume livezile.

SOCIOLBUC

menţiunea unor cedări de găleţi domneşti, sau a altor „scutiri" ; avem şi stăpîniri locureşti, pe livezi, în cuprinsul acelor hotare.

Acest patrimoniu al Vodiţei creşte, de altfel, curînd pînă la a deveni o vastă şi complexă latifundie, cuprinzînd o serie de sate : de la patru sate în 1374, numărul lor sporeşte la 32 în 1428, plus alte zece aflate în Serbia, la 1406 (sau un tîrg şi patru sate în 1444) fără a mai socoti vămile de tranzit.

Mănăstirea Tismana ea însăşi începe în 1385 prin a avea satul Vadul Cumanilor, Hrisomuinţii şi Tismana; adaugă apoi Jidovştiţa cu Potocul, seliştea Bahnei etc. înglobînd apoi întreaga stăpînire a Vodiţei, ajunge a fi una din cele mai puternice mănăstiri din ţară.

Nu e locul de a se face aici un istoric al acestui patrimoniu. Subliniem doar faptul că el nu poate fi conceput ca o moşie administrată şi exploatată direct de către organele mănăstireşti şi nici măcar ca sate devălmaşe fiscalizate prin organele proprii ale mănăstirii.

E de reţinut faptul că, în ciuda acestui vast patrimoniu, aceste mănăstiri continuă a beneficia de „obroace" luate din jitniţele domniei: li se dau burdufe de caşcaval, brînză, pături, postavuri, miere, ceară, apoi dreptul de găletărit în anume judeţe etc., aşa cum am arătat cu alt prilej[13]. Aceste obroace se menţin pînă tîrziu ; în 1497 le mai aflăm încă în fiinţă în ceea ce priveşte vinul şi grîul ; încă şi mai tîrziu, în ce priveşte sarea.

Existenţa obroacelor acestora ne arată că sistemul general al folosirii patrimoniului propriu mănăstiresc se afla încă, la această epocă de început, grefat pe sistemul încasărilor domneşti, abia cu încetul desprinzîndu-se şi ajungînd a fi un patrimoniu de sine stătător, cu o exploatare rentabilă directă.

[13] **H. H. S t a h 1,** *op. cit.,* **voi. III.**

SOCIOLBUC

a. *Lupte patrimoniale pe bălţile zonei.* în acest patrimoniu aflat în stăpînirea mănăstirilor Vodiţa şi Tismana, intră cu~ rînd şi o altă porţiune a Dunării, mergînd pînă la vărsarea Jiului, şi cuprinzînd, în loc de „vîltori", o largă zonă de bălţi.

între Dunărea propriu-zisă şi bălţile ei, o deosebire trebuie făcută, căci dacă Dunărea nu poate ajunge a fi o proprietate particulară, în schimb bălţile sînt bunuri care pot fi acaparate, deşi în cu totul alt regim decît cel al terenurilor agricole.

Un teren agricol, dat fiind nivelul tehnic primitiv al acelor vremi, era şi el exploatat obligatoriu în stil devălmaş. Dar asupra lui, de îndată ce nu se mai execută o muncă în ateliere colective săteşti ci pe ateliere restrînse familiale, încep să se ivească drepturi private, „locureşti", în „stăpînire pe sumă de stînjeni", în „ocine" propriu-zise, adică în toate complexele modalităţi pe care le cunoaşte istoria noastră agrară.

O baltă însă nu poate ieşi din devălmăşia generală a ţării întregi, decît fie intrînd în stăpînirea colectivă a unui sat de pescari, fie în stăpînirea de monopol a unui senior local, substituit în drepturile anterioare ale obştei săteşti. Nu se pot stăpîni petice de baltă nici locureşte, nici lotizat în „sumă de stînjeni".

Cel mult, asupra unei aceleeaşi bălţi pot coexista mai multe drepturi colective, săteşti sau boiereşti, purtînd asupra dreptului de pescuit, ceea ce dă naştere unei devălmăşii de folosinţă în cote-părţi, de gen special, care nu se poate confunda cu cea de caracter funciar, purtînd asupra terenurilor arabile.

într-o primă fază a luării în stăpînire a bălţilor mărginaşe Dunării, nu vom întîlni însă pomenite astfel de drepturi ale unor riverani, fie sate, fie boieri sau mănăstiri. Balta, ca şi Dunărea, ne va apărea doar sub aspectul ei pur fiscal domnesc : ceea ce va dărui domnia va fi tot exclusiv un drept de „zeciuială", adică propriul ei drept fiscal exercitat asupra

SOCIOLBUC

unui proces de producţie, despre care nu avem ştiri directe, dar care în mod cert nu putea fi administrat şi cu atît mai puţin efectiv organizat de către proprietarii riverani feudali.

Pescuitul era deci o activitate autonomă a statelor devălmaşe pescăreşti, supuse unei fiscalizări de stat.

Lipsa informaţiilor cu privire la regimul de exploatare fiscală a pescuitului în bălţile Dunării, mai direct spus, a exploatării pescarilor riverani, provine mai ales din faptul că nu dispunem de documente vorbind exclusiv despre bălţi ; ele nu ne sînt pomenite decît doar în contextul unor acte referitoare la întreg patrimoniul mănăstiresc, formulele şablon folosite fiind cele potrivite pentru luarea în stăpînire a satelor, iar nu a bălţilor.

Din ele vom avea deci de extras extrem de puţine informaţii privitoare la această primă etapă, de simpla substituire a mănăstirii în drepturile anterioare ale statului.

Găsim totuşi următoarele :

în *1385*/26 [14] Dan voievod adaugă Tismanei „balta Bistreţ de la Topliţa pînă la Gîrla Repede, mai sus de Covaciţa“, deci o zonă determinată teritorial doar prin două puncte extreme. Se adaugă şi „jumătate din Toporna", ceea ce, dacă Toporna e şi ea tot o baltă iar nu un sat, e de interpretat ca o tovărăşie în jumătate cu statul, în ceea ce priveşte încasarea zeciuielii de peşte.

Abia în *1458*/121 avem o situaţie nouă, atestată în confirmarea dată de Vlad Ţepeş, care prevede că stăpînirile Tismanei, „fie că sînt sate sau balta Bistreţ sau alte bălţi“, sînt

[14] O Covaciţă se află pe malul drept al Dunării, în Bulgaria. Dacă acesta este satul la care se referă documentul, atunci e vorba doar de un „jalon", interpretabil ca „din dreptul Covaciţei“, nu ca o luare în stăpînire a Covaciţei. Ion Conea din Institutul de cercetări geografice ne sugerează că ar putea fi vorba de o Covaciţă românească, azi dispărută, dat fiind că fenomenul dubletelor toponimice pe ambele maluri ale Dunării este frecvent. Saşa Caracaş, din Institutul de cercetări istorice, ne arată, într-adevăr, existenţa unei Covaciţe, azi dispărută, dar figu- rînd în vechi hotărnicii, cam în dreptul vămii Vidinului.

SOCIOLBUC

de ocină şi de ohabă, slugilor domneşti poruncindu-li-se să nu cuteze să „turbure". Printre aceştia, citaţi anume, sînt şi „vameşii de bălţi".

Existau deci „vameşi de bălţi" ai domniei, care au a nu tulbura mănăstirea, dar care, prin însăşi existenţa lor, dovedesc că statul păstra în aceste bălţi drepturi pe care şi le administra.

în *1480/167* Basarab cel Tînăr întăreşte nu numai balta „Bistreţul, cu vama", ci şi „Balta Albă, Jieţul şi Platăţ şi Cotlov şi Caliştea", cu menţiunea că „le-au fost date de bă- trînii domni şi de bunicul domniei mele, de Dan Voevod", volnici fiind călugării „să ia venitul de la aceste vămi şi de la aceste bălţi".

Se menţionează „boieri" care au „a ridica vama la Jiu", iar „la Calafat să nu aibă treabă", ceea ce se referă însă la vama de tranzit, nu la cea de pescuit. De asemenea, vameşii călugărilor pomeniţi aci sînt tot cei ai vămii de tranzit, nu ai bălţilor.

Pentru a determina înţelesul cuvintelor de „ohabă", „ocină" „dedină", în legătură cu stăpînirea aceasta a bălţilor, este foarte semnificativ actul din 1502/8, prin care Radu cel Mare afirmă că : „Bistreţul şi Balta Albă şi Platăţa sînt de ocină şi de ohabă şi dedină : de la zece peşti, un peşte !". „Şi de aci, măcar la balta mică, măcar mare, pînă la Calafat: de la zece peşti unul".

E clar că pînă la această dată, destul de tîrzie, „ocina", „ohaba", „dedina" mînăstirii, continuau să poarte numai asupra unui drept de zeciuială, adică asupra vechii vămi domneşti cedate mănăstirii, pe întreaga zonă de la Bistreţ pînă la Calafat.

Actul dă şi alte detalii : „şi la acele bălţi, cine va căra cu corabia, de corabie 30 aspri, de majă 15 aspri[15], de car 4 aspri, de povară de cal 2 aspri".

[15] **„Maja" era deci altceva decît „carul". De corectat ceea ce spune I. N i s t o r în** *Handel und Wandel in der Moldau (1912)* **cu privire la aceste măsuri cantitative ale peştelui.**

SOCIOLBUC

Se are deci în vedere o activitate pescărească extrem de variată, care nu poate fi numai cea productivă a satelor de pescari de pe litoral, ci şi cea comercială a unor negustori venind cu corabia după peşte sărat, sau a altora, mai modeşti, cărînd peştele cu maja, cu carul sau cu povara de cal, după ce în prealabil se vor fi învoit, într-un fel sau altul, cu satele de pescari locale. E desigur aici dovada unei vămi de uscat, mai bine zis a unei vămi de transport, deosebite de vama de apă, care se prelua de la pescari.

Actul mai face o menţiune specială pentru „balta de la Comani : de la zece peşti unul“, adăugîndu-se regula generală : „de la Platăţa la Severin, fie balta mică, fie mare, de la zece peşti, unul“.

Zona teritorială, în cuprinsul căreia se acordă o zeciuială de peşte, este într-adevăr imensă, fiind cuprinsă între Bistreţ şi Severin, adică pe aproape totalitatea Dunării de la Porţile de Fier pînă la vărsarea Jiului.

Despre „vameşii de bălţi“, obligaţi a nu tulbura drepturile mănăstirii, nu se mai face pomenire. Totuşi, prezenţa lor, o dată semnalată, ne îndrituie să tragem concluzia că ei vor fi funcţionat în continuare şi că între ei şi mănăstiri un modus vivendi trebuie să fi existat.

Ne aflăm, de altfel, într-o regiune de graniţă, care trebuia păzită de către domnie, regiune de o excepţională valoare economică, nu numai pescărească şi agricolă, ci şi vamală. Ca atare, domnia trebuie să-şi fi avut aici slugile care să ia toate măsurile de poliţie necesare, pentru a asigura încasarea tuturor „veniturilor'* din multiplele feluri de „vămi" existente.

E deci foarte probabil că acest aparat funcţionăresc de stat va fi conlucrat cu mănăstirile, în condiţii care ne sînt însă, din păcate, absolut necunoscute.

Seria de confirmări care urmează pînă în anul 1534 nu ne mai dau decît detalii de minimă importanţă.

SOCIOLBUC

Este, însă, pe de altă parte, cert că în toată această lungă perioadă dintre 1374 şi 1534 [16] nu avem nici cel mai mic indiciu că mănăstirea sau vreun boier, stăpîn de sat riveran, ar fi avut vreun drept de stăpînire feudală asupra bălţilor Dunării, derivînd din stăpînirea unor sate pescăreşti şi asupra unor „hotare de apă", ale acestor sate. Caracterul pur fiscal al drepturilor mănăstireşti este singurul care iese în relief.

Dar începînd de la mijlocul veacului al XVI-lea documentele par a ne arăta o schimbare radicală a situaţiei sociale. Cu cît ne apropiem de epoca în care „rumînirile" devin fenomen de masă, încep să se ivească şi proprietari riverani, boieri şi mănăstiri acaparînd nu numai satele de pescari, ci şi bălţile lor.

Astfel, din 1538 avem un act care aruncă o lumină nouă asupra problemei : Radu Paisie dă o întărire jupanului Radu Vistier „ca să-i fie *seliştea* care se chiamă *Bistreţ* ; dar de la balta Bistreţului *a treia parte* şi poiana *Urîţii* pînă la hotarul la apa Strîmbei".

Iată deci o stăpînire boierească asupra unui sat riveran, care se întinde şi peste o parte din apă. Asupra acestei bălţi, mănăstirea Tismana avea însă un mai vechi drept de ze- ciuială, durînd de aproape 200 de ani.

în ce relaţii puteau deci sta aceste noi drepturi boiereşti faţă de drepturile de zeciuială, îndătinate, ale mănăstirii ?

E de observat că domnul dă jupanului Radu Vistier aceste hotare pentru a răsplăti faptele lui militare, cu prilejul unei

[16] **în** *1505/22* **„balta numită Bistreţ în faţa "fibrei", Tibra fiind dinţ nou o localitate de pe malul bulgăresc, dar care e citată şi ca punct de vamă la Bistreţ.**

în *1508*/**42 Mihnea dă Balta Bistreţ şi Gîila Repede „de la 10 peşti 1 peşte" „pentru că am aflat domnia mea că le-a fost legea încă din zilele bătrînilor domni şi au ţinut cum este mai sus scris", în** *1510*/**57 întărire, în cuprinsul actului din 1502.**

în *1524*/**184 întărire pe Balta Albă, Jieţ, Platăţ, Codov şi Calişte. în** *1526/5* **întărire, cu oarecari schimbări a textului din 1502. Alte confirmări în** *1529*/**1 1 5 ;** *1534/165.*

SOCIOLBUC

mese de nuntă : „cînd i-am dat pe jupaniţa Caplea“. Avea oare domnul, în afară de un drept fiscal de zeciuială a pescuitului, un vechi drept de proprietate şi asupra hotarului de uscat şi de apă a satelor riverane ? în cazul de faţă nu, pentru că actul ne spune clar că aceste hotare donate boierului „le-am cumpărat domnia mea de la jupaniţa Marga din Caracal, pentru 30 000 aspri".

Existau deci la acea vreme stăpîniri boiereşti asupra unor hotare de uscat şi de apă, care se puteau vinde şi dona.

Mai concludent încă : în *1543/509* jupan Detco, mare ar- maş, are printre altele nu numai Balta Calului, cumpărată de la Harvat logofăt cu 900 aspri, ci şi „din balta Bistre- ţului, din *jumătate a treia parte,* fiindcă a dobîndit-o cu dreaptă şi credincioasă slujbă de la domnia mea“.

Existenţa acestor drepturi de stăpînire boierească asupra hotarelor de apă, nu înseamnă însă cîtuşi de puţin o retragere a dreptului celui vechi, pur fiscal, pe care îl avea mănăstirea.

Dovada o avem în actul din *1547/374* prin care Mircea Ciobanul întăreşte Tismanei „balta Bistreţului, din Topoliţa pînă la Gîrla Repede, mai sus de Covaciţa“.

Situaţia, destul de complexă şi confuză, pare a fi deci următoarea : dăinuia un vechi drept general de caracter fiscal, al mănăstirii, asupra întregii bălţi a Bistreţului, în paralel cu drepturi boiereşti asupra satelor şi hotarelor din aceeaşi baltă, dintre care cunoaştem o stăpînire de 1/3 a lui Radu Vistier şi alta de 1/3 din jumătate a marelui arm aş Detco, plus desigur altele despre care nu avem ştire.

Că într-adevăr şi alte sate limitrofe bălţii puteau avea acuma asemenea hotare de apă, rezultă neîndoios şi din actul din *1568/329.* E vorba de o întărire dată de Mircea Ciobanul jupanului Ivaşco mare stolnic şi jupanului Albul Clucer, asupra aceluiaşi sat Urîţii, despre care în 1538 aflasem că se afla în stăpînirea Radului Vistier. De data aceasta, în *1568* ni se spune că satul *Urîţii* „l-a făcut Dumitru Banul, fiul

SOCIOLBUC

lui Stan ban“ şi că este dat lui Ivaşcu şi Albu, „cu tot hotarul şi din balta care se cheamă Bistreţul, oricît va fi în hotarul acelui sat mai sus scris“, cu adaosul că acest sat le fusese miluit de Vlad Călugărul.

Ca o confirmare a situaţiei confuze a dublelor stăpîniri purtînd asupra bălţii, în *1568/552* Alexandru al II-lea Mircea întăreşte din nou vechile drepturi fiscale ale mănăstirii Tismana, pe „Bistreţul şi Balta Albă şi Plateţul, pentru că acestea sînt vechi şi drepte ocine şi dedine", specificînd din nou în ce constau aceste „ocine“ şi „dedine“, anume : „din zece peşti, un peşte" etc., exact ca în vechiul text din 1502.

în *1572/94* ni se expune însă o nouă variantă a istoricului satului *Urîţii:* fusese al jupaniţei Marga din Caracal ; nişte fii ai ei căzuseră în robie, în temniţă, în ţara turcească. Cu genunchii la pămînt, Marga venise în faţa Radului voievod ca să-i vîndă moşia cu 30.000 aspri. Vodă cumpărase deci satul cu tot hotarul şi cu jumătate din balta Bistreţului.

Domnul dăduse apoi acest sat Radului clucer, tatăl lui jupan Ivaşcu şi Albului mare clucer. Cînd s-a făcut această miluire, satul Urîţii era selişte. Dar de atunci Radul clucerul îl făcuse sat mare, cu vecini. Se întăreşte deci acestor boieri satele şi balta aferentă.

în *1574—1577/149* Radul clucerul şi cu fiii săi, Ivaşcu, mare vornic, şi Albul, fost mare clucer, dăruiesc „satul Urîţii cu balta" mănăstirii Vierăş „ca să le fie pomană".

Alexandru Mircea dă deci acestei mănăstiri dreptul „ca să ţină şi să stăpînească“ satul şi balta, adresîndu-se în final şi sătenilor : „toţi vecinii din sat de la Urîţi" etc. „să ascultaţi şi să lucraţi cum vă va da învăţătură părintele egumen".

Putem deci trage concluzia că, la această epocă, satele de pe marginea bălţilor Dunării, din această zonă, aveau un hotar pe apă şi că atît satele cît şi hotarele lor de apă căzuseră în stăpînirea feudală a unor boieri riverani.

Aceasta înseamnă că boierii aveau de la „vecinii" lor un folos direct, putîndu-i supune unei exploatări prin dijmă şi

SOCIOLBUC

clacă. Populaţia acestor sate, în măsura în care pescuiau, constituiau deci un venit din pescărie, pentru boier. Dădeau în tot cazul o dijmă din ceea ce pescuiau pe seamă proprie şi poate că pescuiau în anume zile şi pentru boier [17].

O întrebare : mănăstirea Tismana continua oare să-şi exercite vechile sale drepturi de zeciuială, întărite ultima oară în 1568 ?

Probabil că da. Satul pescăresc s-ar fi aflat altfel supus acum unei duble exploatări : pe de o parte, o dijmă boierească de caracter feudal datorită Vieroşului şi, pe de altă parte, o dijmă domnească de caracter fiscal cedată Tismanei. Situaţia nu ar fi de altfel excepţională, căci ştim că şi cu alte prilejuri existau asemenea duble drepturi : alături de vinări- ciul boieresc, funcţiona de pildă şi vinăriciul domnesc.

Iată însă că mănăstirea Tismana nu dispunea, pe balta Bistreţului, numai de un drept de zeciuială cedat ei de către domnie, ci avea ea însăşi sate riverane de pescari, reduşi acum în aservire. Cumula deci drepturi de natură fiscal-dom- nească cu drepturi propriu-zis feudale, boiereşti.

Documentele nu ne pot însă lămuri, în acest haos de sisteme juridice ce se suprapun, dat fiind că în cancelaria domnească se continua folosirea — în acese împrejurări sociale radical schimbate — aceloraşi formule tradiţionale, potrivite altor vremuri : termenul de „ohabă", „dedină" sau „ocină" se aplică acum nediferenţiat, atît unor drepturi fiscale domneşti cît şi unor drepturi feudale boiereşti. Vom vedea că sub Mihai Viteazul mănăstirea va invoca vechile ei hrisoave în care „ohaba" se referea la drepturi fiscale, pentru a-şi justifica pretenţiile ei de drepturi ajunse acum a fi feudale.

[17] **Şi domnia avea asemenea drepturi de a sili pescarii să prindă peşte pe seama sa. Astfel, în *1409*\8 se acordă mănăstirii Strugalea următoarea „scutire", de fapt donaţie : „şi încă, cum este legea, trei zile să pescuiască domniei mele morunii, şi aceasta este slobod, ca să fie mănăstirii".**

SOCIOLBUC

Seria de sate riverane de care dispune mănăstirea Tismana în această zonă a Dunării este deosebit de importantă [1S].

Dar asupra acestor sate, în legătură cu stăpînirea bălţilor, nu avem nici un detaliu pînă la mijlocul veacului al XVI-lea, cînd, aşa cum am spus, începem să avem informaţii cu privire la stăpînirea satelor riverane asupra unor hotare de baltă. Aflăm astfel că mănăstirea Tismana se afla deseori în ceartă cu alţi constăpînitori de sate riverane.

Astfel, în *1575*—/577/173 o scrisoare a lui Alexandru al II-lea Mircea către Barbul postelnic, fiul lui Benga din Sîrbi, ne spune că mănăstirea Tismana se plînsese că acest Barbu intrase în bălţile ei, la Bistreţ, pescuind şi luînd peşte.

De fapt pescuiseră în baltă satele Goicea şi Plosca ale acestui boier. Dar actul acuză pe boier că „intrase". Deci pescarii pescuiau acum la ordinele boierului lor.

„După aceea cinstitul dregător al domniei mele, jupan Ivaşco mare vornic, el a trimis de a luat daturile de la satele tale, de la Plosca şi de la Goicea, pentru acest peşte din Bistreţ ce ai luat tu de la sft. mănăstire". I se porunceşte ca de aci înainte să se ferească de acea baltă, altfel va avea cuvinte rele de la domnie.

[18] Sînt menţionate astfel : în 1374 Jidovştiţa ; satul lui Costea, pe To- polniţa, doar cu găleţile : Ţerovăţul şi seliştea Bahnei ; în '1385 Vadul Cumanilor, Hrisomuinţii, Potocul, o moară la Bistriţa ; în 1387 Jarcovăţ, seliştea Stănciştor pe balta Bistriţei pe dealul unde a fost odinioară satul Breznita, amîndouă Vărovnicele şi Prilepeţul şi Petroviţa şi Vîrliţa.

In 1391—1392 „se'.iştea Sălcişor pe balta Bistriţei pe partea care a fost odinioară a lui Stanciul Vranin" şi satele Suşiţa pe Topolniţa, Sogoino, Pesticevo, cu detaliul că moara la Bistriţa fusese a arhimandritului Basea şi fusese dăruită mănăstirii de „mama domniei mele, doamna Calinichia".

în 1399, detaliul că satu) Sogoino fusese schimbat de Nicodim pe şatul Poroinţi, Saghievăţul fusese cumpărat de Nicodim sub Dan vv.

în 14t24 satul Sogoino „dăruit de Lucaci ban", Jarcovăţ cu Potoc, Suşiţa cu Novoselţi şi la Blatniţa satul Presticevo „pe care le-a dăruit lelea domniei mele, doamna Calinichia" etc., etc.

SOCIOLBUC

N-ar putea fi vorba de altceva decît de un pescuit în braconaj pe bălţi care aparţin mănăstirii în altă calitate decît cea de vamă domnească. Dacă ar fi fost în cauză doar vama domnească, satele Goicea şi Plosca n-ar fi avut decît să plătească mănăstirii vama din zece peşti unul şi situaţia ar fi fost în regulă. Dar aceste sate au „a se feri" de această baltă ; deci în controversă este un drept patrimonial teritorializat, iar nu unul pur fiscal.

Deosebit de interesant este faptul că poliţia acestor bălţi nu este făcută de mănăstire, ci de „cinstitul dregător al domniei mele, jupan Ivaşcu mare vornic", căruia i se dă sarcina să facă o descindere în satele care practicau braconajul, la domiciliul vinovaţilor. Ivaşcu mare vornic este desigur acelaşi Ivaşcu mare stolnic din actul din 1568, pe care îl ştim a fi fost şi stăpîn pe satul Urîţii şi pe 1/3 din balta Bistreţ, pe care le dăruia în 1577 mănăstirii Vierăş.

Situaţia de fapt şi de drept nu e cîtuşi de puţin clară. Fapt este însă că de aici înainte, din ce în ce mai vizibil, accentul se va pune pe drepturile patrimoniale, pe care le au aceşti stăpîni riverani ai bălţilor. Mănăstirea Tismana ea însăşi se va sprijini tot mai mult pe acest nou temei al drepturilor ei.

Confuzia dintre dreptul iniţial fiscal şi dreptul patrimonial ce i se substituie, derivînd din stăpînirea satelor riverane, era de natură să dea prilej la certuri. Intr-adevăr, diferiţii stăpîni riverani se ceartă continuu între ei ; vechile acte, cu formulele lor atît de vagi, de „ocină“, „ohabă", „dedină“, invocîndu-se acum de mănăstire ca fiind dovada unor drepturi de aceeaşi natură patrimonială cu cele ale celorlalţi stăpîni riverani. Originile fiscale şi cele feudale, ajunse a fi neclare, se ciocnesc între ele, confundîndu-se.

Aşadar, pe măsură ce mănăstirile reuşesc să-şi constituie un patrimoniu feudal de uscat, adică să aservească sate de pescari, temeiul dreptului lor devine din ce în ce mai mult patrimonial şi mai puţin fiscal. Ceea ce are şi o contraparte neplăcută pentru mănăstire, căci domnia, încetul cu încetul,

SOCIOLBUC

începe a-şi revendica vechile sale drepturi fiscale, dîndu-le în arendă, în ciuda faptului că aceste drepturi fiscale fuseseră cîndva cedate, de „ocină" şi „ohabă" mănăstirilor.

Drepturile fiscale domneşti se arată deci a fi fost folosite de mănăstiri doar într-o fază de tranziţie : pînă la constituirea unui patrimoniu propriu. Apoi aceste drepturi se retrag de către stat, făcîndu-se o despărţire între ce e pur fiscal şi ce e patrimonial.

Acest proces social merge însă în plină confuzie, nici statul şi nici mănăstirea nefiind în măsură sau neavînd interesul de a-şi aminti de istoricul real al problemei. într-o atmosferă de legendă, de invocare a lui Negru Vodă şi a lui Nicodim, ca justificatori de drepturi, lectura actelor vechi, cu un conţinut neclar, divers interpretabil, va da arbitrariu- lui domnesc un cîmp larg de acţiune, pentru a favoriza şi defavoriza pe unii şi pe alţii, potrivit intereselor nestatornice ale zilei. Vom asista deci la cele mai surprinzătoare schimbări de situaţie juridică.

în *1576/222* Alexandru al II-lea Mircea va da o întărire mănăstirii Tismana, nu însă pentru vechiul ei drept fiscal de unul din zece, ci pentru un drept nou, de caracter patrimonial feudal : i se dă „satul Bistreţul cu tot hotarul şi cu toate bălţile, de la Măceş pînă la Gîrla Repede şi cu seliştea Bistreţului... şi din Toporna, care este în dreptul Tibrului, pînă la Gîrla Mare şi cu toate obîrşiile şi cu toate cozile ei" ; deci sate cu hotare pe baltă.

„Pentru că au fost toate bălţile de moştenire şi vechi şi drepte ocine, dăruite de răposatul Negru voievod" ! Ocină este acum balta însăşi, nu zeciuiala pe baltă.

Acest act se dă în urma unei pîri pe care mănăstirea o purtase cu acelaşi jupan Ivaşcu, mare vornic, pentru satul Bistreţ, care susţinea că are şi el *„ocină din uscat la Bistreţul*

Domnia se informează şi află că „jupan Ivaşco mare vornic n-a avut nici un amestec cu ocina Bistreţului; însă din

SOCIOLBUC

uscat ; dar a avut numai jumătate din peşte de peste toata balta, cu sft. mînăstire", deci avea o participare fiscală. Aceasta în ciuda actului din 1538 prin care Radu Paisie dăruise satul Bistreţ şi 1/3 din baltă acestui boier şi a celui din 1568, privitor la satul Urîţii.

Sub formula „Bistreţul tot“ care se repetă şi în acest act, se putea deci ascunde doar un drept de „jumătate[-1] din acest „tot“. Ştim că Ivaşco avea satul Urîţii cu partea aferentă din bălţi. Nu ştim de cînd şi în ce condiţii împărţea mănăstirea în jumătate cu acest boier. Situaţia era de altfel confuză chiar pentru scriptorii documentului, care invocă pe Negru voievod ca argument pentru vechimea stăpînirii. încă de atunci deci amintirea începutului stăpînirilor se pierduse în legendă.

Despre aceeaşi baltă a Bistreţului şi stăpînirile ei riverane continuăm a avea ştiri.

Recapitulăm că în 1538 Radul vistier avea seliştea Bistreţ şi satul Urîţii ; în 1568 fiul acestuia, Ivaşcu, avea satul Urîţii, pe care în 1574 îl dăruieşte mănăstirii Vierăş. în 1576 se contestă stăpînirea acestui Ivaşcu asupra satului B[i]s- treţul.

Iată însă că în *1576*/245 i se confirmă, în afară de satul Vierăş, de la munte, „satul Urîţii şi cu balta Bistreţului jumătate şi grindurile toate, cu toate hotarele ; pentru că aceste sate sînt vechi şi drepte ocine >i de moştenire, dobîndite de Radul mare clucer, părintele dregătorului domniei mele, jupan Ivaşcu vornic, în zilele răposatului Radul voievod, cu credincioasă şi dreaptă slujbă şi cu vărsare de sînge prin ţări străine".

Ivaşcu reînnoieşte dania sa anterioară către mănăstirea Vierăş, căreia îi „dă şi milueşte" satele de mai sus, împreună cu balta Bistreţului jumătate şi grindurile toate, cu toate hotarele, ca să fie ohabă, pentru sufletul tatălui său, Radul mare clucer şi Albul mare clucer, fratele său.

Ctitorul rămîne însă în stăpînire comună cu mănăstirea ctitorită, căci în *1577*/250 (dată probabilă), domnul lăudînd

SOCIOLBUC

şi descriind vitejiile acestui „prim sfetnic al domniei mele, jupan Ivaşcu mare vornic", îi întăreşte seria de sate care îi alcătuiesc latifundia, printre care apare şi „jumătate din balta Bistreţului".

Ceea ce nu împiedică totuşi ca drepturile mănăstirii Tismana să fie reconfirmate în *1581-1582/29%,* mănăstirea fiind „volnică"... „să-şi stăpînească balta sa, la Bistreţ, cum au stăpînit şi înainte vreme, pentru că le este de moştenire". Iar domnul, adresîndu-se personal către un funcţionar localnic, îi spunfcj: „iar tu Vlad logofăt, de vreme ce vei vedea această carte a domniei mele, iar tu să cauţi ce vei fi adunat de pe baltă şi tu să le dai toate la mîna egumenului de la Tismana".

Actul e neclar : nu ştim al cui logofăt era acest Vlad : al domniei ? al lui Ivaşcu ? al mănăstirii Vierăş ? Nu ştim deci pentru cine strîngea şi nici ce anume strîngea : dreptul fiscal al domniei cedat mănăstirii Tismana, sau drepturile de dijmă ale unor proprietari riverani. ?

în tot cazul, în *1578—1579*/346 Mihnea interpreta drepturile mănăstirii Tismana, ca depăşind o simplă substituire în drepturile domniei. Aflăm acum pentru prima oară, documentar, că mănăstirea Tismana *pescuia* pe seamă proprie.

Mihnea dă astfel mănăstirii „să ţie şi să pescuiască în balta de la Bistreţ, care este a sft. mînăstiri mai sus zisă, pentru că am miluit domnia mea".

Nu mai e vorba deci de o simplă fiscalizare, „din zece peşti unul", ci de o stăpînire efectivă, mănăstirea pescuind, desigur, cu satele aservite de care dispunea în jurul bălţii.

Mănăstirea Vierăş continuă însă să revendice balta.

în *1581—1582/12* Mihnea Turcitul dă poruncă mănăstirii Vierăş să fie volnică „să ţină grindurile, de la Gîrla Scheiu- lui pînă la gîrla Bistreţului şi balta Bistreţului cu toate aripile şi cu coada, cu toate, cum le-au ţinut şi de mai înainte vreme" ; ceea ce nu împiedică totuşi ca, într-o formulare

SOCIOLBUC

identică, acelaşi domn, în acelaşi an [19], să dea şi mănăstirii Tismana „să ţie balta de peşte la Bistreţ", precum au „ţinut-o şi mai dinainte vreme".

în *1583/*141 Petru Cercel porunceşte să fie în drept egumenul şi călugării de la mănăstirea Tismana „să stăpînească şi *să vîneze* balta ce se numeşte Bistreţul. Nimeni să nu îndrăznească să se amestece, căci acel om va primi rea urgie de la domnie !"

Pentru a face şi mai confuză întreaga situaţie a Bistreţului, aflăm în *1586—1590/27G* că domnia „vinde", adică arendează balta Bistreţ unor arendaşi. Cu alte cuvinte, îşi valorifică drepturile fiscale, pe care pe vremuri le dăruise totuşi „uric" mănăstirii Tismana : „Scrie domnia mea stolnicilor de la Bistreţ. Şi după aceasta vă vorbim domnia mea pentru rîndul egumenului de la sft. mînăstire Tismana ; pentru că aşa au spus înaintea domniei mele că nu luaţi vama din peşte cum v-am vîndut domnia mea, ci luaţi vama şi dm trestie şi din fîn. Şi domnia mea nu v-am vîndut trestia şi fîneţele, ci v-am vîndut domnia mea numai balta".

în ciuda formulelor rituale de „ocină", „dedină", „ohabă" de „moştenire" „de la Negru Voevod" etc., mănăstirea era deci atît de puţin proprietară asupra drepturilor fiscale purtînd asupra bălţii, încît domnul le putea relua şi vinde altora. Totuşi, între timp, Tismana îşi asigurase un drept mai concret, de stăpînire feudală a satelor pescăreşti. Dar pier- zînd drepturile fiscale domneşti, ea trebuia acum, în calitate de stăpînă a satelor riverane, să plătească ea însăşi vama din peşte. Ba trebuia să se lupte ca vama să nu i se ia, abuziv, şi din fîneţe şi trestie !

De aici înainte situaţia va începe, pare-se, a se clarifica, oarecum : domnia reintră din ce în ce mai hotărît în dreptu

[19] *Ibidem,* **act. nr. 74. Observăm din nou ce eroare ar comite cel care, aflîndu-se de pildă în faţa doar a acestui act, ar trage concluzia că mănăstirea era „proprietară" asupra bălţii ! Sub formulele simpliste ale cancelariei domneşti, se ascund întotdeauna cele mai confuze situaţii sociale şi juridice.**

SOCIOLBUC

rile ei fiscale, pe care le arendează sau le exercită în regie, întărind însă şi drepturile mănăstirilor sau boierilor care deţin drepturi pe baltă, derivate fie dintr-o donaţie directă făcută de către stat, fie din stăpînirea unor sate riverane cu hotare pe baltă.

Certurile ce se vor purta deci de aici înainte vor fi duble : pe de o parte certuri între boieri, mănăstiri şi stolnicii domneşti, şi pe de altă parte şi mai ales, certuri între diferiţii stăpîni riverani care îşi contestă reciproc titlurile juridice purtînd asupra bălţii.

Şirul acestor certuri este lung. Astfel :

în *1590/468* se judecă o ceartă a Tismanei cu Vierăşul, pentru balta Bistreţului, Mihnea Turcitul constatînd că „balta Bistreţului este de moştenire a Tismanei", ,,iar călugării de la Vierăş niciodată nu au avut nici un amestec de nici un fel cu balta Bistreţului" ! Ceea ce iarăşi este o dovadă de arbitrar domnesc flagrant.

în *1594/107,* aşa cum am mai semnalat, mănăstirea Tismana, pierzînd peceţile documentelor ei, profită de ocazie pentru a înfăţişa vechile acte ale lui Mircea cel Bătrîn şi ale lui Radu fiul lui Vlad şi cere reconstituirea lor de către domnie.

în *1594—1596/157* Mihai Viteazul dă mănăstirii Tismana dreptul „să ia din vamă de la Bistreţ, din baltă, jumătate ; dar să ia vama din peşte", cum a fost şi înainte vreme. De data aceasta domnia împarte vama sa fiscală cu mănăstirea.

în *1595*/203 mănăstirea Vierăş reuşeşte să capete întărire pentru satul Urîţii cu bălţile ; şi de la Bistreţ cu bălţile, de data aceasta în ceartă cu mănăstirea Govora care le revendică şi ea.

în *1600/380* mănăstirea Vierăş este cea care obţine de la Nicolae Pătraşcu întărire de drepturi pentru „jumătate din balta de la Bistriţa şi de la Grindurile, de la gîrla Bistreţului pînă la gura Jieţului, gîrlele toate şi toate cu cozile şi trape- ziţile şi cîliştile".

SOCIOLBUC

Adresîndu-se stolnicilor „care veţi fi acolo", domnul le porunceşte „să dea partea mănăstirii". E deci tot o tovărăşie în două a mănăstirii cu stolnicii domniei.

în *1601/16* Simeon Movilă dă din nou întărire călugărilor mănăstirii Tismana ca „să fie volnici şi puternici cu cartea domniei mele, a ţine şi a lua den tot venitul ce va hi, de jomătate de balta Bistreţului, cum au ţinut şi naintia, în zilele altor domni".

Domnul a văzut cărţile vechi şi a luat şi mărturia unui boier, clucerul Buzescul, care a afirmat că „de cîte ori au vîndut domnii bălţile, iară călugării au ţănut jomătate den- tr-acea baltă şi vameşii lucru n-au avut, nici nu li s-au ţinut în seamă". Deci domnia se milostiveşte şi miluieşte mănăstirea, astfel că „nimeni să nu aibă a opri", „prespre zisa domniei mele".

Vînzarea dijmei domneşti pe jumătate nu ne este adeverită documentar decît din 1586, răstimp însă destul de mare ca boierul luat ca martor să poată invoca „tradiţia", mai ales faţă de un domn moldovean, desigur mai puţin cunoscător al împrejurărilor muntene.

Acelaşi domn, în *1602*/34, mai explicit încă, dă poruncă călugărilor mănăstirii Tismana să fie „volnici", „să ţină balta ce se numeşte Bistreţul cu toate gîrlele ; însă să ia vamă sft. mînăstiri din mai sus spusa baltă, jumătate din vamă şi cealaltă jumătate de vamă să rămînă să fie vamă domnească, cum a fost şi mai dinainte vreme".

De data aceasta se invocă mărturia „cinstitului dregător al domniei mele jupan Dan mare logofăt" care dă drept argument o legendă, susţinînd nici mai mult nici mai puţin că : „mai sus spusa baltă este de moştenire a sft. mînăstirii şi a fost săpată şi făcută de sfîntul Nicodim" !

Nicodim a fost în adevăr un foarte bun gospodar şi era socotit ca sfînt. Totuşi minunea săpării Bistreţului rămîne doar o mărturie a naivei credulităţi a oamenilor acelor vremi şi în acelaşi timp a lipsei lor de informaţie istorică.

SOCIOLBUC

în acelaşi an, *1602/44,* acelaşi domn, în confirmarea actului anterior, adaugă „şi voi slugile domniei mele, care veţi fi stolnici acolo, de vreme ce veţi vedea aceasta carte a domniei mele, voi să vă feriţi de această mai sus spusă baltă care este a sftei mînăstiri, din vama de peşte şi. de tot venitul care va fi, căci altfel să ştiţi că mare ruşine veţi păţi“.

Din nou aceeaşi formulare echivocă : stolnicii au a se feri de o baltă „care este a mînăstirii". De fapt mănăstirea avea, prin textul însuşi al aceluiaşi act, doar jumătate din vamă.

Cum Bistreţul, în ceea ce priveşte drepturile fiscale, nu este împărţită teritorial în două, este clar că încasarea trebuia să se facă de-a valma, între mănăstire şi stolnici, „jumătate de baltă" fiind o jumătate din încasări, iar nu efectiv o jumătate de baltă.

în *1602*/68 intervine o confirmare semnificativă şi pentru noua epocă în care intrăm, prin faptul că cel care o dă e jupanul Preda, mare ban al Craiovei. Acest mare dregător dă volnicie călugărilor „a luare vamă de la Bistreţ jumătate din baltă“. Stolnicii sînt obligaţi a „lăsa în pace pe călugării, să ţie şi să aibă a-şi lua vama în doao, aşa cum au ţinut şi mai denainte vreme“.

în acelaşi sens, şi tot atît de imprecis formulată, este şi întărirea pe care o dă în *1602/7*1 Radu Mihnea mănăstirii Tismana „a-şi ţinere balta de la Bistreţ ; însă jumătati de în balta Bistreţului, ce iasti partea sfentei mînăstiri, ce au ţinut-o şi mai deinainti vreme la alţi domni bătrîni“.

Stolnicii au „a se feri de partea mînăstirii", „că domnia mea nu v-am vîndut balta mînăstirii, ci parte domneasca, numai ce va fi".

în *1603—1610/88* Radu Şerban întăreşte „vama de peşte“ din Bistreţ „de la Măceş pînă la Gîrla Repede, de pe toate bălţile", stolnicii avînd a da „partea de baltă şi din tot venitul care va fi partea mînăstirii".

în *1604/140* Preda, mare ban al Craiovei, dă şi el o întărire care aduce un element de informaţie nou : „să aibe călugării *singuri* să-şi ţie această baltă a lor", ceea ce arată că

SOCIOLBUC

mănăstirea îşi crease propria sa administraţie fiscală pentru jumătate de baltă. Nu putem şti în ce condiţii lucrau „singuri" călugării, alături de stolnicii care aveau cealaltă jumătate de baltă în seamă.

In *16051196* acelaşi Preda scria lui Stoica logofăt, vameşul de la Găbojdibrod, aducîndu-i la cunoştinţă că mănăstirea Tismana se plînge, printr-un emisar călugăr, de Mihăilă postelnic, care opreşte vama ce se cade mănăstirii, din baltă şi din gîrle.

De data aceasta, intervine ceva nou, marcînd o nouă etapă : pentru curmarea certurilor, Preda hotărăşte o *despărţire teritorială a bălţilor :* „tu să cauţi cu direptul şi cu buni oameni şi (di)n satele călugărului şi din satul lui Mihăilă postelnic, să căutaţi hotărăle pre haltă şi pre gîrle de unde va fi balta gîrlă a călugărului, el să-ş e vama, călugări, er unde va fi a lui Mihăilă post., el va lua, Mihăilă".

Mihăilă postelnic este deci un stăpîn riveran, hotărnicia făcîndu-se pentru a se despărţi între ei proprietarii de sate pe hotarele lor de apă.

Stăpînitoare riverană era însă şi mănăstirea Vierăş, care se doreşte şi ea delimitată pe apă.

în *1607/234* acelaşi Preda mare ban al Craiovei scrie mănăstirii Vierăş ca „să fie volnici să ţie jumătate de baltă di în sat de la Urîţi, de să-ş ia partea jumătate de în peşte şi di în vad şi di aspri şi di în tot venitul ce iaste al sft. mănăstiri". A văzut cărţile vechi ale lui Mihail, Neculai şi Radul voievozi, care „miluiesc" mănăstirea cu acele vămi şi de aceea „miluieşte" şi el ca mănăstirea să-şi ţină vămile, cum le-au ţinut.

însă „voi, stolnicii care sînteţi acolo", „de îndată ce veţi vedea cărţile domneşti", să dea partea mănăstirii, din tot venitul, jumătate. Atlfel, „rău vor petrece de cătră mine".

In *1607*/240 Radul Şerban întăreşte mănăstirii Tismana „jumătate din vama de peşte, ce iaste partea domnească, cum

SOCIOLBUC

au fost şi la Mihai vodă şi la alţi domni bătrîni mai de- nainte vreme". Vameşii să dea jumătate de vamă de peşte în mîna părintelui egumen [20].

în *1610/4X7* mănăstirea Vierăş are şi ea, în mod explicit, dreptul „să-şi ia vama de peşte din balta de la satul Urîţi, însă jumătate de vamă şi din vama de bani tot jumătate şi din tot venitul, oricît va fi partea sft. mînăstiri şi de mai înainte vreme, aşa să fie şi acum".

Cealaltă jumătate de vamă pare a fi a domniei, căci domnul se adresează „slugilor domniei mele care veţi fi acolo" obligîndu-i „să nu opriţi nici un peşte din partea mînăstirii", cu ameninţarea că de vor opri vreun peşte „domnia mea vă voi lua vamă pentru un peşte doisprezece peşti".

în *1611/b* Tismana are a-şi ţine balta Bistreţului „den in Măceş pînă la Brăzogrălo", „să-şi ea vama de peşte în doo“ „de să împartă călugării cu stolnicii dentr-această baltă".

Stolnicii dacă nu vor împărţi în două cu călugării „bine să ştiţi că voi măna domnia mea de voiu lua apoi şi partea voastră den vama peştelui şi veţi avea ş-alte cuvente de către domnia mea"[21].

în *1612/106* egumenul mănăstirii Tismana scrie o însemnare, din care aflăm cum au mers călugării de la Hotărani înaintea domnului şi au susţinut că au un sat lîngă balta Bistreţului, numit Plosca. „Şi au zis că au în baltă parte de vamă şi preste baltă pămînt în grinduri".

Egumenul Tismanei afirmă însă că „satul Plosca este al Hotăranilor, dar balta este a Tismanei, făcută de sviati Nicodim ; iar ei, Hotăranii, de pre Plosca, nici nu au avut în baltă, nici preste baltă pămînt în grinduri".

Tismana neagă deci că satul riveran Plosca al mănăstirii Hotărani ar fi avut şi el hotar pe baltă.

[20] **în *1609/*324, întărire, pe jumătate din tot Bistreţul de la Covaciţa pînă la Măceşe şi pînă la Gîrla Repede, deci din nou neîmpărţit teritorial.**

[21] **Confirmare, în aproape aceeaşi redactare, în 1611/42 şi la 1612/44. Confirmare şi în 1612/99.**

SOCIOLBUC

Domnul dă 6 boieri care să adeverească la faţa locului, cU oameni bătrîni, printre care figurează şi un Sărbu, care

au fost şi vătah de năvod pre baltă în tinereţile lui", în- şirîndu-se mai multe nume, care declară „noi toţi ci sîntem vînători, din tinereţile noastre pînă la bătrîneţele noastre, că noi mărturisim toţi cu sufletele noastre că este balta Bistreţului a sventei mînăstiri Tismenei, făcută de sviati Nicodim cu strădanie svinţiei lui" [22].

în *1619/261* Gavril Movilă scrie stolnicilor de la Diu ca mănăstirea Vierăşul să ţină jumătate de baltă de la satul Urîţii, din tot venitul şi din peşte şi din bani şi din tot ce va fi partea mănăstirii, jumătate. Stolnicii au de aici înainte a da tot, pînă la un ban, pentru că domnia a miluit cum au miluit şi alţi domni, cum a fost legea. Altfel vor avea mare certare.

în *1620*/442 acelaşi domn întăreşte Vierăşului satul Urîţii în judeţul Jiului de Jos, cu rumînii şi cu tot hotarul, pre hotarele cele bătrîne şi pe semne. Se dă ocolniţa hotarului.

Mănăstirea Vierăşul avusese pîră cu mănăstirea Govora care revendica satul Urîţii, dar îl pierduse.

Nu se face menţiune despre hotarul de apă al satului Urîţii.

în *1621/40* Tismana capătă întărire pentru balta Bistreţului, jumătate şi din baltă şi din cîrmă [23] şi tot ce se va cădea din Covaciţa pînă în Măceş, şi pînă în Brazogrală, „pentru că această baltă este bătrînă şi direaptă a sftei mînăstiri".

Vameşii care sînt la baltă să aibă a împărţi în două dintr-acea baltă cu mănăstirea.

în *1621/85* jupan Papa, mare logofăt, şi jupan Paraschiva, al doilea logofăt, scriu vameşilor care sînt pe balta Bistreţului că împotriva lor s-a plîns egumenul de la Tismana. „Ziceţi că aţi cumpărat de la domnu nostru balta preste tot.

[22] **Urmează o întărire sumară pe jumătate de** *baltă* **Bistreţ în favoarea Tismanei, în** *1613!* **134** *; ibidem* **în** *1616^6***0.**

[23] **„Cîrmă" îmi este inexplicabil. Alte acte spun : „din baltă şi din cîmp".**

SOCIOLBUC

Domnu nostru n-a vîndut partea mînăstirii, ce au vîndut numai ce iaste parte domnească". Să dea deci partea mănăstirii „den tot venitul ce va fi jumătate şi de cărmă şi de tot".

în sfîrşit, în *1622/95* tot Tismanei i se întăreşte să ţină „de în toată balta Bistreţului jumătate şi de în baltă şi de în cîmpu şi den parpăre de la cară şi de la tot ce se va cădea".

Vameşii de la Diu s-au judecat înaintea domniei cu egumenul mănăstirii „pentru că au fost aciastă baltă împresurată de alţi vameşi, jumătate. Deci pîrîia vameşii cum ţin călugării de in baltă a patra parte". Domnul hotărăşte ca să împartă totul în două.

b. *Amănunte despre participarea satelor de pescari la luptele sociale.* Am văzut felul, atît de confuz, în care s-a desfăşurat procesul social de luare în stăpînire a bălţii Bistreţului : iniţial, mănăstirii Tismanei i se cedează de către domnie un simplu drept de zeciuială, „din zece peşti, unul" ; apoi, mănăstirea reduce în aservire sate de pescari din preajma bălţii şi începe a-şi valorifica drepturi patrimoniale de caracter feudal, în concurenţă însă cu alţi stăpîni riverani, ceea ce dă naştere unei confuzii între drepturile fiscale ale statului şi cele patrimoniale ale riveranilor. Pe măsură ce drepturile riveranilor se „patrimonializează", clasa boierească punînd stăpînire pe „hotarele de apă" pe care, în parte, le şi delimitează teritorial, domnia îşi reia drepturile fiscale, fie integral, fie parţial, exploatîndu-le în regie sau dîndu-le în arendă, „vînzîndu-le" unor „stolnici" sau „gelepi" particulari, sau donîndu-le unor mănăstiri.

în aceeaşi zonă dintre Severin şi gura Jiului mai există însă multe alte bălţi decît cea a Bistreţului, de mai mică importanţă şi despre care nu avem decît informaţii mai tîrzii şi mai sumare. în linii mari, ele confirmă existenţa aceluiaşi proces social desfăşurat în jurul Bistreţului, fără să adauge

SOCIOLBUC

însă pr[ea mu^te] informaţii noi. Nu vom insista deci asupra

lor- . • • , • • *

Excepţie vom face doar cu menţiunile privind apariţia in documente a satelor de pescari, pe care le aflăm, pe la sfîr- şitul veacului al XVI-lea, în luptă cu boierii care caută să le aservească. Asupra lor, cîteva informaţii pot fi utile.

Să urmărim în acest sens una din aceste bălţi, cea a Cot- loavelor, de pildă.

în marginea acestei bălţi se afla un sat, anume Strîmbele, despre care aflăm, în *1535*/181 următoarele : Radu Paisie da jupanului Ţalapi logofăt, cu fraţii şi cu fiii lui, „seliştea de peste Jiu, care se cheamă Strîmbele, toată şi cu balta şi cu gîrla şi cu Cotloavele toate şi balta şi gîrla şi un cîmp şi Dumbrava Năsipului toată, pînă la hotarul Călugărenilor ; şi de aci pînă la hotarul Hrastului. Pentru că aceste selişte şi ocini au fost din pustie[24], loc domnesc al domniei mele", astfel că domnul le dăruieşte, ca miluire, pentru slujbe ce i s-au făcut „în ţări străine".

Bălţile Cotloavelor intră aşadar în stîpînirea boierească a lui Ţalapi, ca o anexă pe apă a satului Strîmbele.

Hotarul Călugărenilor cuprindea însă şi o stăpînire de uscat, mănăstirească, a Tismanei şi a Tutanei, cum rezultă din actul din *1536/191,* prin care Radu Paisie dă poruncă jupanului Tatul logofăt şi jupanului Ţalapi logofăt, cu fiii lor, „ca să le fie siliştea de peste Jiu care se numeşte Strîmbele, cu toate cozile ; şi seliştea *Băileştilor;* şi cu toate siliştele ; şi Dumbrava ; şi piscul Năsipului. Şi hotarul să li se hotărnicească cu Hrîstenii. Şi din hotarul din jos, să se ştie să se hotărnicească cu mănăstirea de la Tismana şi de la Tutana, de către Călugăreni".

Reţinem deci că Tismana avea în această zonă, ca şi în cea a Bistreţului, nu numai „vamă de apă", adică drepturi fiscale,

[24] **„Din pustie" are şi aici sensul de „nedat nici-unui stăpîn", boier sau mănăstire, adică un loc socotit domnesc.**

SOCIOLBUC

ci şi unele stăpîniri de sate riverane, adică un drept ae natură patrimonială, boierească.

„Siliştile" date lui Ţalapi sînt cu „cozile lor". „Cozile" sînt însă o denumire potrivită pentru bălţi, nu pentru silişti. De altfel, bălţile aferente acestor silişti, date lui Ţalapi şi alor lui, sînt enumerate în mod expres : „şi bălţile să se ştie, anume : Baciovul ; de aci, în sus, pînă la Cotlova Mare şi Cotlova Mică ; şi pe uscat şi pe apă, pînă cade în Dunăre. Pentru că aceste selişte şi bălţi au fost locuri domneşti încă din zilele răposatului Mircea voevod" şi au fost miluite lui Ţalapi pentru slujbe.

Jupan Tatul logofăt, era un boier care fusese aşezat şi înfrăţit de Ţalapi „ca să fie fraţi nedespărţiţi pe aceste selişti şi bălţi". Tatu, avînd deci jumătate din aceste ocini, socoteşte cu cale, în *1542/293,* să le dăruiască mănăstirii Govora. Anume : „din satul ce se chiamă Strîmbele, jumătate şi pe uscat şi pe apă, di pretutindeni".

Dar satul fiind cotropit „cu sila" de un oarecare Rado- slav, Petru cel Tînăr, în *1564/237,* înlătură pe Radoslav şi întăreşte mănăstirii Govora „satul Strîmbele, jumătate, oricît se va alege, de pretutindeni", pe motiv că satul ar fi „vechi şi drept sat de moştenire al sftei mînăstiri", formulă aplicată deci mecanic, dat fiind că sîntem abia la 22 de ani după intrarea în stăpînire a mănăstirii în acest sat!

Satul Strîmbele se afla, aşadar, în stăpînirea unei mănăstiri şi a unor boieri, pe jumătate.

Mănăstirea Govorei, prin egumenul său Daniil, împrumută cu 23 000 de aspri pe copărtaşul său la stăpînirea satului, un anume Badea din Băileşti, fiu al lui Ţalapi. Badea dă zălog nu numai jumătatea sa de sat din Strîmbele, ci şi un număr de „rumîni" din acest sat. Neputînd răspunde banii la soroc, domnia constată, între *1578—1580/*354, adică în cursul domniei lui Mihnea Turcitul, că mănăstirea Govora este în drept să intre şi în stăpînirea celeilalte jumătăţi de sat din Strîmbele, care fusese a lui Badea şi a fratelui său Barbul.

SOCIOLBUC

Dar Ţalapi avea fii nu numai pe Badea şi Barbul, ci şi pe Negre-Zălogise însă numai Badea. Ca să intre în stăpînire necontestată, mănăstirea Govora cumpără partea lui Barbul din Lîngeşti şi a lui Negre din Băneşti, cu 23 000 de aspri, domnia întărind vînzarea în *1579/*433.

Mihnea Turcitul dă în consecinţă şi un act de întărire formală, în acelaşi an *1578/*440, arătînd şi „semnele Strîm- bei cu toate hotarele sale, toate cozile şi siliştile Băiuleştilor şi cu toate siliştile şi dumbrăvile şi Piscul Năsipului[1]''.

Se repetă menţiunea hotarului cu Hrîstenii, cu mănăstirile Tismana şi Tutana „de la Călugăreni", la hotarul de jos, enumerîndu-se din nou bălţile : Baciovul şi de aici în sus pînă la Cotlova Mare şi Cotlova Mică, şi pe uscat şi pe apă, pînă cade în Dunăre, „pentru că siliştele şi bălţile au fost locuri domneşti".

Dar şi de data aceasta situaţia este numai aparent clară, pentru că în *1581*/24 egumenul mănăstirii Govora scrie o carte unui „oarecariu boiariu, anume jupan Udrişte din Dră- goeşti", din care rezultă cu totul altă situaţie. Actul e cît se poate de confuz redactat, dar din el se poate totuşi înţelege că jupan Radul logofăt, unchiul lui Udrişte, dăruise Govorei o jumătate din satul Medvejdea din judeţul Mehedinţi : „precum au fost dată această parte sfintei mănăstiri, pentru sufletul jupînesii Marii, fata jupan Radului logofăt".

Dar Udrişte vrea să reintre în stăpînirea acestui sat, dînd în schimb mănăstirii Govora jumătate de sat din Strîmbele. Egumenul Govorei afirmă că acest Udrişte cumpărase Strîmbele pe jumătate, inclusiv două sălaşe de ţigani, cu 12 000 de aspri ; nu se poate însă înţelege de la cine : „Şi s-au dat sftei mînăstiri, Strîmba ; iar satul Medvejdea şi două sălaşe de ţigani, s-au dat lui Udrişte postelnic".

Actul e, desigur, o simplă măsluire în căutarea unei justificări, călugării, care aveau posesiunea satului, dar nu-i mai Ştiau temeiul legal, recurgeau la tot soiul de plăsmuiri.

Nu e însă de ajuns că avem, pînă acum, două explicaţii 'sontradictorii asupra originii stăpînirii Govorei pe satul Strîm-

SOCIOLBUC

bele, căci în *1583*/146 ni se propune, printr-un act al lui Petru Cercel, o a treia versiune. Se afirmă anume că Tatul logofăt şi Ţalapi logofăt ar fi dăruit jumătate de sat din Strîmbele şi că, ulterior, fiii lui Ţalapi ar fi vîndut şi cealaltă jumătate de sat vecinilor din sat pentru 23 000 de aspri, însă fără ştirea mănăstirii. Judecîndu-se în faţa iui Mihnea voievod, mănăstirea ar fi obţinut să întoarcă banii şi să intre în stăpînirea „satului tot".

Această versiune pare veridică, dat fiind că, efectiv, aceşti vecini se prezintă la judecată în faţa lui Petru Cercel, oferind din nou să dea mănăstirii acei 23 000 de aspri şi să fie cnezi. Nu li se admite însă ; mănăstirea „lapădă banii" şi rămîne în stăpînirea satului şi a vecinilor, inclusiv a bălţilor Baciova cu cozile şi amîndouă Cotloavele, cu toate gîrlele.

Mănăstirea Govora are însă în *1586/245* încurcături şi cu mănăstirea Tismana, care ştim că avea şi ea hotar de uscat, „ocina de la Călugăreni". Govora se plînge că vecinii de la Călugăreni au intrat în hotarul Strîmbei. Tismana pretinde că n-au intrat nici un pas.

Banii Craiovei iau de la Călugăreni 60 de boi. Domnul constată însă că sînt „ocinile amestecate", adică neprecis delimitate. Restituie deci boii predaţi, „care cui au fost" şi soroceşte să vină faţă amîndouă mănăstirile. Govora, ne- prezentîndu-se, rămîne de judecată.

Iată însă că în *1617/122* intervin fetele lui Ţalapi, logofătul din Merişani, care dau înscris la mîna a 23 de oameni „megieşi" din Strîmba, pretinzînd că jumătate din sat le-a fost dat lor de zestre, „şi din baltă şi din gîrle", cealaltă jumătate fiind dăruită mănăstirii Govora la moartea lui Ţalapi. „Iar cînd ne-au ajuns vreme de nevoie, noi am vîndut acestor oameni ce scrie mai sus, drept 23 000 aspri".

Ni se propune, deci, o a patra versiune. Din toată această încurcată controversă, rezultă, în concluzie, două lucruri : mai întîi că cearta dintre stăpînitorii bălţilor are ca temei o ceartă asupra stăpînirii satelor care aveau balta. Şi în al doilea rînd, ceea ce este cu mult mai interesant, satele ele

SOCIOLBUC

înşil[e] intervin în lupta dintre boierii lor, revendicînd pentru ei dreptul de a se „cnezi", gata să facă în acest scop jertfele băneşti necesare. ^ ^ A . . . t A

Sîntem în plină epocă de „rumîniri" şi de „cneziri", în faza în care ţăranii încep a cunoaşte „iobăgia" propriu-zisă.

4. *ZONA DINTRE GURA JIULUI ŞI A OLTULUI*

în zona pînă acum studiată, credem că a apărut destul de clar caracterul fiscal al drepturilor de vămuire domneasca, cedate celor mai vechi dintre mănăstirile muntene, Vodiţa si Tismana. De asemenea, e clar şi procesul de transformare a acestor drepturi, iniţial fiscale, în drepturi patrimoniale, de-a lungul unei lungi şi confuze lupte purtate între domnie, mănăstiri şi boierime, la care se adaugă şi satele riverane înce- pînd din preajma epocii de reducere în aservire a ţărănimii.

Dar dincolo de această zonă, pe întreg parcursul Dunării, pînă la Borcea, drepturile iniţiale, de caracter fiscal ale domniei şi cedarea în bloc a întregii zone unor mănăstiri privilegiate nu mai apar. Dimpotrivă, constatăm, dintru început, prezenţa stăpînirilor amestecate ale unor mănăstiri domneşti mai recente (Cozia, Govora, Cotmeana etc.), ale altora, ctitorii boiereşti, precum şi stăpîniri particulare ale boierilor asupra satelor riverane şi a hotarelor lor de apă.

Vom alege, din această zonă, cîteva situaţii care ni se par a fi mai semnificative pentru înţelegerea epocii în care boierimea cucereşte puterea, transformînd vechea „domnie" într-un „stat boieresc", satele luptînd zadarnic pentru a nu cădea în „rumînie".

Abia ajungînd în zona Borcei, vom reîntîlni situaţii oarecum asemănătoare cu cele dintre Porţile de Fier şi Gura Jiului, Borcea fiind din nou un teritoriu de clară cucerire domnească, în care drepturile iniţiale ale fiscalităţii de stat sînt depline.

SOCIOLBUC

a. *Cedări de drepturi către mănăstirile Cozia, Govora Cotmeana şi Muşeteşti.*

Bălţile Mamina şi Orlea. Mircea cel Bătrîn, în 1407/38, dăruieşte mănăstirii Cozia „balta numită Mamina, la locul numit Orlea, în sus, toată balta cît ţine de Mamina". Deci baltă fără sate, aşadar probabil doar drepturi fiscale.

Spre deosebire de ceea ce am văzut că se întîmplase în zona Severin-Bistreţ, e vorba însă numai de baltă, nu şi de Dunăre.

în *1421/6*3 Cozia, în asociaţie cu Cotmeana[25], capătă în plus „satul Vădaştriţa", nu numai „Mamina cu toate bălţile".

Acest drept de vămuire pe care îl avea Cozia cu Cotmeana, asupra bălţii Mamina, încetează atunci cînd balta este cotropită de către „împăratul turcesc".

Abia în veacul al XVI-lea, în *1517/129,* Neagoe Basarab reia balta Mamina „pe care am scos-o de la împăratul turcesc" ; însă în loc să o dea tot mănăstirii Cozia, o dă mănăstirii Govora, şi anume „din balta de la Mamina, jumătate din partea domnească", deci un drept fiscal domnesc, cedat pe jumătate, în tovărăşie cu domnia [26].

Mănăstirea Cozia continuă însă a se folosi de balta Mamina, însă de data aceasta pe cu totul alt temei decît cel al cedării de drepturi fiscale domneşti, şi anume pe baza unor drepturi patrimoniale proprii, derivînd din stăpînirea unor sate riverane.

Avem deci de-a face cu acelaşi proces social pe care l-am întîlnit şi în zona Bistreţului : mănăstirile îşi asigură drepturi boiereşti, patrimoniale, de caracter feudal propriu-zis, în locul incertei baze a unor cedări de drepturi domneşti, oricînd revocabile.

[25] **Confirmări în** *1424/67,* **numai pe seama Coziei : „balta Mamina de la Orlea în sus, toate bălţile şi gîrle'e cîte ţin de Mamina" ; în** *1436/85* **;** *1443/103* **;** *1451/113* **;** *14751152 ; 1478/162* **;** *1488/***198 ;** *1501/4.*

[26] **O întărire în** *1533/151* **pe „jumătate din baltă", fără a se specifica „din partea domnească".**

SOCIOLBUC

într-ad[evar], în 1421, am văzut că mănăstirea Cozia avea şi satul Vădăştriţa. De acest sat nu se mai face însă pomenea în ser*a intar*ri succesive mai sus enumerate.

Jn schimb, Cozia intrase în stăpînirea satului Orlea, şi anume printr-o danie pe care i-o făcuseră boierii Craioveşti.

Confirmarea o avem în actul din *1530/*86, prin carc Barbul, mare ban al Craiovei, în calitate de „ctitor urmaş", întăreşte Coziei „ocina ce se chiamă Orlea, cu tot hotarul, cît are, din hotar pînă în hotar, pre unde sînt hotarele cele bătrîne, pre apă şi pre uscat şi cu bălţile, cît ţine balta de la Orlea, care au fost date încă mai dinainte de la răposaţii părinţii noştri şi de la unchi şi de la fraţii noştri, ca să fie sftei mînăstiri etc.“.

Această stăpînire de caracter patrimonial boieresc, este întărită de Radu Paisie în *1537)219,* care „dă“ mănăstirii Cozia „balta ce se chiamă Mamino, cît ţine, cu toate gîrlele, pentru că iaste ocină a sftei mînăstiri dată şi cu satul ce se chiamă Orlea, de răposatul Mircea voevod“.

Dania boierească este deci trecută pe seama unei danii domneşti a lui Mircea, aşa cum era obiceiul scripturai al acelei vremi.

Această întărire a lui Radu Paisie fusese necesară pentru a curma o pîră pe care mănăstirile o aveau cu un alt boier, Vlaicu, mare logofăt, care revendică şi el drepturi asupra satului Orlea şi bălţilor lui.

Egumenii mănăstirilor Cozia şi Cotmeana se plîng de acest Vlaicu, „cum că nu-i lasă în pace ca să-şi caute şi să ţină precum au ţinut şi mai înainte, ci să scoală de le opreşte venitul dentr-această baltă".

Domnul dă dreptate mănăstirilor, iar Vlaicu, marele logofăt, pierzînd judecata, mai dă mănăstirii cîteva odoare şi un cal, renunţînd la orice pretenţie, cu condiţia să fie socotit şi el ctitor. Aşa „s-au aşezat şi s-au împăcat", balta ră- mînînd mănăstirilor „cu tot venitul ei", ca „ocină ohabnică".

Cu acest prilej, domnia reglementează şi raporturile patrimoniale dintre cele două mănăstiri asociate, Cozia şi Cot-

SOCIOLBUC

meana. Anume : Cotmeana are drept să ia „din această balta ce se chiamă Mamino, din trei bani, un ban şi din patru peşti, un peşte : pentru că aşa au miluit-o răposatul Mircea voevod ; şi au tot ţinut cu pace".

Cota parte a Cotmenei este a se lua desigur din veniturile Coziei, care se mulţumeşte deci cu 2 bani din trei şi cu trei peşti din patru din cele încasate.

Acestor două mănăstiri li se mai adaugă însă şi o a treia, anume Muşeteştii. în *1538/247* aflăm că toate cele patru mănăstiri care aveau drepturi asupra Maminei, formează o asociaţie căreia domnia îi cedează toate drepturile ei fiscale, fără a-şi mai reţine jumătatea de vamă la care avusese dreptul [27].

Actul, destul de confuz, spune că Govora are drept „să ia de la toţi oamenii care vor pescui în balta ce se numeşte Mamina, al treilea peşte ; însă împreună cu Cozia şi cu Cotmeana şi cu Muşeteştii ; pentru că aşa am socotit domnia mea : căci la alte bălţi şi gîrle am împărţit peştele în două şi apoi s-a luat zeciuala ; iar la balta Mamina, ce este mai sus zisă, să fie volnici călugării de la mănăstirea mai sus zisă să ia din tot peştele, alt treilea peşte".

Faptul că înainte se „împărţea peştele în două" arată că e vorba de zeciuiala domnească. O dată strînsă, cantitatea de peşte se împărţea în două, atît statul cît şi mănăstirea luîndu-şi partea lor de zeciuială, adică 1/5 din totalul peştilor pescuiţi. Fiind însă multe mănăstiri asociate, domnul renunţă la partea sa, astfel că, din totalul de 10°/o dijmă domnească, Govora are de luat 1/3, restul fiind al celorlalte mănăstiri asociate.

între anii *1542* şi *1543/294* acelaşi domn Radu Paisie confirmă că mănăstirea Govora avea „la Mamina vama din peşte jumătate". „Iar după aceea am întocmit dinnia mea cu toţi cinstiţii dregători ai domniei mele, ca să aibă şi sfta mînăstire din Muşeteşti, din mai sus zisa jumătate de vamă, al treilea peşte ; iar mai mult nicidecum să nu aibă ; pentru

[27] **Confirmare ad literam în *1555/*45 ; între timp, în *1539/*253 avusese loc o confirmare doar pentru Cozia.**

SOCIOLBUC

ca mai înainte a fost mai sus zisa vamă toată a sftei mînăstiri de la Govora .

Actul, cu data incertă, s-ar plasa mai logic înainte de cel din 1537, adică înainte ca domnia să fi renunţat la jumătatea sa din vamă.

în tot cazul, în *1555/45* Pătraşcu vodă stabileşte, din păcate tot printr-un text destul de confuz, următoarea situaţie : Govora are „de la balta care se numeşte Mamina, de la toţi **oamenii** care vor pescui, al treilea peşte ; dar împreună cu Cozia şi cu Cotmeana şi cu Muşeteştii. Şi să se ştie, de la aceste mai sus zise părţi ale Govorei, care este vama de peşte : să aibă sfta mînăstire Muşeteşti a treia parte din peşte, pentru că astfel am socotit domnia mea ; căci la alte bălţi şi gîrle se împarte peştele în două şi după aceea se ia zeciuială ; iar la balta care este mai sus zisă, Mamina, să fie volnici călugării de la mînăstirea care este mai sus zisă, să ia din toţi peştii al treilea peşte".

Dijma luată pescarilor nu mai este deci 1/10, ci este de 1/3 deci enorm sporită. Din aceşti 1/3 luaţi „de la toţi oamenii care vor pescui", Muşeteştii au 1/3, deci în total 1/9. Actul nu spune cît iau celelalte mănăstiri asociate.

Stăpînirea acestor mănăstiri pare a fi fost şi ea tulburată de diverşi boieri competitori. Astfel, în *1582/75* Mihnea Turcitul întăreşte Mamina mănăstirii Cozia, cu făgăduiala că nu o va da altuia [28]. E interesant faptul că domnul caută să angajeze şi viitorul prin tehnica blestemurilor : „cine va încerca dintre boierii sau dintre slugile domniei mele, mari şi mici, sa ceară balta de la mînăstirea domniei mele Cozia, unuia ca aceluia să-i fie potrivnică sfînta troiţă şi să moară în urgie domnească".

Stăpînirea de uscat a Coziei, adică asupra satului Orlea, fusese între timp pusă şi ea în discuţie, de data aceasta mănăstirea luptînd împotriva înşişi ţăranilor din sat.

Confirmare în *1>831*142 a lui Petru Cercel.

SOCIOLBUC

în *1569/5*61 Alexandru al II-lea Mircea constată că, în zilele Mircei voievod, au venit megieşii de la satul Orlea şi au mărturisit precum că satul Orlea este al lor de moştenire „şi sfta mănăstire nu are nici-o treabă cu satul Orlea. întru aceasta Mircea voevod a crezut şi au dat satul Orlea, me- giaşilor".

Egumenul se judecă însă acum cu megieşii de la Orlea, pentru satul Orlea. Se dă megieşilor lege de 12 boieri să jure ; nu pot şi rămîn de lege. Se dă, deci, Orlea „moşie veşnica" mănăstirii Cozia.

în *1571/14* acelaşi domn întăreşte din nou satul Orlea în stăpînirea Coziei, cu tot hotarul, cît a fost cotropită de nişte megieşi, care au minţit cu vorbe mincinoase că nu este Orlea ocina sfintei mănăstiri, ci este silişte a ocinei domneşti, obţinînd de la domnie să cumpere ocina cu 6 000 de aspri.

în pîră cu megieşii orleni, mănăstirea cîştigase, „iar acei megiaşi" au rămas „să fie vecinii sfintei mînăstiri; şi au rămas atunci".

Orlenii revin însă, susţinînd din nou că Orlea fusese domnească şi că ei o cumpăraseră. Domnia hotărăşte ca Orlea să rămîie totuşi a mănăstirii, dar că cei 6 000 de aspri daţi de megieşii din Orlea să le fie restituiţi. Egumenul întoarce banii în mîna lor „ca nici cînd să nu aibă treabă şi să vorbească împotriva sftei mănăstiri".

Pierd deci ţăranii, cîştigă mănăstirea, dar mai ales domnia, care rămîne cu cei 6 000 de aspri absolut fără nici un temei, decît cel al abuzului vădit.

b. *Ctitoria boierească a mănăstirii Bistriţa.*

Satul Potel cu anexa sa Balta Albă. O altă stăpînire de uscat avîndu-şi anexa pe ape este cea a satului Potel pe care o avea mănăstirea Bistriţei, ctitorie a boierilor Craioveşti.

în *1491—1492/213*—214 Barbu banul Craiovescu afirmă că „el ar fi adaus, întărit şi miluit" mănăstirea lui cu acest sat şi baltă. în însemnarea-regest a unui act domnesc, consem

SOCIOLBUC

nată în condica mănăstirii, se afirmă totuşi că accst sat şi baltă ar „fi fost adaus" de jupanul Hamza.

în tot cazul, e vorba de o avere mănăstirească de origine boierească. Controverse cu privire la drepturi fiscale domneşti nu vor exista deci : natura drepturilor mănăstireşti este cert patrimonială.

în schimb şi pentru această stăpînire, mănăstirea va avea de dus o luptă dublă : faţă de alţi boieri competitori, pe de o parte, şi faţă de sătenii locuitori ai acestui sat, pe de altă parte.

Mai întîi, satul Potel trebuie să fi fost destul de puţin populat, de vreme ce, în *1493/229* boierii craioveşti, ctitorii mănăstirii capătă slobozenie de la domnie, pe timp de 4 ani, să adune oricîţi rumîni vor vrea, cu scutire generală, excep- tîndu-se birul şi oastea cea mare.

Mănăstirea continuă totuşi a fi socotită ca stăpîna satului şi a bălţii, care i se confirmă, în *1494/*233, în regim de scutire, de data aceasta fără de termen [29].

în *1510/*50 însă, jupanul Barbu Ban şi ai lui capătă întărire de la Vlad cel Tînăr „ca să le fie Potelul tot şi cu gîrla“ „pentru că le-a dobîndit cu bună şi dreptcredincioasă slujbă de la domnia mea“. Li se dă deci acestor boieri craioveşti, de ocină şi de ohabă, cu menţiunea prădalicei.

Peste 10 ani, în *1520/\55* din nou „Potelul tot şi cu gîrla“ figurează ca sat beneficiind de scutire, printre altele mănăstirii Bistriţa [30].

în *1558—1559/*106 Mircea Ciobanul scrie marelui ban al Craiovei, care pe vremea aceea era Teodor, o poruncă foarte aspru dojenitoare, „fiindcă mi-a venit ştire, domniei mele, pentru o baltă a sfintei mănăstiri de la Bistriţa, ce se numeşte Balta Albă, cum că iei acea baltă, milostivirea ta ; şi

[29] **Confirmare şi în** *1508/43 ;* **şi în acelaşi an (act nr. 44) tot cu scutire fără termen.**

[30] **Confirmări din** *1523—1525/177.* **In** *1528/60 1530/83, 1545/336.*

SOCIOLBUC

fiind dreaptă şi dedină mai sus zisa baltă a sft. mînăstiri Bistriţa".

Domnul afirmă că a cercetat cărţile de moştenire a altor domni şi s-a convins că într-adevăr balta e a mănăstirii.

„De aceea să cercetezi şi milostivirea ta, ce este parte dreaptă din acea baltă a sftei mînăstiri, să-şi ţie sfînta mî- năstire, după cum au ţinut de mai înainte vreme. Şi dacă Predoaia va avea vreo parte din acea baltă, tu vei cerceta ce va fi partea ei ; iar partea mînăstirii să o laşi să o ţie şi să o stăpînească călugării".

„Iar milostivirea ta, dacă nu poţi milui şi întări sfintei mînăstiri, apoi măcar milostivirea ta nu îndrăzni să iei şi să slăbeşti sfintele mînăstiri, ci ceea ce este al lor de moştenire, neclintit să le fie de către milostivirea ta. Altfel să nu fie ; şi Dumnezeu să te veselească".

în continuarea acestei pitoreşti dojane, domnul dă în *1559/* 128 o întărire anume, pentru Balta Albă, pe seama mănăstirii Bistriţa ; dar înfăţişează o versiune nouă a originii acestei stăpîniri ; ni se afirmă că Balta Albă fusese cumpărată de boierii craioveşti „de la Stanciul, fiul lui Durduc, pentru 1 000 florini galbeni, încă din zilele lui Basarab voe- vod şi dată mănăstirii Bistriţa".

Domnia, întărind de ocină şi de ohabă această baltă, specifică „nimeni să nu îndrăznească să ia mai sus zisa baltă, nici marele ban, nici nimeni dintre boierii domniei mele, fiindcă acel om va primi vorbe rele de la domnia mea".

în ajutorul mănăstirii sînt puşi să privegheze şi stolnicii domniei din acea zonă, care deci dovedesc din nou, prin prezenţa lor, permanenţa drepturilor fiscale domneşti.

în *1560—1568/13* Petru cel Tînăr scrie direct : „vouă stolnicii de la Găvojdibrod", ca să lase balta de la Potel a mănăstirii Bistriţa, „să nu pescuiască nimeni în balta sftei mînăstiri în afară numai de sfta mănăstire mai sus scrisă".

„Şi care om va încerca să pescuiască în balta sftei mînăstiri, acel om rău va păţi de la domnia mea, pentru că am

SOCIOLBUC

miluit domnia mea sft. mănăstire ca să ţină balta ei din Potil şi cu toate gîrlele".

De data aceasta este clar exprimat regimul pe care îl putem denumi : „stăpînire simplă". Nu s-a ajuns încă la faza regimului de stăpînire în „branişte", dar avem dovada că la această dată mănăstirea pescuia efectiv, pe seama ei. Ceea ce înseamnă că pescarii riverani nu mai puteau pescui aici decît cu încuviinţarea mănăstirii şi dîndu-i dijmă. Drepturile mănăstirii erau deci nu fiscale domneşti, ci patrimoniale boiereşti, stolnicii domniei ajutînd totuşi mănăstirea în încasarea drepturilor ei.

Tot astfel, în *1560—1567/169* se dă mănăstirii o întărire „ca să fie volnici călugării să pescuiască în balta de la satul Potel". De data aceasta hotarul la care are drept mănăstirea se delimitează teritorial, arătîndu-se părţile cuvenite mănăstirii. Actul spune : „dar în părţile mînăstirii, de la coada Maminei pînă la vîrful Bălţii Albe, cît se va alege partea mî- năstirii". Călugării să pescuiască şi să ţină, pentru că aşa au fost miluiţi de domnie, aşa cum au miluit şi alţi domni bă- trîni. Stolnicii care sînt aici la baltă urmează să-i lase în pace, să nu se mai plîngă mănăstirea de ei.

Ce se întîmpla însă între timp cu dreptul fiscal al domnului ?

Problema rămîne în controversă : în *1572/80,* mănăstirea are pîră cu jupan Dragomir mare vornic şi Mitrea mare comis, care susţin înaintea domnului, că au cumpărat de la el, Balta Albă, deci dreptul vamal domnesc.

Domnul, acuzat că a vîndut balta, „cercetează" şi „judecă după lege, cu toţi cinstiţii dregători" ai domniei lui, citeşte şi cărţile vechi, află şi adevereşte că balta este a mănăstirii de moştenire şi în consecinţă hotărăşte că mănăstirea are dreptate.

E greu de crezut că cei doi boieri ar fi putut afirma, în faţa domnului, că de la el cumpăraseră, pe bani, balta. Dacă n-ar fi cumpărat-o efectiv, procesul le era pierdut dintru început. Aşadar, e neîndoios că domnul vînduse balta şi înca

SOCIOLBUC

sase banii. Din două, una : ori domnia avea drept să vîndă balta şi atunci pe nedrept îndepărtează pe boierii arendaşi; ori domnia vînduse ceea ce nu avea drept să vîndă, astfel că soluţia pe care o dă în proces este calificabilă de abuz vădit de putere.

Mănăstirea mai beneficiază ulterior de cîteva întăriri[31] şi porunci întru apărarea drepturilor ei, necontenit contestate şi încălcate de către alţi boieri.

în aceeaşi epocă, într-una din domniile lui Mihnea, domnul scrie slugii lui, boiarinul jupan Paraschiva, fost mare clucer, să dea înapoi ce a luat de pe moşia mănăstirii Bistriţa de pe baltă, de pe uscat şi din vetre şi din gîrle.

între *1386—1389/242* domnul scrie jupanului Pîrvu mare clucer şi jupanului Pătru al doilea clucer, care au intrat şi au pescuit în balta sf. mănăstiri de la Potel şi în toate gîrlele. Poruncă să întoarcă, pentru că altfel vor „avea vorbe de la domnia mea".

Dar şi de data aceasta conflictele cele mai interesante sînt cele pe care le are mănăstirea cu ţăranii din satele stăpînitc şi care, începînd de pe la mijlocul veacului al XVI-lea, luptă din răsputeri să nu cadă în iobăgie propriu-zisă.

Astfel, în *1560*/142 mănăstirea se află în judecată cu satul Potel.

Domnul arată cum „în zilele răposatului părinte al domniei mele, Mircea voevod, au venit nişte oameni de la Potel de au minţit şi au înşelat înaintea domniei lui că este ocină pustie şi că au dat o duşegubină pentru mai sus zisa ocină"[1].

„Pustie" are aici, fără dubiu, înţelesul de „nedată nimănui", căci oamenii locuiau în sat de vreme ce plătesc duşegubini şi sînt „de la Potel".

Tot astfel vin de „mint" şi înaintea domnului Petru cel Tînăr, zicînd că este ocina pustie. Domnul cercetează, află că ocina e dată mănăstirii Bistriţa, astfel că „au rămas oamenii de la Potel de lege dinaintea domniei mele, ca mai mult

[31] **Astfel, în** *1578—1581* **sau** *1585—1586/5V2.*

SOCIOLBUC

arnestec să nu aibă pe această mai sus zisă ocină", care rămîne a Bistriţei.

Cearta continuă însă între mănăstirea Bistriţa şi „nişte vecini ai lor de la Potel, anume Boica cu ceata lui".

în *1560/166* Boica susţine că a plătit trei duşegubini şi revendică satul. Domnia constată că „Boica cu ceata lui încă şi cu alţi vecini de la Potel au fost paznici la marginea dinspre Dunăre ca să nu treacă pribegii sau alţi răufăcători. Iar întru aceia, Boica cu ceata lui şi cu alţi vecini nu au păzit, ci au trecut trei pribegi prin acel loc. De aceea Pătraşcu voevod a luat de la ei trei duşegubini".

în consecinţă, se hotărăşte că „nu are vină ocina mînăstirii", ci au vină oamenii mai sus zişi, locuitori ai acelei ocini, că n-au păzit graniţa după vechea lege.

Boica cu ceata lui rămîne de lege, ca „mai mult amestec să nu aibă pe acea ocină de la Potel, care se numeşte Poiana lui Iane".

Satul şi balta Celei. Chiar dacă nu vor fi fost aici „piscinele" dăruite în 1247 cavalerilor ioaniţi, nu e mai puţin adevărat că balta Celeiului se află la un vad al Dunării, unde a fost pe vremuri şi un pod bizantin, capăt al drumului Oltului.

Balta o aflăm la început în stăpînire boierească, aşa cum sînt mai toate bălţile de aici, de mai multe ori iscîndu-se însă controverse cu privire la caracterul iniţial boieresc sau domnesc, „din pustie" a hotarului.

Cea mai veche menţiune asupra bălţii o avem într-un act din 1530 care, făcînd istoricul stăpînirilor acestei bălţi, spune : „am aflat domnia mea şi am văzut cărţile bunicului domniei mele Vlad voevod Călugărul, cum a miluit pe jupan Barbul Craiovescul şi pe fraţii lui ; iar jupan Barbul ban şi toţi fraţii lui, ei au dăruit şi au dat" balta mănăstirii Bistriţa. „Şi apoi sfînta mînăstire a cumpărat şi a dat răposatului Basarab voevod 4500 aspri această mai sus zisă ocină".

SOCIOLBUC

Mănăstirea Bistriţa deţinea deci Celeiul pe baza unei duble transmisii : prin donaţie, de la boierii craioveşti, şi prin cumpărare de la domnie. Dar actele în cauză sînt, ca şi în alte cazuri, foarte contrazicătoare.

Aflăm astfel în actul din *1520/*153, pe care îl dă Neagoe Basarab, că Bistriţa avea „din satul de la Celei jumătate ; şi din gîrla de la Celei, jumătate", cealaltă jumătate aparţi- nînd mănăstirii de la Potoc. Actul afirmă că amîndouă mănăstirile fuseseră dăruite cu acest sat şi gîrlă de boierii Craioveşti [32]. Nu se face însă pomenire de plata a 4500 aspri, aşa cum afirmă un act ulterior, din 1530.

în *1545/531,* în urma unei pîri a mănăstirii cu jupan Cîr- stian spătar care pretindea că Celeiul este dedină a socrului său, Staico vornic, Mircea Ciobanul constată că Celeiul este al mănăstirii încă din vremea lui Vladislav Călugărul şi a lui Basarab ; „însă au fost cutropit de Staico vornic, care a luat mai sus zisul sat Celei, cu sila şi fără drept, fără voia nimănui, din zilele lui Radu Călugărul". Staicu rămîne de lege, dîndu-se Celeiul mănăstirii Bistriţa, fără a se mai pomeni de stăpînirea mănăstirii Potoc.

în aceeaşi zi, a aceluiaşi an, un alt act, 332, afirmă răspicat că se întăreşte Bistriţei „Celeiul tot şi cu tot hotarul şi cu gîrlele Cuşmiţa şi Seliştioara, toate şi cu tot hotarul şi cu toate seliştele, oricîte selişte va avea", ele fiind date de domnii de mai înainte.

Ceea ce nu împiedică, pe acelaşi domn, în acelaşi an, (act. 336) să constate, într-o întărire generală dată Bistriţei, că mănăstirea avea doar „jumătate din Celei cu Seliştioara", dînd o altă explicaţie originii acestor stăpîniri, care ar fi „fost cumpărate pentru 5000 aspri şi pentru 300 de oi

[32] întărire în acelaşi an (act nr. 155) pe jumătate de Celei; în 7529/61, scutire pe seama Bistriţei, afară de bir, haraci şi oaste mare; în *1530/*83 aceeaşi scutire ; apoi în *1530*184 actul citat la început, prin care se expune teza miluirii de către domn, dăruirii boiereşti şi cumpărării de la domnie.

SOCIOLBUC

«i pentru 6 boi şi pentru doi cai buni", de către boierii cra- joveşti, care le-au dăruit mănăstirii.

Mănăstirea are însă noi dificultăţi cu „cinstiţii dregători" Burtea, mare vornic, şi Stanciu, mare clucer, care cutropi- seră Celeiul. în *1563/*211 se judecă în faţa domniei, cîştiga şi capătă întărire pe jumătate din Celei [33].

în una din cele trei domnii ale lui Mihnea (deci între *1579—1590/395)* Bistriţa se află acum în tovărăşie cu o altă mănăstire, Pîrîul, amîndouă căpătînd carte domnească „să-şi ţină o baltă, gîrla de la Celeiu ; precum a fost dinainte vreme, astfel să fie şi acum".

Despre mănăstirea Potoc şi stăpînirea ei pe jumătate din Celei nu se mai face deci pomenire. Totuşi Potocul continuă să-şi revendice drepturile. în *1588/59*6 „călugării de la Potoc au o pîră cu călugării de la Bistriţa, cei ai Potocului pretin- zînd că Celeiul este al lor. Bistriţa jură însă cu 12 boieri că are jumătate din Celei. Cei din Potoc iau 24 de boieri, dar nu pot jura cu ei, aşa că rămîn de lege, întărindu-se Bistriţei „Celeiul jumătate, cu tot hotarul şi cu jumătate de gîrlă".

Certurile dintre boieri se ţin deci lanţ.

Dar în cazul Celeiului, ca şi în altele, conflictul de bază este cel pe care mănăstirea îl are cu locuitorii.

în *1589/*421, Mihnea constată că există un sat, Vîrtopul, „care este în mijlocul ocinelor Vădastra şi Celeiul". Acest sat fusese şi el al boierilor Craioveşti, de moşie şi de stră- moşie şi fusese dăruit mănăstirii Bistriţa. „Şi a ţinut sfta mînăstire la toţi domnii bătrîni ce au fost mai înainte de domnia mea, pînă în zilele răposatului Mircea voevod. Iar cînd au fost atunci, după moartea jupaniţei Velica, s-au ridicat nişte oameni şi au venit înaintea răposatului Mircea voevod, şi au spus că acea mai sus zisă ocină este pustie şi nu are stăpîn şi s-au rugat să facă sat".

[83] **întărire şi în *1571—1573/2* pentru „gîrla de la Celei jumătate, pentru că îi este veche şi dreaptă ocină şi de moştenire".**

SOCIOLBUC

Din nou, deci, acelaşi înţeles al termenului „pustiu", adică „fără stăpîn". „Apoi întru aceia, domnia lui nu au ştiut că este mai sus zisă ocină mai sus scrisă a sfintei mînăstiri, ci a dat-o, să facă sat".

Bistriţa se judecă deci înaintea lui Mihnea cu satul Vîr- topul, care pretindea că acea ocină este a lui de moştenire. Domnul citeşte cărţile vechi, constată că ocina a fost veche şi dreaptă ocină şi de moştenire a craioveştilor, că nu a fost deci domnească, cum au spus acei oameni înaintea răposatului Mircea voievod şi, în consecinţă, „nu am putut să iau şi să stric acele cărţi vechi şi pomana acelor boieri" şi întăreşte satul mănăstirii.

Foarte caracteristică este însă hotărîrea pe care domnia o ia cu privire la acei „oameni" care făcuseră satul. Li se oferă o alternativă, şi anume : „dacă vor vrea acei oameni să şadă să fie vecini la sfînta mînăstire pe acea ocină, ei să şeadă pe loc ; dacă nu vor să şeadă, ei să meargă unde vor şti în ţara domniei mele".

Cu alte cuvinte, libertatea lor personală urma să fie plătită cu toată munca ce o depuseseră ca să facă sat, cu părăsirea a tot ce vor fi reuşit ei să strîngă în gospodăriile lor.

Domnul porunceşte trimisului său, Aron postelnic, să strice şi să lepede pietrele pe care le-au pus acei domni, adică să topească hotarul Vîrtopului în sînul hotarelor Vădastra şi Celei.

5. *ZONA DINTRE VĂRSAREA OLTULUI $1 A ARGEŞULUI*

a. *Stăpînirile riverane ale mănăstirii Cutlumus.* Rîul Căl- măţuiului teleormănean, cu balta Suhaia, din dreptul Svişto- vului, formează un complex piscicol anex Dunării, care, încă din *1475—1476*/153, se află dat, de către Basarab Laiotă, mănăstirii Cutlumus din Athos, ca o parte din vastul ei patrimoniu latifundiar.

SOCIOLBUC

Domnul nu dă însă în această zonă un drept fiscal de pescuit pe Dunăre, cum făcuse în zona Severin-Jiu, pentru Tismana, ci doar o serie de sate riverane, în cuprinsul hotarelor cărora intrau şi bălţi.

Actul spune : „să-i fie în stăpînire *satele,* anume : Giurgiu şi Prislop şi toate bălţile de la Sviştov, pe tot Călmă- ţuiul ; şi Comanca şi Laiovul lui Stroe şi Dăneştii cu tot hotarul cît a dăruit Mircea voevod[34] ; de la Uibăreşti să-şi ia călugării dijma ; şi Cireaşovul pe Olt şi Grecii Călugăreşti pe deal... şi satul Mărăcine" [35].

Acestor sate li se adaugă, cu o menţiune separată, „toate bălţile de la Sviştov, pe tot Călmăţuiul", fără însă a se indica vreo legătură între satele riverane şi balta Suhaiei[3G].

în *1512/75* Neagoe Basarab adaugă satele Suhaia şi Om- razani, nefăcînd nici el vreo referire la baltă. în acelaşi an, *1512/79* se confirmă executarea unei serii de hotărnicii a tuturor satelor stăpînite de mănăstirea Cutlumus. Bălţile nu apar însă decît ca semne hotarnice, în legătură cu satele Ci- reaşov şi Comanca. în schimb, apar un grup nou de silişti : Sura, Saca, Cioara şi Suhaia, care sînt identificate astfe! : „cîte sînt în jurul bălţii Călmăţuiului, pînă în drumul Siv- ştovului, începînd de la vadul Sivştovului în sus, pînă la Sichir, toate bălţile şi gîrlele".

[34] Mircea poate fi cel din 1442, dacă nu chiar Mircca cel Bătrîn (1386—1418).

[35] Toate aceste sate se află în aceeaşi zonă a Călmăţuiului : Giurgiu şi Prislop, lîngă actualul Grligaţi ; Comanca e azi Dorobanţii; Laiova — Saelele ; Dăneştii •— Dăneasa ; Uibăreştii sînt lîngă Dăneasa ; Mărăcini şi Grecii sînt însă în judeţul Olt. Vezi identificările în *„Indicele de nume şi locuri",* **în** *op. cit.*

E de semnalat faptul că satul Cireasov fusese anterior dăruit de către Mircea cel Bătrîn mănăstirii Cozia şi apoi, de către Aldeak, mănăstirii Cutlumusului —- (1407/38 şi 1413/54).

[38] In 1488—1489/149 Vlad Călugărul întăreşte „Giurgiu şi bălţile începînd de la Sviştov, pe tot Călmăţuiul".

SOCIOLBUC

De data aceasta legătura dintre baltă şi satele riverane este făcută din plin, ca şi cum sat şi baltă ar fi format o singură unitate economică şi patrimonială.

Cu toate acestea, nu toate satele riverane aveau hotar pe baltă.

în *1589/79* boierii craioveşti sînt arătaţi a fi avut „de la gura Călmăţuiului toate satele : Căcănăul tot şi Viişoara toată, Ducna toată, Fîntînelele toate", sate care se întăresc lui Nica, al doilea postelnic [37].

Dar în *1594*/420 Mihai Viteazul constată că mănăstirea Cutlumus „au avut pîră, înaintea domniei mele, cu boierul domniei mele Radu vistier, pentru balta de la Romoleţ ; pentru că au cumpărat boierul domniei mele Radul vistier, Ro- moleţul, în zilele lui Mihnea vodă. Şi n-a avut satul Romoleţ nici-o baltă. Iar boierul domniei mele, Radul vistier, a voit să stăpînească şi balta sftei mînăstiri de lîngă satul Romoleţ". Domnia constată însă că balta este a mănăstirii şi în consecinţă, o întăreşte Cutlumusului : „să-i fie bălţile de la satul Romoleţ şi Fîntînelele şi Suhea şi Viişoara şi Căcăneu, cu vama şi cu tot veninul"... „pentru că sînt vechi şi drepte bălţi de moştenire ale sftei mînăstiri mai sus scrise, de la Basarab voevod".

b. *Satul Zimnicele şi balta sa*. în *1504*18, satul numit Zimnicele şi cu tot hotarul, pe baltă şi pe uscat, e dăruit de Ivan Cluceriul, de ocină şi de ohabă, mănăstirii Gla- vacioc.

Dar, ulterior, acest sat şi balta sa trec în stăpînire boierească.

în *155l/b* este al lui Cîndea medelnicerul.

în *15771*250 Ivaşcu mare vornic este cel care are „Zem- niţele toate, partea lui Vîrjoghie toată, oricît se va alege".

în *1587/301* jupaniţa Anca are „satul Zemnicelele, însă jumătate de sat, din vecini şi din baltă şi din cîmp şi din

[37] **Confirmări în** *1531j9*& **şi** *1535[* **135.**

SOCIOLBUC

apă ş> din pădure şi din uscat, oricît se va alege, de pretutindeni şi de peste tot hotarul", cumpărătură a lui Ivaşcu.

Balta apare deci aici, fără ezitare, ca o simplă anexă a satului, ca o parte componentă a „hotarului" sătesc.

c. *Balta Doamnei.* Merită să fie semnalată Balta Doamnei care este probabil Balta Greacă[38], intrată în stăpînire mănăstirească abia în veacul al XVI-lea.

Radu de la Afumaţi, care o donează în *1526/6,* se simte obligat să justifice actul său, afirmînd că „le-am miluit domnia mea nu de altundeva, din averile oamenilor, ci din averile domneşti care au fost aşezate încă mai dinainte de noi, de răposatul Basarab voevod : el a ales că această parte să fie domnească".

Argumentarea seamănă a apărare împotriva unor eventuale acuzaţii pe care le-ar putea aduce boierii, domnul afirmînd nu numai că dă din avere domnească, dar punînd pe seama predecesorilor responsabilitatea de a fi hotărît ca balta respectivă era domnească.

Sîntem foarte departe de epoca începuturilor, în care fără nici un fel de justificare, domnia dăruia Tismanei toată Dunărea, de la Severin la Jiu. In veacul al XVI-lea domnia trebuie să-şi „aleagă" partea sa, adică să şi-o determine teritorial faţă de alţii cu care pînă acum era în tovărăşie. Domnia se prezintă deci nu ca un posesor de drepturi regaliene, ci ca un particular care nu revendică decît drepturi patrimoniale de aceeaşi natură cu cea a boierilor.

Acest Radu de la Afumaţi dă deci unui grup de mănăstiri, şi anume Glavacioc, Bolintin, Nucet, Strîmbul şi Mu- şeteşti, „ca să le fie lor din Balta Doamnei, partea domnească, cît se va alege partea domnească". Această „parte" nu este însă determinată teritorial, ci într-o cotitate de dij- muire ; „din 20 de peşti 4 peşti", adică 20%> deci cu totul

38 **y$_{ez}$; indicele numelor** de **locuri,** în *Doc. privind istoria României* **veac. XIII—XVI,** Ţara Românească.

SOCIOLBUC

alta decît cea care am văzut-o că era o „zecimală" pro- priu-zisă (10%) în zona Jiu-Severin şi alta decît din 3 peşti unul (33,3o/o)) cum era în zona Oltului.

Nu există adică o normă generală de fixare a drepturilor de vamă, ci situaţii diverse care par a fi rezultatul unor tîrguieli cu boierii, cu soartă locală diversă.

Mănăstirile asociate care preiau 4 peşti din 20 îşi împart peştii astfel : „să împartă călugării aceşti peşti în patru părţi: deci din trei părţi, o parte să fie a Glavaciocului, altă parte a Bolintinului, altă parte a Nucetului ; iar a patra să fie a celor două mînăstiri Strîmbul şi Muşeteştii, ca s-o împartă în două".

Mănăstirile au, deci, dintr-o dijmă, cote părţi fixate arbitrar de către donatorul domnesc, pare-se după importanţa pc care e socotită a o avea fiecare mănăstire. E o soluţie care seamănă cu cea a unei împărţiri „în 4 bătrîni", din care unul este scindat în două.

Aceste drepturi de dijmuire sînt date „de ocină şi de ohabă", domnul interzicînd oricui să se amestece : marele stolnic, slugile banului, marele vornic sînt citaţi în mod expres şi ameninţaţi a „primi mare rău" din partea domniei în caz de neascultare.

Deşi date „de ocină şi de ohabă", domnia modifică ulterior atît componenţa asociaţiei mănăstirilor beneficiare, cît şi condiţiile dijmuirii.

în *1533/*123 Vlad Vintilă dă Snagovului, Nucetului, Bo- lintiriului şi Strîmbei „să le fie lor bălţile numite ale Doamnei, ce a fost partea domnească, toată. Şi si fie împreună cu Glavaciocul şi Tutana", luînd venitul de la aceste bălţi. Fiecare mănăstire are cîte o parte din venit, nu din baltă : „Să împartă venitul acestor mai sus zise bălţi, frăţeşte, fiecare pe partea sa", adică egal.

Dar nid această modalitate de împărţire a veniturilor bălţii nu este statornică. în *1514/501,* Radu Paisie dă mănăstirii Nucet „să-i fie balta Doamnei, ce este partea dom-

SOCIOLBUC

• ; mele, din vama de peşte, a treia parte, cum a fost şi |lie • « mai denainte .

d. *Balta Cătălui.* în aceeaşi regiune, între Greaca şi Argeş, o situaţie interesantă este cea a stăpînirilor mănăstirii Cătălui. ^ ^

Satul Cătălui „cu toate bălţile" fusese dat înca din *1421/*63 în stăpînirea mănăstirii Cozia [39].

între timp se înfiinţează mănăstirea „de la gura Cătăluiului" pe care, în *1572/*284, o vedem a avea şi „balta numită Nichitinul şi Suvăiţa şi Gura Cătăluiului jumătate, pînă la gura Gîrlei".

Mănăstirea cea nouă avea şi „ocina care este împrejurul mînăstirii", un act din *1579/*436 descriindu-ne-o ca fiind „din drumul Căscioarelor pînă la Crîngul Popii şi cu baltă", cu precizarea foarte importantă din punct de vedere teoretic, pentru prima oară exprimată atît de clar : „cîtă ocină este pe uscat, atîta să fie şi să ţină din baltă".

Aceasta arată că mănăstirea avea stăpînirea pe baltă ca o prelungire a stăpînirii pe uscat, ca o fîşie continuînd hotarul riveran. Fîşia curgea însă înspre Dunăre, căci actul spune : „Dar de la curmătură, de la Gura Cătăluiului prin Coada larovului şi prin Suvăiţa, peste Grindul Mare şi Pri- valul lui Manea, în apa Dunării".

Aceste stăpîniri ne sînt arătate a fi fost de moştenire a ctitorilor mănăstirii Cătălui, jupan Stan, mare spătar.

Pe aceste bălţi, mănăstirea are şi ea de luptat împotriva concurenţei unor altor stăpîni riverani. Mai mult încă : „cu gelepi stolnici", deci arendaşi ai drepturilor domneşti de vămuire a pescuitului.

Se execută deci în acest an, 1579, o hotarnică de despărţire a apelor între diverşii competiţionari : „au avut mînăstirea greutate şi nevoie de la boieriul Stoichiţă postelnic şi

[39] **Confirmări în** *1424167* **inclusiv „moara" din sat; în** *1436/***%5 ; în** *1443/***103 şi** *14U/***113.**

SOCIOLBUC

de la Zăbavă clucer ; şi încă dela nişte gelepi stolnici, care au ţinut gîrla, încă au avut cutropire din partea lor“ [40].

„Gelepii stolnici" ne sînt arătaţi a fi „stolnicii care au ţinut gîrla“.

Li se dă 12 boieri hotărnici, care delimitează partea mănăstirii „pînă la apa Argeşului", amănunţit şi din semn în semn, „pînă la apa Dunării, iar de aci pe Dunăre în sus, pînă la privalul lui Manea Văcariul ; şi pe Grindul Mare pînă la Suvăiţa, peste coada Iarului, peste Nichiţeni, la Gura Cătăluiului. Atîta este balta sftei mînăstiri. Iar de aci, pe Cătălui în sus, pînă la gura Şuviţei, la Căscioare..." etc.

îndepărtat fiind boierul Stoichiţă, mănăstirea pare a fi căzut la învoială cu gelepii stolnici, căci în *1591*/10 aflăm că gelepii stolnici de la baltă au a respecta mănăstirea, în drept să „ţie cum au dat ctitorii şi Alexandru Mihnea", ur- mînd ca „privalurile să fie slobode[1]', „cînd scad apele şi pun lesele, să puie şi mînăstirea lese, să se hrănească în pace şi mînăstirea şi stolnicii împreună".

Printre satele părtaşe la această zonă piscicolă, în afară de satul mănăstirii Cătălui, mai întîlnim şi altele. Astfel, în *1589/420* boierii craioveşti au la Cătălui satele Radovanul şi Căscioarele, cu tot hotarul, pînă la Dunăre, plus Prundul jumătate, Izvoarele toate şi Coianii toţi [41].

6. *ZONA DINTRE ARGEŞ ŞI BORCEA*

a. *Bălţile Descopereşti şi Cornăţelul.* în *1526*/14, în latifundia jupanului Neagoe, mare vistier, şi a grupului său, se află şi cîteva sate din zona de văsare a Argeşului în Dunăre pînă spre Moştiştea şi mai departe pînă în preajma Călăraşilor de astăzi. Astfel satele Suharna, Olteniţa, Clinciul

[40] **Confirmări în *1581*/13, după o nouă judecată cu alţi 12 boieri hotărnici.**

[41] **Vezi şi *1587HM* în care însă balta nu este pomenită.**

SOCIOLBUC

jumătate, Chiseletul, Cornăţelul, Descopereştii, Găojanii, Lupşanul, toate arătate fără menţionarea unor bălţi, cu excepţie pentru „Deadilov care este jumătate şi din bălţi şi din uscat, toate pe jumătate".

Descopereştii şi Cornăţelul se aflau din *1492/221* în stăpînirea lui Staico logofăt, prin cumpărătură şi schimb, de la trei deţinători anteriori, fiecare cu 1/3 din sate. De asemenea, Suharna se afla în mîna aceluiaşi boier tot prin cumpărătură încă din *1439*/230.

De asemenea, urmaşii acestuia deţin în 1525/61 şi 191 Cor- năţenii pe jumătate şi din Clinciu „o parte", precum şi Găojanii.

In 1575/210, Alexandru Mircea se află pus în faţa unei pîri a satului Descopereşti împotriva „oraşului domniei mele Corneţelenii", orăşenii corneţeleni pretinzînd să „aibă ocină la satul Descopereşti". Se dau 12 boieri şi un hotarnic spre a hotărî. Atîta însă nu e socotit a fi de ajuns, dat fiind că în cauză se afla un „oraş" al domniei, astfel că domnul el însuşi, cu episcopi şi cu „toţi dregătorii domniei mele", este cel care face hotarnica. „Domnia mea am umblat pe baltă", dînd dreptate satului Descopereştilor, aflat în stăpînirea jupanului Stan şi a soţiei sale.

în 1577/284, acest sat Descopereşti se află, ca şi Găojanii, în jumătate însă, stăpînit de mănăstirea Cătălui.

în *1579*/401 Staico, mare logofăt, este totuşi arătat a avea în latifundia sa „Descopereştii toţi şi Găojanii toţi şi Cornăţelul tot şi cu morile şi cu bălţile şi cu toate gîrlele şi cu tot hotarul : şi Ulmenii toţi şi cu bălţile şi cu toate gîrlele ; şi Olteniţa toată şi cu morile... şi din Deadilov jumătate, cu morile şi cu balta şi cu gîrlele".

în acelaşi an, 1579/427 şi 436, mănăstirii Cătălui i se întăreşte totuşi „satul Descopereşti jumătate şi din baltă jumătate" şi cu braniştea şi cu via şi cu tot hotarul, de data aceasta însă obţinute printr-un schimb făcut cu boierul Staico postelnic. Hotarul acestui sat e dat, dinspre Cornăţelul, ca fiind „pe baltă, la Solduşul cu stuful şi peste cîmp..." etc.

SOCIOLBUC

De asemenea, mănăstirea are „şi Găojanii jumătate şi cu balta, de peste tot hotarul" [42].

Tot de la acelaşi Staico postelnic cumpără şi domnia, tot în aceiaşi an *1579/1)75* satul Chiseletul tot, cu tot hotarul, oricît se va alege de pretutindeni, şi din vecini şi din pădure şi din baltă şi de peste tot locul, hotarnica arătînd ca satul mergea pînă în apa Dunării.

Domnul hotăreşte să acorde această cumpărătură, făcută „din agoniseala domniei mele", mănăstirii „care este lîngl cetatea de scaun Bucureşti" [43].

în *1587/*288, Mihnea vodă adaugă mănăstirii de lîngă Bucureşti „balta Cornăţelului şi iezerul care se cheamă de la Podul Cornăţelului, care trece la Gurguiaţi, Corcovatul şi Mojdreanul ; şi pe Mostişte, pînă la Descopereşti ; şi de la margine, dinspre Cornăţel, pînă la hotarul Nenciuleştilor şi pînă la hotarul Găojanilor şi pînă la hotarul Gurguiaţilor" [44].

Dania se face deci în preajma „oraşului" Cornăţel, care era domnesc, cu motivarea „pentru că această baltă a fost domnească" şi aşa „cum mulţi împăraţi şi domni care au fost înaintea noastră au făcut şi au zidit dumnezeeşti mănăstiri, de le-au miluit şi întărit cu sate din satele domneşti şi cu bălţi din bălţile domneşti şi cu vămi din vămile domneşti şi încă şi din oraşe", tot astfel şi el dăruieşte această baltă.

Domnul găseşte deci necesar să pledeze în favoarea dreptului pe care îl are domnia de a face miluiri, semn că acest drept *începuse* a fi contestat.

Domnul adaugă : „domnia mea n-am luat satele şi bălţile de la sft mănăstire, pe care le-au miluit mai sus zişii domni bătrîni care au fost mai înaintea noast:-ă *;* ci am lăsat la sft mînăstire să le fie lor pomană. Şi încă am mai dat şi am dăruit domnia mea mai mult".

[42] **Confirmare în** *1581/***11.**

[43] **Confirmări în** *1579/***432; în** *1580/461* **; în** *1580/***465 ; în** *1581/***11.**

[44] **Confirmare în acelaşi cuprins în** *1587/***29C ;** *1587/***296 ; /59?/61.**

SOCIOLBUC

In *1614*/435, Radu Şerban, repetînd textul actelor anterioare, adaugă că toate averile mănăstirii „după trecerea lui jVlihail voevod" „s-au pustiit şi de nimeni n-au avut căutare, din pricina multor greutăţi şi nevoi ce au fost în ţara domniei mele, ci toţi au cutropit mai sus zisele lor sate şi bălţile şi hotare, din toate părţile".

Domnul trimite pe jupan Cernica, cu 12 boieri hotărnici ca să restabilească hotarele vechi, dîndu-le din nou mănăstirii ca să le fie de ohabă şi de întărire.

b. *Bălţile satelor Gurguiaşi şi Vărăşti.* Mai avem oarecare ştiri şi despre bălţile cîtorva sate dintre Mostiştea şi Borcea, de asemenea în directă legătură cu stăpînirea unor sate riverane, anume Gurguiaţii şi Vărăştii.

întîlnim mai întîi aceste sate fără menţionarea hotarului lor pe baltă.

în *1570/98* mănăstirile Viforăşti şi cea Din Deal au pîră pe satele Gurguiaţi şi Vărăşti. Mănăstirea din Deal cotropise aceste sate şi domnia constată că ele aparţin de drept mănăstirii Viforăşti, care le avea „vechi şi drepte ocine şi dedine, dăruite încă de răposatul Vlad voevod cel Bătrîn".

în 1612 Radu voievod porunceşte stolnicilor să lase în pace „toate bălţile şi gîrlele carile sănt la sateli lor Gurguiaţi şi la Vărăşti, să-ş ia vama de în peşti şi de în tot vinitul, cum au ţinut şi au luat şi mai denainti vreme în zileli răposatului moşului domniei mele şi în zilili părintelui domniţi mele".

în *1613*/152 o nouă confirmare în favoarea mănăstirii Viforăşti pentru „balta lor de la Vărăşti şi de la Gurguiaţi, ce se chiamă Sticlele". Să fie în pace de către partea stolnicilor şi de către toţi boierii pe această baltă, pentru că „nu e în tocmeala stolnicilor, nici a şifariului, ce numai sft mînăs- tire, mila lor mai dinainte vreme".

în *1614*/264 o nouă confirmare, cu executarea unei hotărnici pe Dunăre, în ceartă cu mănăstirea sf. Troiţă din Bucureşti.

SOCIOLBUC

7. *ZONA BORCEI*

a. *Mănăstirea Cozia şi preluarea zonei Dristorului.* Din cele pînă acum trecute în revistă, bălţile avînd iniţial un caracter fiscal predominant, au fost cele din zona Severin- Jiu, date marilor mănăstiri ale Vodiţei şi Tismanei.

Nucleul lor pornise de la hinterlandul Severinului, anexiune mai tîrzie a domniei muntene.

între Jiu şi Borcea, nu mai întîlnim decît bălţi aliate mai ales în stăpînire boierească, în care deci drepturile domneşti nu apar atît de clare şi de hotărîtoare.

Intrînd însă în zona Borcei, dăm din nou, aşa cum spuneam, peste o situaţie oarecum asemănătoare cu cea a Severinului.

După cum Vladislav dase zona dintre Porţile de Fier şi Jiu mănăstirilor Vodiţa-Tismana, ctitorii ale sale, îndată după ce reuşise să intre în stăpînirea Banatului de Sevenn, tot astfel Mircea cel Bătrîn dă ctitoriei sale, mănăstirea Cozia, întreaga zonă a Borcei, de îndată ce reuşeşte să fie „al Dristorului stăpînitor".

După cum Severinul-Bistreţ avea în urma sa o întreagă istorie socială anterioară, care se poate recunoaşte din înseşi actele de donaţie iniţiale, tot astfel şi zona Borcei se vădeşte a fi capătul unei lungi evoluţii sociale anterioare.

în *1406/34,* Mircea cel Bătrîn dă mănăstirii Coziei, de ocină şi de ohabă, „toate bălţile pe Dunăre, începînd de la Săpatul pînă la Gura Ialomiţei".

Ceea ce dă domnia este întreg dreptul său fiscal, purtînd asupra pescuitului şi asupra tuturor activităţilor economice care aveau loc aici, plus venitul judecătoresc-poliţienesc : „dacă se vor face gloabe la acele bălţi, sau alte duşegubire, fie de păstori, fie de orice om, al vreunui boier, prea mare sau mic, toate să fie ale mănăstirii. încă şi de la stupi, ori- cîţi s-ar afla pe la acele bălţi, pînă unde stă hotarul, omul mănăstirii să le ia vama de la stupi şi toate celelalte munci cîte se vor întîmpla".

SOCIOLBUC

Zona Borcei se dovedeşte deci a fi, la 1406, locuită şi pusă în exploatare. Erau aici păstori, ceea ce constituie poate o dovadă că transhumanţa se practica pe acea vreme, şi că deci se practica şi cu mult mai înainte ; erau şi prisăcari şi aveau loc şi „alte munci“, plus evident pescuitul. Dar erau şi oameni ai boierilor, desigur prisăcari şi poate pescari, care de asemenea dădeau vamă domniei.

Existau şi stăpîniri individuale, deci important semn al unor diferenţieri sociale locale, care totuşi nu mergeau pînă la existenţa unei aristocraţii. Astfel Săpatul, era al unui „om", Tîmpa, -care se închină stareţului Sofronie ca să fie pos- luşnic mănăstirii. Pe această gîrlă, pe care acest om o dă mănăstirii, el va fi cel care va lua vamă pentru mănăstire. La celelalte bălţi, pe care om îi va plăcea mănăstirii să aşeze, acela va aduna venitul mănăstirii, vama din peşte şi vama din stupi şi gloabe şi duşegubini şi toate celelalte munci.

Domnul porunceşte tuturor dregătorilor lui, în special adresîndu-se către „chefalia din Dîrstor", precum şi oricui va fi, sudeţi sau globnici, să se ferească de bălţile mănăstirii.

Dar drepturile mănăstirii sînt mărginite doar la încasarea dijmelor : „cine va pescui, să-şi plătească ce-i este venitul" sub ameninţarea că astfel va primi mare rău şi urgie din partea domnului [45].

Această stăpînire, iniţial pur fiscală, a mănăstirii, se transformă şi ea, pe încetul, într-o stăpînire patrimonială, cuprinzînd nu numai balta, ci şi satele riverane.

în *1436*185, mănăstirea Cozia are nu numai „începînd de la Săpatul, toate bălţile cîte se găsesc pînă la Gura Ialomi- ţei", ci şi „satele care sînt pe bălţi : Cărărenii, Luminenii, Cornul lui Ujog", precum şi o moară „a lui Cătălui", din nou semn al unei vieţi agricole locale.

[45] **Confirmări ale textului din 14G6, în** *1407/38,* **pentru „Săpatul cu hotarul pînă la gura Ialomiţei şi pînă la Cărare" ;** *1421/62,* **şi în** *1424!*67.

SOCIOLBUC

b. *Vechimea vieţii economice locale.* Tot malul Dunării din această zonă se vădeşte a fi deci relativ plin de sate, avînd ca centru local şi un tîrg, cel de Floci, al cărui nume de asemenea arată existenţa unui important comerţ de lînă, deci prezenţa unor numeroşi ciobani cu turmele lor transhumante [46]. Caracterul patrimonial al stăpînirii Coziei se accentuează atît de mult, încît în *1467!* 134 i se trece în stă- pînire şi balta ca atare, dîndu-i-se „hotar pe apă".

Radu cel Frumos dă in acest scop „pe slugile domniei mele Drăgoi şi Goe, din Făcăeni; şi Gureş, din Frăţileşti ; şi de la Floci, Petre pîrgarul şi Buduşlov, de li-au dat hotar pe apă".

întreg venitul acestor bălţi şi gîrle, vamă din peşte, este dat acestei mănăstiri : „şi nimeni altul să nu se amestece nici pîrcălabii Flocilor, nici brănişţari, nici nimeni altul dintre boerii şi dregătorii domniei mele".

„Chefalia din Dristor" nu mai este pomenit. în schimb, apar „pîrcălabii" oraşului Floci.

Adresîndu-se direct orăşenilor din acest lîrg, domnul le spune : „şi vouă, Flocenilor, astfel vă vorbim domnia mea : să fie volnici călugării să-şi aşeze vătafi şi alţi dregători la bălţile lor, sau la Stînca, sau la Borduşani, sau la Făcăiani, sau la Vlădeni şi la Blagodeşti, sau la Corneni ; să fie volnici călugării să ia vamă şi perperul, iar altul nimene să nu se amestece", astfel va primi mare rău şi urgie [47].

în *1505/19,* întărire mai detaliată a lui Radu cel Mare : „să le fie satele anume Cărărenii toţi ; şi Luminenii toţi; şi ocina Papii lîngă Floci, pentru că au cumpărat-o de la Papa" [48].

„Şi iar să le fie balta toată, de la Săpatul la gura lalomiţei cu toate bălţile şi lacurile cîte se varsă şi ies din Dunăre de dau în Grind. Şi perperii ce vor fi de car cu peşte sau de la buţi cu vin, sau fie ce se vinde pe ocina sau la bălţile sftei

[48] Azi numele de Piua Petrii, al localităţii aflate pe locul vechiului tîrg, atestă, în continuare, acelaşi caracter negustoresc şi pastoral.

[47] Confirmare în *1475*/152 ; „Săpatul în jos pe la gura lalomiţei".

[48] în 7505/37 confirmare în acelaşi conţinut.

SOCIOLBUC

mînăstiri, sau vor fi prisăci sau vii sau grădini sau pometuri, iar ei plătească perperii şi vămeşeria şi vinăriciul şi toată dajdea care se cuvin, sftei mînăstiri".

„Şi iarăşi orice vase vor ajunge pe Dunăre ca să treacă pe ocina mînăstirii, ele să-şi plătească perperii călugărilor ; de o bute cîte un perper".

„Şi iarăşi orice se face pe aceste sate mai sus zise şi ocină şi bălţi ale sftei mînăstiri, fie că va fi deşegubina, fie sînge sau fie orice gloabă, nimeni să nu se amestece cu aceste gloabe, nici domnia mea, nici vornicul, nici alt dregător sau boier al domniei mele, ci să fie sftei mînăstiri" fiind dăruite dinainte vreme.

Apare şi stăpînirea simplă propriu-zisă, constînd în obligaţia de a cere o prealabilă autorizare pentru orice muncă făcută în baltă.

„Nimeni să nu fie volnic să pescuiască sau să zăgăzuiască pe aceste bălţi mai sus scrise şi ocine ale sftei mînăstiri, nici orăşan, nici boer, nici alţi oameni, nici satul vreunui boer ; ci să fie volnici călugării şi fraţii sft. mănăstiri, pe care îi vor lăsa ei cu voia lor, însă cu porunca egumenului. Astfel pe oricine vor lăsa călugării cu voia lor să pescuiască, acela să-şi plătească ce este legea şi ce se cuvine sftei mînăstiri. Iar cine s-ar îndrăzni să pescuiască sau să se amestece peste aceste bălţi ale sftei mînăstiri, fi-va orăşan sau fi-va boer al domniei mele, sau vecin al boerului, de va pescui şi fără voia călugărului, unul ca acela să ştie că-1 va prinde domnia mea de-i vom lega piatră de gît şi-l vom arunca în apa .

Domnul deci, iar nu mănăstirea, este executor cu mijloace coericitive. Este deci vorba de o formă de trecere de la „stăpînirea simplă", la „9tăpînirea în branişte", pe care o vom putea-o studia, mai clar, analizînd situaţia din Moldova.

Dar dreptul fiscal al mănăstirii rămîne totuşi vizibil. în *1534*/166 Vlad Vintilă întăreşte Coziei întreaga zonă de la Săpatul la gura Ialomiţei „şi de acolo pînă la Dunăre şi pmă la grind", însă să aibă mănăstirea *al zecelea peşte* şi per-

SOCIOLBUC

peri, asemenea cum au dat şi ceilalţi domni ce au fost înaintea noastră" [49].

c. *Patrimonializarea drepturilor fiscale.* Aşadar, pe tot intervalul dintre 1406 şi 1560 constatăm că mănăstirea Cozia deţine vama pe întregul curs al Dunării, de la Săpatul la gura lalomiţei. Dar e vorba doar de un drept fiscal domnesc care i se cedează. Ceea ce nu împiedică însă de fel, ca, pe de altă parte, o serie de alte stăpîniri particulare să existe, fie în favoarea unor boeri, fie în favoarea unor mănăstiri, mănăstirea Cozia ea însăşi avînd, în afară de dreptul său fiscal general, drepturi patrimoniale asupra unor serii de sate pescăreşti şi de bălţi aferente.

Iată, de pildă, actul din *1443*/103 prin care i se dă „Săpatul, Căbălul, Săparegul şi Podina Buceciul" [50]. Sau actul din *1529*/68 prin care, alături de „Căbălul tot", se mai specifică şi „Comatul tot" cu toate gîrlele lor, sau cel din 1534/ 166 care menţionează „gîrla Căbăluiului şi cu toate privalele şi cu toate iezerele şi cu privalul Negai; numai călugării să aibă treabă cu acele iezere şi nimeni altul să nu se amestece, nici schilerii din oraşul Floci, nici brăniştarii" [51].

Aceste stăpîniri patrimoniale particulare, incluse în stăpîni- rea generală fiscală a zonei, sînt de altfel supuse unor permanente controverse cu alţi stăpîni riverani.

Astfel pentru privalul Negăi mănăstirea Cozia avusese încă de mult o pîră cu Toma banul care „voia cu sila să cotropească", dar care prin actul din 1534 e declarat rămas de lege.

Tot astfel şi cu mănăstirirea Dealului sînt încurcături patrimoniale. Un act din 1614/148 ne spune că anterior cu 140

[49] **Confirmare în** *1539*/**253 ; şi în** *1560/168* **„cîte vase vor vrea să vie pe Dunăre şi vor vrea să ia dupre ocma mînăstirii, şi aceia să plătească părpărul călugărilor".**

[50] **In confirmarea din** *1451*/**113 e vorba de „Săpatul, Căbălul şi Seperi- gul şi Bucenul". Confirmări în** *1478/162,* **în** *1488*/**198 şi în** *150114.*

[51] **Confirmări în** *1539*/**253 ;** *1582/7***5.**

SOCIOLBUC

an; adică în 1474, mănăstirea Dealului căpătase de la răposatul Radu voievod „balta Cameniţa, din gura Cameniţei j apa Săltava cu toate drumurile Săltavei. încă Săltava în sus pînă la Dunăre şi Cameniţa în sus pînă în Balta Cîmpu- lui şi din Dunăre pînă în obrejie...“, „ca să fie volnici călugării să ia zeciuială din peşte şi din stupi, ce va fi *parte domnească*. Şi să ia suhat din rîmători şi din oi. Orice s-ar în tîmpla în acel hotar, ori şugubină şi sfadă ori jăfuiri, să fie volnici călugări a lua". Stăpînirea e declarată a fi „de baştină şi ohabnică" şi pare a fi dată în concurenţă cu stăpînirea mai veche a Coziei.

Dar în *1501/*5, Radu cel Mare dă mănăstirii Nucet jumătate din balta zisă Săltava, de la gură pînă la Tîmbureşti, de fapt o întărire a unor drepturi patrimoniale pe care Gherghina, mare pîrcălab şi unchi al domnului, le dăruise mănăstirii.

în *1516/*114, Neagoe Basarab întăreşte această stăpînire a Nucetului asupra unei jumătăţi din balta Săltavei, pentru ca în 7527/35 mitropolia să fie cea care capătă întărire de la Radu de la Afumaţi, ca „să-i fie gîrla numită Săltava din capătul gîrlei de sus pînă la gura Cameniţei şi pînă la Voina şi cu toate bălţile, anume Covîrluiaşul şi Strîmbul şi ligveanul pînă la apa Dunării", de ocină şi de ohabă. Ceea ce nu împiedică de loc ca, în *1533/142,* Vlad Vintilă să dea mănăstirii Argeş „balta ce se chiamă Săltava şi cu toate iezerele" [52], iar în *15991372* mănăstirea Cozia să ne fie din nou arătată a avea „cărţi scrise pentru Săltava în sus".

Alte stăpîniri boiereşti ne mai sînt semnalate în aceeaşi zonă : astfel, în *1490*/206 Vlad Călugărul dă mănăstirii Govora balta numită Pirot şi Lişteva şi gîrla, de la Cuibul Vulturilor pînă la Pirot" [53], pe care îr.că din 1489 i-1 donase jupa.-. Aibu spătat

[62] **Confirmare în** *1569/*5**49.**
[53] **Confirmări în** *1491/***214,** *14931237, 1502/***129,** *1533/***187**

SOCIOLBUC

Mai avem şi în *1510/56* cazul jupanului Neagoe al lui Drăghici care are Căscioarele cu ocina sa de baltă din jos de Floci, de la cotul lalomiţei, la Noiani şi prin Pricop pînă la Dunăre" [54].

MOLDOVA

1. *CONDIŢIILE NATURALE ŞI ISTORICE ALE PESCUITULUI IN MOLDOVA*

Moldova nu dispune de o lungă zonă de Dunăre, cu complexul ei de bălţi. Mărginită, la sud, doar de Deltă, bălţile locale, mult mai mici şi mai puţine, sînt în legătură doar cu rîurile mari care se varsă în Dunăre, rîuri care permit un pescuit, nu însă la nivelul celui din Ţara Românească.

Pe de altă parte, statul Moldovei se întemeiază mai tîrziu printr-o lentă coborîre spre sud, fără să întîlnească în cale formaţiuni sociale premergătoare, de talia Banatuilui, Seve- rinului sau a Dîrstorului. Nu vom regăsi deci aici procese istorice de amploarea celor din Muntenia ; situaţiile din Moldova semănînd mai curînd cu cele „intermediare" pe care le-am semnalat între Jiu şi Borcea.

Pe de altă parte, în lipsa marilor donaţii, de genul celor făcute Tismanei şi Coziei, vor fi folosite mai din plin procedeele de favorizare a ctitoriilor mănăstireşti prin acordarea de obroace şi drepturi de scutire, purtînd numele atît de caracteristic tătărăsc de „tarcan", termen care denotă el însuşi caracterul de moştenire a sistemului fiscal nomad, domnia substituindu-se aparatului de coerciţiune al tătarilor, de îndată ce aceştia au putut fi izgoniţi spre est.

De „obroace" s-a folosit şi domnia Ţării Româneşti, din plin, fără însă ca în această ţară importanţa lor să copleşească pe cea a substituirii directe a marilor ctitorii domneşti drepturile regaliene ale statului, obţinute prin succesive cuceriri teritoriale de-a lungul Dunării.

[54] Confirmării în *1538/247 şi în 1547/148.*

2. *ACORDAREA DE „OBROACE" ŞI A „CARELOR TARCAN"*

În ceea ce priveşte Moldova, şi aici domnia dispunea de vamă de peşte şi de o vamă de uscat, graţie cărora strîn- gea cantităţile de peşte ce-i erau necesare pentru consumul curţii şi probabil pentru un oarecare negoţ.

Din aceste cantităţi de peşte şi de icre strînse, domnia obişnuia să acorde obroace, adică anume cantităţi, unor mănăstiri domneşti.

Am studiat aceste obroace cu alt prilej. Reamintim doar faptul că avem consemnate documentar un număr suficient de cazuri ca să ne facem convingerea că acordarea obroacelor de peşte era o normă general respectată ; ceea ce pe de altă parte constituie şi o dovadă că, în epoca în care asemenea obroace se acordau, mănăstirile nu dispuneau încă de patrimonii piscicole proprii, graţie cărora să-şi satisfacă nevoile de hrană în lungile perioade de posturi rituale.

Avem dovedite astfel documentar „obroace" acordate mănăstirii Neamţ, în *1440/*208, constînd în 2 măji de peşte şi 2 bărbînţe de icre anual. în *1466/417* mănăstirea Nicolae din Poiană capătă şi ea 2 măji de peşte, una de morun şi alta de crap.

Amîndouă aceste obroace sînt a fi luate din cămările domniei.

Alte obroace sînt însă a se lua direct de la agenţii fiscali [a1]- domniei. Astfel, în *1416/206* mănăstirea Neamţ are de luat 2 măji de la Chilia şi de la „cneaghina noastră" — care [3]-Vea deci cedate drepturi domneşti de vămuire — cîte 3 [c1]ntare de icre negre. în *1608/*248 mai întîlnim un astfel de °broc pe care vameşii din Galaţi trebuiau să-l dea, în can-

titate de o jumătate de majă de peşte, mănăstirii Nicolae din Poiană.

Acestor obroace, domnia le mai adaugă şi scutiri de transport, carele „tarcan“ ale mănăstirilor neavînd a plăti vamă pentru peştele pe care îl aduceau „de oriunde", deci nu din iezerele lor, ci peşte cumpărat de unde puteau, precum şi pentru peştele — la care se adăuga şi mierea — din propriile lor iezere, pe măsură ce acestea intrau în patrimoniul lor, scutire de vamă care se acordă nu numai pentru hrana călugărilor, ci şi pentru peştele transportat în vederea negoţului.

Acordarea unor mertice de peşte reprezintă însă o formă cu totul rudimentară de asigurare a hranei călugărilor. Marile mănăstiri domneşti s-au văzut de aceea încă de mult favorizate, în sensul că faţă de ele politica de patronare a domniei s-a arătat mai generoasă, acordîndu-li-se drepturi de exploatare fiscală directă.

Ştim că şi unele vămi şi ocne fuseseră astfel cedate mănăstirilor, spre exploatare fiscală. Dar există o deosebire între iezere, vămi şi ocne. Vămile nu pot fi concepute ca ajungînd a fi obiecte de proprietate particulară, exploatarea lor fiind socotită ca un drept regalian prin însăşi esenţa lui; tot astfel ocnele de sare aveau o importanţă economică prea mare pentru ca statul să renunţe la ele. Dimpotrivă, iezerele şi bălţile — cu excepţia marilor fluvii — puteau mai uşor să intre în mînă particulară, dreptul iniţial de vămuire trans- formîndu-se pe încetul într-un drept de stăpînire şi apoi într-un drept patrimonial, de proprietate feudală.

Va fi trebuit să intervină desigur, de la un moment dat, o scădere a numărului de obroace de peşte, pe măsură ce mănăstirile domneşti reuşeau să acapareze marile iezere şi bălţi, rămînînd ca celelalte mănăstiri mai mărunte să-şi rezolve şi ele problema alimentării cu peşte pe calea stăpînirii unor sate în care se puteau iezi ape şi face iazuri.

Să urmărim deocamdată felul în care marile mănăstiri domneşti au reuşit să pună mîna pe o bună parte din iezerele Moldovei.

SOCIOLBUC

pomnia, în loc de a da un obroc de peşte, putea să în- "duie une* mănăstiri să pescuiască fără a plăti vamă. Astfel, t_n 1452/300, mănăstirea Bistriţa capătă dreptul la „doua navoade“, care nu se pot interpreta altfel decît ca două năvoade „tarcan", scutite adică de vamă domnească. Se acordă, aşadar, mănăstirii o scutire pe o acţiune de pescuit, făcută desigur de alţii decît de către călugării de la Bistriţa, care numai mînuitori de năvoade nu pot fi socotiţi. De asemenea, nu e de crezut nici că mănăstirea va fi avut posluşnici de meserie pescari, căci în acest caz ar fi ciudat faptul că ei nu sînt amintiţi în document. E mai probabil deci că mănăstirea cădea la învoială cu satele de pescari ca aceştia să pescuiască pentru ea. Condiţiile unor asemenea învoieli nu ne sînt însă cunoscute.

Ar fi posibil să interpretăm documentul şi în sensul ca mănăstirea avea dreptul de a încasa vama domnească de la două năvoade. însă mai există un alt document, din 1466/417 prin care şi altei mănăstiri, Pobrata i se dă dreptul „să ducă" două năvoade.

„A duce" două năvoade arată că iniţiativa aparţine mănăstirii şi nu e un simplu drept de vămuire. E mai probabilă deci tot ipoteza că mănăstirea se va fi învoit cu satele de pescari, aşa după cum de altfel şi negustorii de peşte vor fi trebuit să facă.

4. *PARTICIPAREA IN COTĂ-PARTE LA DREPTURILE FISCALE ALE STATULUI*

Domnia, în afară de obroace şi acordări de năvoade scutite, mai avea la îndemînă un alt procedeu de favorizare a mănăstirilor.

Faptul că obroacele se preluau de trimişii mănăstirilor direct de la încasatorii vămilor, precum şi acela că transportul

SOCIOLBUC

carelor era de asemenea scutit, constituia un început pentru o tovărăşie fiscală legînd laolaltă drepturile patrimoniale ale mănăstirilor cu drepturile fiscale ale statului.

O prima etapă a acestei tovărăşii între stat şi mănăstire o constituie transformarea obroacelor, din cantitate fixă de bunuri ele ajungînd a fi o cotă parte din totalul încasărilor, în loc deci ca domnia să acorde un anume număr de „măji" sau de „năvoade", ea cedează o cotă parte, de obicei jumătate, din toată vama de peşte dintr-un anume iezer.

Aceasta înseamnă că mănăstirea era părtaşă la operaţiile fiscale ale statului, trimişii mănăstirii nemaiavînd doar sarcina de a prelua şi transporta obrocul dt; peşte, ci aceea, cu mult mai importantă, de a încasa, laolaltă cu agentul statului, vama-dijmă din peşte şi de a prelua cota ce i se cuvine. Din căruţaş, omul mănăstirii se transformă astfel în agent fiscal.

Mai mult încă : încasarea vămilor presupune fixarea unor vaduri, puncte de acostare obligatorie a pescarilor şi deci puncte de percepere a dijmei. Este deci necesară organizarea unei administraţii generale a iezerelor, inclusiv judecarea delictelor, adică a abaterilor de la regulile stabilite în vederea încasării vămii-dijmă şi a vămii-transport, precum şi a gîl- cevilor ce se puteau ivi în cuprinsul iezerelor. Această aci-ministraţie constituia ea însăşi un izvor de venituri, în special prin încasarea amenzilor şi luarea pripasurilor, la care şi mănăstirea putea fi părtaşă.

în Moldova sînt însă puţine cazurile în care o asemenea tovărăşie între stat şi mănăstire să ne fie confirmată.

Iată totuşi situaţia iezerului de la *Covur*. în *1445*/246 Ştefan al II-lea dă mănăstirii Moldoviţa „jumătatea iezerului de la Covur şi jumătatea acelui iezer de la Covur care dă în lip, cu toate veniturile". Şi vama din toate părţile Covurului. Cine ar prinde peşte aici, trebuie călugării să ia jumătate din venit. Tot astfel şi din vama de uscat. „Cine ar cuteza sa ia măcar un groş din acel venit al călugărilor, să fie blestemat".

SOCIOLBUC

Mănăstirea are deci o jumătate din „tot" venitul dom- esc ; ceea ce înseamnă că domnia continua să-şi ţină aici vameşii) care urmau să împartă cu trimişii mănăstirii jumătate din tot ce puteau strînge. De vreme ce se specifică „groşii", înseamnă că se încasau şi sume de bani, probabil de la **vama** de uscat, adică de la cei ce făceau negoţul peştelui, iar nu de la pescarii localnici. Cum se va fi făcut înţelegerea între negustorii de peşte şi pescari, nu putem şti. Este totuşi cert că mănăstirea şi domnia nu aveau grija organizării procesului de producţie şi de circulaţie a bunurilor. Activitatea economică avea loc pe seama altora, domnia şi **mă**năstirea neavînd decît drepturi de natură fiscală, parazitară.

în *1449/289* acelaşi domn întăreşte jumătate din lacul Covur, de-a lungul Dunării, jumătate din rîul care dă în Covur, jumătate din vama de peşte, pe apă şi pe uscat, din toate părţile şi jumătate din toate veniturile de acolo, din judecarea gîlcevilor şi a drumurilor.

Se adaugă deci, în afara vămii „de apă şi de uscat", veniturile provenind din administrarea justiţiei şi din poliţia drumurilor, semn că, în aceste teritorii ale iezerelor, domnea o viaţă economică intensă, născătoare de conflicte, de „gîl- cevuri", unele din ele fiind „ale drumurilor", deci în legătură cu transportul peştelui.

Peste un veac de la aceste prime documente, în *15461*465, Petru Rareş, continuînd a afirma caracterul domnesc al acestei bălţi, face menţiunea unor pescuitori cu năvoade, care nu sînt nici ai domniei şi nici ai mănăstirii; de asemenea cedează mănăstirii tot venitul provenind din administrarea justiţiei. Aceasta nu înseamnă totuşi că mănăstirea preluase sarcina poliţienească şi judecătorească a bălţii care, desigur, rămăsese tot î<n sarcina domniei, balta fiind domnească şi statul continuînd a încasa jumătate din venituri ; ci doar că veniturile speciale constînd în amenzi se ceda în întregime mănăstirii. Actul spune : „jumătate din balta domnească care e la Dunăre, anume Covur şi jumătate din tot venitul de la

SOCIOLBUC

cei ce prind peşte. De asemenea, toate bălţile şi gîrlele, împreună cu gîrla cea mare".

„Şi oricine va pescui cu năvoadă, sau va plăti vamă, sau pentru certuri, sau va primi pedeapsă, venitul să fie în întregime al mînăstirii".

La această dată de 1546, apare deci un fapt nou, deşi neclar exprimat în textul documentului: amenzile pentru certuri şi pedepse nu mai sînt împărţite în jumătate cu statul, ci urmează a fi în întregime ale mănăstirii [55].

Un al doilea exemplu de tovărăşie în jumătate cu statul este cel consemnat în actul din *14471265* prin care Ştefan al II-lea, întărind mănăstirii Moldoviţa daniile lui Alexandru cel Bun, printre care „pe Prut un iezer, anume *Bliscetul* şi cu toate gîrlele sale", adaugă „de la noi", „jumătate din Vadul Călugăresc şi cu jumătate de vamă şi cu jumătate din vama de trecere şi cu jumătate din iezerele ce ascultă de această vamă şi cu jumătate din tot venitul, partea cneaghi- nei noastre" [56].

5. DESFACEREA TOVĂRĂŞIEI FISCALE CU STATUL, PRIN ÎMPĂRŢIREA TERITORIAL A A IEZERELOR

O faza nouă în istoria asociaţiei dintre stat şi mănăstire constă în despărţirea celor două administraţii lucrînd pînă aici în comun, cedîndu-se mănăstirii nu jumătate din tot venitul, ci jumătate din iezer, fiecare parte, atît stat cît şi mănăstire, exploatîndu-şi jumătatea pe seamă proprie.

Pentru aceasta era însă necesar să se procedeze la o hotărnicie. în loc să se stabilească doar cîteva „vaduri" ca puncte

[55] **Confirmare în** *1546/***519.**

[56] **In** *1473/466,* **Ştefan cel Mare confirmă Moldoviţei iezerul Bliscetul, cu o serie de anexe de apa: Blisceţelul, Budeele, Secriul precum şi o serie de „gîrle".**
Despre Vadul Călugăresc şi iezerele lui nu se mai face însă menţiune.

SOCIOLBUC

de acostare obligatorie, valabile pentru întinse suprafeţe de iezere nehotărnicite, se determină acum „ocolniţa" fiecărei jumătăţi de iezer, mănăstirea luîndu-şi în primire, teritorial, partea sa.

în felul acesta „vădarii" mănăstirii se constituie ca organ fiscal de sine stătător, lucrînd pe cont propriu, pe un teritoriu rezervat exclusiv lor, pe care îl iau în stăpînire.

Asemenea cedări se făceau curent, cu titlu oneros, faţă de acei boieri care „cumpărau" vămile. Statul putea deci să aibă vămi nevîndute, adică exploatate în regie proprie, vămi vîndute, adică arendate, şi tot atît de bine vămi donate, adică cedate gratuit unor mănăstiri.

în aceste cazuri, mănăstirea lucra întocmai ca un arendaş, cu deosebire că era scutită de plata arendei, care i se ierta aşa cum i s-ar fi remis un oarecare obroc în bani.

Totuşi cu o deosebire esenţială : arendaşul boier e trecător, lucrînd pe baza unei învoieli temporare, pe cînd mănăstirea e permanentă, lucrînd pe baza unei donaţii statornice, dată sub formă de „uric". Iezerele cedate astfel mănăstirilor sînt, evident, scutite de vamă faţă de stat, dat fiind că însuşi scopul urmărit era tocmai o donaţie a drepturilor de vamă.

Caracteristica acestei faze de dezvoltare a stăpînirii mănăstireşti constă în faptul că ceea ce se dă mănăstirii este un iezer sau o parte dintr-un iezer în prealabil hotărnicit. Se dă adică mănăstirii un teritoriu, o anume suprafaţă de apă pe care îşi poate exercita drepturile de vamă, ceea ce nu înseamnă încă o luare în proprietate a acestui teritoriu, dar reprezintă totuşi un prim pas spre o asemenea proprietate.

Iată, de pidă, situaţia iezerului *Orehovul* : în *1520/149* Ştefăniţă vodă, într-o întărire generală acordată mănăstirii Humorului, dă, „de la noi" „uric cu tot venitul", „un iezer, anume Orehovul şi două şomoldoace lîngă dînsul, anume Be- $ilele şi Ciulineţul ; şi gîrla Orehovului, anume Topileana ; şi cu toate iezercanele lor, care sînt lîngă Orehov" [57].

[87] în 75J6/347, Petru Rareş, tot într-o întărire generală, dă „de la noi" Orehovul în copie exactă a actului din 1520, *ibidem*, **în** *1540/***364.**

SOCIOLBUC

Subliniem faptul că se enumera amănunţit semnele hotar- nice ale acestui teritoriu : „începînd de la ţărmul Pruteţului, unde se desparte drumul, la Grindul lung, în dreptul Piscului Covurluiului ; şi de acolo în jos pe malul Prutului, în dreptul Suhanei ; iar de acolo drept la gîrla Topileana unde trece peste Troian, unde şi mai sus este scris; şi de acolo tot Troianul, pînă la Vadul Trifeştilor ; şi iarăşi, de acolo, în sus, pe ţărm, pînă la capătul Grindului, la ţărmul Pruteţului, unde se începe hotarul, dintîi".

Mănăstirea capătă deci o suprafaţă teritorială spre exploatare, nu o cotă-parte din veniturile strînse de stat.

Oricît de întărită ar fi fost astfel, stăpînirea Humorului prin formula „uric cu tot venitul", ea nu era decît o substituită în drepturile domniei.

Dovada o avem în faptul că în *1543/372* Petru vodă întăreşte şi mănăstirii Moldoviţa stăpînirea asupra satului Se- lişte, cu jumătate din iezerul Orehovului. Foarte clar, situaţia ne este arătată în documentul din *1546/*444 prin care Petru Rareş dă Humorului jumătate de iezer Orehovul, cu toate ale lui „ca toate acestea să le fie în două cu Moldovi- cenii", ocolniţa iezerului repetîndu-se aidoma ca în actul din 1520.

Aşadar, suprafaţa de apă ce se dase Humorului cuprindea doar jumătate din iezer. Din această jumătate de iezer, Humorul are a face tovărăşie, în jumătate cu Moldovicenii.

Satul Seliştea aparţine însă exclusiv Moldovicenilor dat fiind că ulterior actului de mai sus, dar în acelaşi an 1546/647, se confirmă satul Seliştea doar pentru mănăstirea Moldoviţa.

în *1584/26,* Petru Şchiopul întăreşte însă Orehovul „întreg" doar mănăstirii Humorului, dîndu-i din nou ocolniţa în redactarea cea veche.

Tovărăşia dintre cele două mănăstiri nu pare deci a fi fost efectuată în condiţii de bună înţelegere.

în *1591/*211 acelaşi Petre Şchiopul întăreşte Humorului iezerul Orehovul şi şomoldoacele de lîngă dînsul, Beşilele şi

SOCIOLBUC

Ciulineşulj arătînd din nou semnele hotarului : „pînă unde se despart drumurile, pe Grindul cel Lung, la Pruteţ, împotriva gurii pîrîului Părul, drept sălişteа veche a Măstăca-

Stăpînirea mănăstirească asupra iezerului merge însă întă- lindu-se. în *1613*/545 Ştefan Tomşa dă o carte mănăstirii Humorului „ca să fie tare şi puternică a ţine şi a opri toate iezărele şi hotarele ce au, pe unde le spun dres lele vechi, altul nimeni să nu se amestece".

Actul ni s-a păstrat doar în regest, din care e totuşi de reţinut faptul că mănăstirea poate „opri", semn al unei stăpîniri destul de întemeiate, ceea ce ne este confirmat şi prin- tr-un document din *1620/*545 prin care Gaşpar vodă dă mănăstirilor Moldoviţa şi Humorul, pe care le vedem deci iarăşi asociate, „să fie tari şi puternici a opri şi a apăra nişte iazăre" ce au acele mînăstiri, anume „Orehovul şi Co- vurluiul şi gîrla Rauca şi gîrla Dumbrăvii şi cu toate gîrlele dimprejur." „Şi cîte coteţe vor găsă puse între acele iazăre, sau în gîrle, fără de ştirea călugărilor şi a vădarilor de acolo, să le taie şi să le strice".

într-o situaţie asemănătoare se află şi iezerul *Cahovul* asupra căruia îşi exercită stăpînirea mănăstirile asociate Ga- lata, Bistriţa şi Rîşca.

în *1588/493,* Petre Şchiopul miluieşte mănăstirea nou zidită a Galatei nu cu o simplă cotă parte din venit, ci direct cu un teritoriu hotărnicit, anume cu o „parte din iezerul nostru de la Cavov de la ţărmul dinspre Reni, dinspre Zlaton, în curmeziş peste Cavov, la răsărit, la fîntîna Caranicului, la o piatră şi de acolo la capătul iezerului Cavov, în sus, pe amîndouă părţile Cavovului, loc de vad". „Cine va merge cu năvoade la acel mai sus scris iezer, partea sftei mînăstiri, să nu aibă vameşii nici o treatbă a-i lua vamă, ci să fie vama sftei mînăstiri" [58].

[58] **întăriri în *1594/124* cu adaosul „cum au şi alte mînăstiri iazere şi danii şi miluiri de 'a domnii de mai înainte" ; şi în *1596/*187.**

SOCIOLBUC

în *1598/295,* Eremia Movilă milueşte mănăstirile Bistriţa şi Rîşca în asociaţie, cu „un iezer ce se numeşte Cavovul, cu toată apa şi cu toate gîrlele cîte intră în el şi ies, cîte este din stîlpii Galatenilor, pînă la Dunăre, cu tot venitul acelui iezer mai sus scris, ca să le fie deopotrivă pentru folosinţa celor două mînăstiri".

Atît dintr-un act cît şi din celălalt, rezultă că aceasta zonă de vărsare a Prutului în Dunăre, era hotărnicită, exis- tînd şi semne puse pe mal, cum sînt „piatra" şi „stîlpii Galatenilor", adică ai mănăstirii Galata.

în *1613/195,* Ştefan Tomşa întăreşte din nou mănăstirii Galata partea sa, ca „să fie ei tari şi puternici cu această carte a noastră să stăpînească şi să apere dreapta lor ocină şi dedină, partea lor din iezerul Cahuvul, cît va fi partea lor. Nimeni să nu aibe voie să prindă peşte acolo, nici cu vre-o măestrie ; iar pe cine vor găsi acolo prinzînd peşte, fie orice va fi, să aibă voie a-i lua vamă dreaptă de peşte, cît va fi partea lor, după vechiul obicei". „Nimeni să nu îndrăznească să stăpînească sau să oprească".

Mănăstirea are deci acuma iezerul ca „ocină" şi „dedină" şi este tare şi puternică, „stăpînind" şi „apărînd" hotarul. Dar drepturile sale nu sînt deocamdată decît tot cele „după vechiul obicei", adică cu simplu drept de vămuire, drept deţinut prin substituire în drepturile anterioare ale statului.

în *1617/*264, Radu Mihnea scrie slugilor lui, vameşii de la Reni, ca, văzîndu-i cartea, să lase foarte în pace de vamă, oricît este, hotarul mănăstirii Galata un iazer în Cavovu] „ca să nu luaţi nici vamă de peşte, ce să aibă a lua călugării de la sft mînăstire, cum au luat de veac, cum iaste uric cu blăsteme, dat de unchiul domniei mele, de Pătru vodă şi cum sîntu întăriturile şi de la alţi domni. Aimineterea să nu vă amestecaţi nici într-un chip".

Domnia deci cedase drepturile sale de vămuire unei mănăstiri care nu poate fi încă socotită „proprietară", ci doar ca avînd drepturi de vămuire, cu toate că documentul vorbeşte de „stăpînire".

SOCIOLBUC

f)e altfel în toate documentele aparţinînd acestui grup, mănăstirile sînt arătate a „stăpîni", fără ca scriptorul să se simtă obligat a menţiona faptul că această „stăpînire" derivă dintr-o delegare iniţială a unor drepturi de vămuire făcută de către stat. Sensul „stăpînirii" acesteia, redusă la vămuire — pe care o putem denumi *stăpînire simplă* —, este însă tot acesta : actul de înstăpînire este, în esenţa lui, un ordin dat agenţilor încasatori ai statului de a se retrage de pe teritoriul cedat mănăstirii ; dania constă deci în acordarea dreptului de a se substitui statului, în locul lăsat liber prin retragerea agenţilor fiscali ai domniei.

Această situaţie de „tarcan", de „scutire" este exprimată deseori printr-o inventariere a materiilor impozabile asupra cărora nu mai au drept de amestec agenţii statului şi ea se va păstra chiar atunci cînd mănăstirea va începe să facă şi exploatări pe seamă proprie, iar nu numai încasări de vama. Dar pînă la această situaţie finală, în care mănăstirea îşi are propria sa exploatare şi cînd vom putea vorbi, în sfîrşit, de o „proprietate feudală", propriu-zisă, va mai trebui să se străbată încă o fază, pe care o vom denumi a *„stăpînirii în branişte“,* aşa cum vom vedea.

Regimul de stăpînire simplă, urmat de cel în branişte şi apoi de cel în proprietate feudală deplină, se desfăşoară asupra iezerelor foarte asemănător cu acela pe care îl constatăm şi în stăpînirea satelor. Ceea ce e explicabil, într-o oarecare măsură, prin faptul că iezerele nu erau numai o suprafaţă de apă, ci un adevărat complex economic.

6. *COMPLEXUL ECONOMIC AL IEZERELOR ŞI REGIMUL „STĂPÎNIRII SIMPLE"*

într-adevăr, iezerele nu produc venit numai prin vămuirea pescuitului. Condiţiile naturale permit ca în iezere să se organizeze o viaţă economică mai complexă, alături de pescuit făcîndu-se agricultură, creştere de vite şi apicultură. Nu

SOCIOLBUC

numai apa deci, ci şi terenurile mărginaşe şi grindurile alcătuiau „iezerul Exploatarea vămii de peşte acordată de către stat unei mănăstiri era, aşadar, însoţită şi de un drept de exploatare a întregii vieţi economice din complexul iezerelor. Alături de o exploatare fiscală a apelor, se dezvoltă deci şi o exploatare a proceselor de producţie de pe uscat. Satele riverane cunosc astfel un proces de aservire feudală în forme asemănătoare cu cele ale stăpînirilor de sate din restul ţării.

Un exemplu de „iezer", constituind un complex economic, ne este dat prin documentul din *1429/96* prin care Alexandru cel Bun dă mănăstirii Neamţului „iezărul numit *Zahorna* şi prisaca la Zahorna, uric cu tot venitul ce va fi de la dîn- sele", „cu scutire de vamă pentru cîte care vor trimite după peşte sau după miere sau orice alte lucru" [58].

Iezerul era deci un complex economic în care „prisaca" apare imediat după pescuit. Formula „cu tot venitul ce va fi de la ele" arată că acest complex economic era producător de venituri şi că ceea ce dădea domnia era un drept de încasare a acestor venituri.

Că aceste venituri erau încă doar de natură fiscală, ne-o arată clar documentul din *1456*/343 prin care Petru Aron întăreşte mănăstirii iezerul Zahorna, cu tot venitul, „ca să nu cuteze să se amestece nimeni dintre dregătorii noştri şi din boierii noştri". Cu alte cuvinte, în mod normal aceşti dregători şi boieri s-ar fi putut amesteca în luarea acestor venituri, care erau deci fiscale domneşti, iar nu patrimonial mănăstireşti. O simplă poruncă domnească interzicînd dregătorilor domniei să încaseze drepturile domniei era socotită suficientă pentru ca mănăstirea, în calitatea ei de substituită a domniei, să le treacă în seama sa.

[59] **în *1447/266 o* întărire generală, cu menţionarea iezerelor Luciu Şi Zahorna, cu scutire generală pentru sate şi iezere. Şi în 1470 mănăstirea continuă a dispune de alte 3 măji de peşte obroc, luat de oriunde ar fi voit, dovadă că Zahorna nu acoperea nevoile mănăstirii.**

SOCIOLBUC

Iezerul constituia deci un teritoriu fiscal. Hotarele şi cuprinsul acestui teritoriu se precizează în linii mari : „de la Chişa în jos pînă la Gura Zahornei şi cu toate gîrlele cîte cad în Zahorna şi Gîrla Voevodului ; şi cu *prisaca* lui Ivanco şi *prisaca* Zahornei; şi trei *vaduri,* Havaronea, Corabeea si la Gura Zahornei ; şi toate *zăgazurile de nuiele* care se fac în acest hotar. Şi în *dumbrăvile* lor să nu umble nimeni fără voia lor ; nici în bălţi; şi nimeni întru nimic să nu cuteze să se amestece. De asemenea în acest hotar, desetina de la *stupii* lor, oricui a fi, să ia desetina dregătorii mînăstirii. Şi de asemenea şi *vama* de la cei ce vor prinde peşte în hotarul Zahornei".

Sînt deci de distins mai multe surse de venituri în acest regim de stăpînire simplă :

— *prisăci,* care sînt, măcar unele din ele, ale altora decît ale mănăstirii, cum e de pildă prisaca lui Ivancu. De la ele domnia lua o desetina, de la stupii „oricui ar fi", drept pe care de aici înainte îl va încasa mănăstirea prin propriii ei dregători.

— *zăgazuri de nuiele* care se fac în acest hotar, adică de către alţii decît de mănăstire. Acestea dîndu-se mănăstirii, e clar că se dă doar un drept de dijmuire asupra unei activităţi pescăreşti străine de mănăstire, aparţinînd desigur unor sate de pescari, care însă nu ne sînt arătate, decît sub forma următoare :

— o *populaţie care pescuieşte :* „cei ce vor prinde peşte", de la care mănăstirea are a-şi lua „vama".

— *vaduri,* în număr de trei, care sînt amintite în document nu ca o descriere geografică, ci pentru că ele constituiau o sursa de venituri, vama fiind aşezată la un punct de acostare obligatorie a luntrelor, şi loc de trecere.

Ceea ce formează trăsătura caracteristică a modului de stăpînire simplă a unui asemenea complex economic este faptul ca el instituie un nou regim de exploatare.

De unde în formele pînă acum întîlnite mănăstirea nu avea deoit un drept de vamă asupra unor procese de producţie pe

SOCIOLBUC

care nu le administra, de data aceasta se prevede în mod expres că mănăstirea controlează activitatea economică din iezer, neîngăduind decît acele activităţi care au căpătat în prealabil autorizarea ei.

Exploatarea încetează deci să aibă un caracter fiscal pur, pentru a începe să devină patrimonială. Mănăstirea care interzice orice activitate economică, neautorizată, în iezerul pe care îl stăpîneşte, este deci ceva mai mult decît un agent fiscal lucrînd prin delegaţie domnească, şi anume este un stăpîn pe seamă proprie.

Dacă nimeni nu are voie „să se amestece" sau „să umble" fără voia mănăstirii, în dumbrăvile din iezer, înseamnă că alţii aveau ocupaţii economice în aceste dumbrăvi, dar că ele nu se puteau face decît cu învoiala mănăstirii, deci cu ştirea ei şi evident cu plata dijmei cuvenite.

Din simplă modalitate de control fiscal, de mijloc de evitare a evaziunilor fiscale, autorizarea prealabilă se transformă uşor în control economic, în administrare a proceselor de producţie, atît din dumbrăvi cît şi din bălţi.[60]

Caracterul tot mai puternic patrimonial al acestei stăpîniri se vădeşte în special prin faptul că în *1527/207,* printr-un act al lui Petru Rareş, se adaugă la stăpînirea iezerului şi stăpînirea unor posesiuni riverane : „un sat la gura *Zahornei, anume Copane a,* cu gîrle şi eu iezercane", date uric cu tot venitul, hotarul lor fiind „pe unde au folosit din veac".

Satul acesta, care folosea „din veac" anume zonă de apă, nu figura în actele anterioare şi apare abia acum, la un interval de 100 de ani de la prima donaţie a iezerului.

Satul *Copanca,* în ciuda felului cum e formulat actul din 1527, nu aparţine însă în întregime mănăstirii Neamţului, dat fiind că în *1580/177* Iancu vodă dă cartea sa mănăstirii

[60] **In** *1463*/**396 avem o confirmare a lui Ştefan cel Mare care întăreşte „tot hotarul mînăstirii care este la Zahorna ; dar după hotarul -ve- ■chiu, care de mult ascultă de mînăstirea Neamţului", „cu gîrlele şi cu poienele" ; în** *1500/286* **confirmare pentru Zahorna, gîrla şi prisaca ; în plus** *Balta Albă* **şi iezerul** *Dubrovca* **cu gîrla lui Chişcă etc.**

SOCIOLBUC

isfeamţului, ca să fie „tare şi puternică" să ţină doar „12 ^se din satul Copamca, şi în iezer şi în gîrle, care li-au ţinut şi mai denainte"; „nimeni să nu cuteze a-i opri de la această stăpînire".

Cu toate acestea, mănăstirea are dificultăţi cu alţi boieri care stăpîneau şi ei în Copanca şi cu care mai avuseseră de altfel mai vechi judecăţi, aşa cum vom vedea de îndată.

O situaţie asemănătoare o regăsim şi în legătură cu iezerul *Botrn.* în *1452/*300 Alexăndrel vodă întăreşte, uric cu tot venitul, mănăstirii Bistriţa „Botna cu toate iezerele care ţin de Botna şi pe unde le este hotatul vechiu", în plus o prisaca, ou aceeaşi interzicere de amestec a dregătorilor statului.

Acelaşi iezer ne este însă arătat într-o fază de stăpînire mult mai avansată prin actul din *1455*/332 prin care Petru Ajron întăreşte, uric cu tot venitul, „Botna şi cu toate iezerele şi gîrlele şi ezercanele" ; „şi toate pnisăcile cîte sînt în hotarul lor ; şi două vaduri; şi cu vama şi pe uscat şi pe

«a

apa .

„De asemeni nimeni să nu îndrăznească să facă năvoade în hotarul lor", ...„sau să facă zăgazuri şi nici să nu prindă peşte în hotarul lor. De asemeni nimeni dintre boierii noştri sau dintre desetnici >să nu cuteze să ia desetina de la stupi şi nici pe prisăcari să nu-i turbure cu nimic, ci tot acest venit să fie al mănăstirii".

De la idouă năvoade tarcan, cu care am văzut că începe stăpînirea acestei mănăstiri, s-a trecut deci la un control al tuturor năvoadelor, al tuturor zăgazurilor făcute de satele pescăreşti, supuse acum unei autorizaţii prealabile.

De subliniat este însă faptul că pedepsirea recalcitranţilor nu este totuşi dată mănăstirii. în 1458, Ştefan cel Mare întăreşte Botna, în redactarea actului din *1455/*352, dar îşi rezervă dreptul de executare a amenzilor : „iar cine va prinde peşte fără voia lor, de la acel om vom lua 40 grivne" ; venitul judecătoresc este totuşi cedat mănăstirii : „iar cine va avea cu oamenii lor, fie oricare lucru, sau mare sau mic, ureadnicul lor împrejur, să-i judece pe omul său, sau înaintea

SOCIOLBUC

domniei mele ; alt sudeţ să nu aibă, ci acel venit să fie întreg al mănăstirii noastre"[61].

Domnia îşi (păstrează deci drepturile ei de judecată şi de poliţie cu toate că cedează veniturile provenite din amenzi şi cu toate că mănăstirea are acum un „ureadmic" la faţa locului, care judecă, nici un alt sudeţ neavînd drept de amestec, singur domnul constituind o instanţă de apel. Totuşi expresia „îi vom lua 40 de grivne“ poate fi interpretată nu numai ca o precizare a cuantumului de pedeapsă fixată, ci şi ca o posibilitate de executare prin organe de stat, existente şi ele la faţa locului şi putînd fi puse în mişcare în sprijinul mănăstirii.

Interesant e faptul că în jurul Botnei şi alte mănăstiri aveau sate în stăpînire, de asemenea scutite. în *1462/417* Ştefan ce] Mare dă astfel mănăstirii Pobrata, sub formă de „obroc", o scutire de impozit de stupi, formulată ca o danie a tuturor „berbeniţelor“ de miere „din desetina ce vor fi în satele lor, ce vor fi de la oamenii lor de la *Botna“* şi sub forma unei interziceri de amestec : „de asemeni, în prisaca lor care a fost la Botna, anume Visoca, nimeni să nu aibă treabă cu ea şi cu oamenii ei“. în *1520*/165 aflăm că şi mănăstirea Humorului are „o prisacă la Botna, la Corneşti". Aceste două acte nu ne dau însă lămuriri suplimentare cu privire la iezer şi nici la relaţiile lor cu mănăstirea Bistriţa [62].

7. *RELAŢII CU AGENŢII STATULUI IN REGIMUL DE STĂPÎNIRE A IEZERELOR*

Mănăstirea căreia i se acorda dreptul de a încasa vama din peşte pe o anumită zonă, găsea pe teren, în fiinţă, un sistem şi o reţea fiscală cu care avea deci a intra în legă-tură.

[61] Cu deosebirea că în loc de „două vaduri" apare acum „două curţi* (ceea ce e desigur o eroare). De asemenea, în loc de „năvoade" apar „colibe" (de asemenea, o vădită eroare).

[62] Confirmare în /550/364.

SOCIOLBUC

La început, domnia ajută mănăstirea să intre în stăpînire, nînd-i la dispoziţie propriul ei aparat fiscal şi de constrîn-**gere.**

Avem astfel o serie de cazuri în care vedem domnia ordonînd agenţilor ei locali să-şi dea concursul pentru a ajuta mănăstirea în exercitarea drepturilor ei.

De pildă, în *1592*/116, Aron vodă scrie slugilor lui, pîrcă- labii şi hotnogii de la Ciobîrciu, dîndu-le de ştire că s-au plîns călugării de la Neamţ asupra fiilor lui Malic din Copanca şi spun că nu pot să-şi ţină locurile şi iezerele şi gîrlele din pricina lor şi le cotropeşte o gîrlă, la Copanca, unde cade în Crivaia. Urmează deci ca ei să ia seama acestei gîrle, cu satul Copanca şi să spună fiilor lui Malic să lase în pace locul călugărilor şi gîrlele şi pentru iezere. „Iar pe acela dinitre aceşti fii ai lui Malic, care va mai face supărare, voi să-l spînzuraţi acolo, pentru că de multe ori s-au plîns înaintea noastră şi au rămas de judecată fiii lui Malic şi nu au dat ascultare cărţii mele".

Tot astfel, în *1615/263* — 284, Ştefan Tomşa scrie staroş- tilor de Covurlui că să cerceteze cazul unor oameni care au prins peşte, noaptea, fără ştirea mănăstirii Tazlău şi fără voia ei, cu năvoadele lor, în iezerul care se numeşte *Dadovul,* din sus de Brateş. Poruncă să le facă lege dreaptă cu aceia asupra cărora se vor jelui şi să li se plătească paguba. De asemenea, să facă lege dreaptă, cu drept de apel la domnie, cu aceia care nu vor să dea mănăstirii venitul din peşte. Dat fiind că „s-au ridicat nişte oameni şi pescuiesc în iezerul lor cu peşte" ; cine va fi prinzînd peştele, să le plătească lor tot peştele.

Se prevede deci o amendă fiscală constând în confiscarea peştelui vînat în contrabandă, executabilă prin organele de stat, dar încasată de mănăstire.

Pe măsură ce mănăstirile trec de la exercitarea unui drept fiscal la drepturi de stăpînire simplă, reuşind să-şi creeze un aparat fiscal propriu, conflictele dintre cele două serii de

SOCIOLBUC

administraţii, cea domnească şi cea mănăstirească, devin inevitabile.

Trebuie ţinut seama de faptul că funcţionarii domneşti nu trăiau din leafă, ci din încasarea unor cote din bunurile şi sumele strîmse de la contribuabili. In consecinţă, aveau tot interesul nu numai să apere drepturile statului, ci şi să abuzeze de ele, ispitiţi fiind a nu ţine seama de scutirile acordate diverşilor privilegiaţi locali. Mai ales atunci cînd drepturile domneşti erau arendate, ispita de a abuza trebuie să fi fost deosebit de mare.

De aceea domnia, ori de cîte ori acorda sau întărea un drept patrimonial mănăstiresc asupra unui iezer, preciza, prin ordin expres, că nici un slujbaş al domniei sau arendaş al drepturilor ei, să nu aibă a se amesteca.

Formula folosită este foarte asemănătoare cu formula „scutirilor", fără ca totuşi să avem de-a face cu o imunitate feudală, ci doar cu o scindare a drepturilor pe care le au cele două serii de funcţionari fiscali, unii lucrînd pe seama domniei, alţii pe seama mănăstirii, dar pe baza aceluiaşi temei al fiscalităţii domneşti. E vorba deci de determinarea a două zone fiscale, amîndouă de origine domnească, una reţinută de domnie, alta cedată.

Astfel, în *1452/300,* domnia anunţă pe „oricine va stăpîni de la noi nici nimeni altul, să nu se amesteci la aceste iezere, cu nimic, nici să nu ia vamă din hotarul lor şi nici pripas şi nici altceva nimic ; ci tot acest venit şi pripas să le ia însăşi călugării şi nimeni altcineva", în cauză fiind iezerul Botna al mănăstirii Bistriţa.

în *1458/35*2, acelaşi fel de poruncă cu privire la Botna : „nimeni din boierii noştri, sau desetnic, să nu îndrăznească să ia desetină din stupi, nici berbeniţă de miere, nici prisăcarii să nu-i turbure cu nimic".

în *1463/396* cu privire la iezerul Zahorna, se spune : „oricine va lua pentru noi desetina de stupi, aceşti desetnici ai noştri să nu aibă a lua desetina de stupi din prisăcile mînas-

SOCIOLBUC

tjfii, fie chiar o jumătate de groş şi să nu aibă nici o treabă }n hotarul mînăstirii, sau la prisăci, sau ou orice este al jnînăstirii ; nici însăşi desetnicii, iarăşi nici slugile lor, oricine ar fi ; pentru că această desetină am făgăduit-o şi am dat-o sft. mînăstiri. Şi asemenea sotirea sau slugile lui, nici altul nimeni din boierii noştri sau slugile noastre şi nici un suflet sa nu aibă nici un amestec la prisăcile mînăstirii şi la gîrle şi la poieni şi la întreg hotarul dela Zagorna. Cît este hotarul vechiu, acesta să asculte de mînăstirea noastră de la Neamţ".

Pentru a determina la ascultare pe funcţionarii de stat localnici, precum şi pe acei care aveau delegaţie sau contract cu statul în vederea încasării vămilor, domnia recurgea la mijloace drastice : mai întîi interzicere de a lua vamă ; apoi interzicere de a se amesteca în treburile mănăstirii şi pînă la urmă interzicere de a pătrunde pe teritoriul mănăstirii. Sancţiunile pentru recalcitranţi sînt din ce în ce mai aspre, pe măsură ce drepturile de stăpînire ale mănăstirii merg întărin- du-se. La început domnul se mulţumeşte cu sancţiunea unor blestemuri, mai mult sau mai puţin eficace, socotite totuşi grave, dată fiind mentalitatea acelor veacuri. Pînă la urmă, domnia recurge la sancţiuni mai concrete, care merg pînă la tăierea capului.

Astfel, în *1429/9*5, în legătură cu dreptul mănăstirii asupra iezerului Zahorna, se spune că atunci cînd vor trimite care după peşte, miere sau alt lucru, „cine ar vrea să ia de la dinşii vamă sau brudină, oricînd, în orice vreme, să fie blestemat de domnul dumnezeu şi de preacurata lui maică, şi de toţi sfinţii, amin !“.

în *1445*/246 se spune la fel : „unul ca acela să fie blestemat".

în *1455*/323 interzicerea ca „nimeni dintre boierii noştri sau dintre desetnici să nu cuteze să ia desetina de la stupi şi nici pe prisăcari să nu-i turbure cu nimic" e făcută cu ameninţarea blestemului clasic al celor 318 oteţi de la Nikeia. ^ar domnul adaugă de data aceasta, în ton mai laic : „şi în

SOCIOLBUC

afară de aceasta, acela va fi sub marea noastră pedeapsă şi urgie a domniei mele“.

Şi din ce în ce mai concret : în 1452 „cine ar încerca si ia orice de la ei, acela este potrivnic nouă şi cărţii noastre". Sau în *1463/396* : „ acela este potrivnicul nostru şi al cărţii noastre şi va vedea asupra sa pedeapsa noastră".

în sfîrşit, în *1548*/522 : „nimeni din vameşii de cîmp sau cei de la Suceava, sau din slugile lor sau din slugile vătafilor noştri sau iarăşi oricine va fi, să nu cuteze a încerca să intre acolo, să turbure sau să lucreze ceva, fără ştirea igumenului şi a călugărilor de la Pobrata" care stăpînesc iezerul Beleul „pentru că acel om va fi plătit cu capul, iar nu cu altceva".

înseşi aceste grave ameninţări ne arată că, totuşi, între administraţia lucrînd în numele statului şi administraţia mănăstirii, existau continue conflicte.

De pildă, în *1610/427* mănăstirea Pobrata are neînţelegeri cu privire la iezerul Beleu, cu administraţia locală de stat» care pare a-şi fi avut reşedinţa la Giurgiuleşti, sat aşezat lîngă Brateş, la sud deci de Beleu.

Domnia scrie : „slugii noastre care este rînduită ca să socotească gardurile de la Giurgiuleşti", arătîndu-i că mănăstirea se plînge că „voieşti să pui şi să îngrădeşti şi alt gard în gura Beleului" ceea ce nu este drept „căci voi aveţi gard pus în rîul Pruteţ", pe cînd în gura Beleului este dat să stăpînească şi să folosească călugării; „voi să aveţi a stăpîni pînă unde aţi stăpînit din veac : acel gard ce-1 aveţi în rîul Pruteţ !"

Iar la *1617*/268 se scrie unui organ administrativ superior, adică pîrcălabi'lor şi vameşilor de Galaţi, tot pentru iezerul Beleul şi Prutul de sus pînă la satul Trifeşti (sat la nord est de Iaşi) pe motivul că „puneţi oameni de pescuiesc şi nu-i lăsaţi să-şi prindă peştele pe ocina lor, precum le arată privilegiile", clîndu-li-se poruncă să dea înapoi cît peşte au prins.

O dată evitate conflictele cu agenţii fiscali ai domniei, prin interzicerea ca aceştia să pătrundă în teritoriul, cedat mănăstirii, mănăstirea nu mai avea de rezolvat decît problema reducerii la deplină ascultare a satelor.

Documentele nu sînt o bună sursă de informaţie în ce priveşte lupta ce a trebuit să se ducă de către mănăstirea, care lua în stăpînire iezerele, cu satele libere, deprinse cu viaţa fără stăpîn a pescarilor de apă mare, supuşi pînă atunci doar unei dijmuiri de stat.

Prea rareori apar aceste sate în documentele de stăpînire a iezerelor. Nu avem astfel semnalate populaţii pescăreşti decît doar sub formă incidentală şi sumară. De pildă : „oamenii de la Botna" ai mănăstirii Pobrata apar în 1466. „Satul" Copanca e pomenit în 1527 în stăpînirea mănăstirii Neamţ. în 1546 „satul" Văleni se află în stăpînirea mănăstirii Neamţ, lîngă Beleu, sat unde mănăstirea îşi instalează şi urednicul. în 1606 sînt pomenite „sălaşele năvodarilor" de pe acelaşi iezer.

Rareori avem cazuri în care satul apare în prim plan, ca de pildă, în *1594*/144 cînd Aron vodă dă mănăstirii numită „.în ţarină" satul „Rînzeştii la Prut, cu toate bălţile sale şi cu cotețele ce au fost ascultătoare de curtea noastră din tîrgul Bîrlad".

Sau în *1502*/24, cînd Muşa şi fiii ei vînd domnului o bucată de loc din hotarul Boiştei, puţin mai jos de gura Boiştei şi de vărsătura gîrlei, unde iesă din Tălharu şi pînă unde dă în iezerul Cerlenul şi cu toate gîrlele şi cu toate băltiuganele, se face şi menţiunea şi a satului Balinteştii, din marginea iezerului.

Tot astfel şi în *15291276* jumătate din iezerul de la Lo- zova, cu satul Ideştii, este schimbat pe satul Pănceştii. Iar in *1570*/238 fata lui Toader logofăt vinde jumătate din Ciogreştii de pe Bîrlad, în marginea iezerului celui mare al

SOCIOLBUC

Bîrladului, ce-i în gura Gerului, partea de sus şi cu o a patra parte din iezăr, lui Dinga, mare postelnic.

în cazurile în care asemenea vînzări nu intervin şi cînd deci menţionarea expresă a satelor nu este necesară, prezenţa populaţiei săteşti ne este totuşi confirmată, într-un mod indirect, însă cu mult mai pregnant şi în acelaşi timp mai dureros, anume prin seria de aspre măsuri, mergînd pînă la violenţă pură, care se iau împotriva ei.

într-adevăr, de prin veacul al XVI-lea mănăstirile stăpîne de iezere capătă dreptul legal de a folosi forţa fizică împotriva celor care nu s-ar supune regulei de obţinere prealabilă a autorizării impuse de mănăstire, şi nu s-ar lăsa astfel aduşi la „ascultare", adică în aservire.

Se naşte astfel regimul de stăpînire în branişte, dotat cu mijloace coercitive proprii, capăt final al întregii evoluţii istorice pînă acum analizate.

Regimul de branişte este un regim de exploatare feudală comun atît iezerelor cît şi pădurilor. Se afirmă de obicei că „braniştea" ar fi o pădure oprită în vederea creării unei rezerve de vînătoare seniorială. Este o eroare : braniştea este un regim de stăpînire feudală care se aplică nu numai pădurilor, ci şi iezerelor şi în genere tuturor bunurilor care prin natura lor se folosesc în devălmăşie.

Asupra terenurilor agricole în care exploatarea nu se putea face decît prin „stăpîniri locureşti" create prin munca populaţiei direct muncitoare, sau în cuprinsul unor „racle", „ţarini" sau „cîmpuri" lotizate, modalităţile de reducere în aservire feudală sînt cu totul altele. Acolo, lupta boierilor împotriva populaţiei va consta în străduinţa de a răpi ţăranilor aceste „delniţe" sau „ocini". în ceea ce priveşte însă pădurile şi marile ape, acestea sînt, prin însăşi natura lor, puse în valoare doar printr-o exploatare de caracter liber devălmaş, prin cules direct din natură. Lichidarea drepturilor ţărăneşti urmează aici calea următoare : control asupra activităţilor economice, prin impunerea unei autorizaţii prealabile ; declararea drept braconaj a oricărei munci neautori-

SOCIOLBUC

7ate şi deci reprimarea ei prin mijloace violente, de carac- ter penal. Scopul real al acestui regim este găsirea unei proceduri graţie căreia ceea ce era înainte un bun devălmaş de folosinţă liberă, să devină un bun producător de dijmă -pentru stăpîn.

Iezerele se deosebeau totuşi de păduri în sensul că aici procesul de constituire a braniştelor este mult mai vizibil. Populaţia pescărească, legată printr-o profesionalizare tradiţională, pe anume locuri potrivite pescuitului mare, nu este ,o populaţie migrantă. Pescarii apar deci ca un fel de zestre naturală a iezerului. Nu e nevoie ca ei să fie legaţi de glie, nu e necesar să li se interzică strămutarea, fiind prin firea lucrurilor legaţi de locurile lor de baştină. Cel mult, Delta 'Dunării le oferea un loc de refugiu, marile şi sălbaticile ei întinderi putînd constitui un adăpost nu numai pentru localnici, ci şi pentru seria întreagă a pribegilor, de naţionalităţi atît de diverse, care formează pînă astăzi mozaicul acestui colţ de lume.

Dar chiar şi pescarii de mare nu prind morunii şi nu strîng icrele negre pentru ei înşişi. Fiind obligaţi a ieşi la mal şi a-şi desface produsele, măcar în aceste puncte şi în acest moment al muncii lor, ei intră în contact cu organizaţia de •stat şi sînt deci o foarte comodă masă fiscalizabilă.

Aşadar, branişte a este regimul specific de exploatare feu- ■dală a acelor bunuri, care, în vechiul sistem tehnic şi juridic al populaţiei locale, erau supuse regulilor devălmăşiei absolute.

Formele ei ne sînt descrise, deseori, în pasaje extrem de sugestive. Nu e nevoie de multă imaginaţie pentru a ne putea închipui viaţa de umilinţă, de silă, de arbitrar şi de cruzime la care putea da naştere.

Să ilustrăm condiţiile regimului de branişte prin cîteva •exemple.

în *1527*/52 Petru Rareş miluieşte „uric cu tot venitul" mănăstirea Tazlău cu un „iezer", anume Daduvul pe Prut, •cu iezercanele sale şi cu gîrlele Pordeanului, care ies din

SOCIOLBUC

Curcubeta, pînă la Prut; şi cu grindul pentru fîn“. De asemenea îi dă „un sălaş, anume Vîntul“ ®[3].

în complexul economic al acestui iezer apare deci un sat care, ca toate satele din această zonă, avea şi ocupaţii agricole şi zootehnice : grindul pentru fîn este în această privinţă lămuritor.

Amănunte cu mult mai ample ni le dă însă un document ulterior din *1592* prin care Aron vodă înnoieşte, cu mai multă fermitate însă, stăpînirea mănăstirii, instituind un regim de branişte propriu-zisă.

Actul spune : „pe cine vor trimite ei, să fie tare şi puternic cu această carte a domniei mele, să stăpînească şi să apere iezerul şi gîrla şi pe cealaltă parte şi pe aceasta, pe amîndouă părţile. Şi toate iezercanele şi gîrlele ce sînt împrejurul iezerului, şi dinspre sat şi dinspre iezer ; şi o dumbravă, unde este şi mînăstirea".

Mănăstirea are deci nu numai un hotar de apă, ci şi unul de uscat, inclusiv un sat.

Asupra acestui hotar şi asupra acestor oameni din sat, mănăstirea are puteri deosebit de mari. Nu e vorba doar de o autorizare prealabilă şi de o dijmuire a peştilor, ci de o interzicere a oricărei activităţi pescăreşti şi agricole neautorizate, putînd fi adusă la îndeplinire cu mijloace de silă brutală, deci cu ajutorul unui aparat poliţienesc propriu al mănăstirii.

„Pe cine vor afla prinzînd peşte, sau va strica, sau va ara, sau cosi pe locul lor, ei să aibă a le lua mrejele şi voloacele şi securile din branişte şi tot ce va avea. Şi cine va ara fără voia lor, să aibă a-i lua boii". Nimeni deci „să nu cuteze să intre".

Mănăstirea mai nouă a Pobratei capătă şi ea iezerele sale direct în forma unei stăpîniri în branişte, exercitate asupra satului Văleni.

[63] **Confirmare în** *1595L***154 ; se vorbeşte însă aici de o „dumbrava care** este **a sftei mănăstiri" text mai acceptabil decît cel din 1592 : „unde** este **mănăstirea".**

SOCIOLBUC

Despre acest iezer avem de altfel o informaţie ceva mai bogată, care ne va da deci amănunte lămuritoare asupra regimului de branişte.

|n *1543/379,* Petru Rareş dă cartea sa mănăstirii Pobrata ca „pe cine vor avea vornicel la iezerul mînăstirii, la Beleu, ,ei să fie tari şi puternici", „să-şi apere iezerul la Beleu" şi „cu toate gîrlele lor care se varsă în Beleu şi ies din Beleu", enumerîndu-se un total de *9* gîrle, plus „mlăjetul de la Văleni, mai sus de Rădeani, ca să nu prindă nimeni peşte în aceste gîrle şi nici să nu taie lemne în acest mlăjet, fără ştirea igumenului Grigore" [64].

„Iar pe cine vor găsi ei prinzînd peşte, ori în care gîrlă, fără voia igumenului sau tăind lemne în mlăjet, ei vor lua totul de la aceşti oameni şi carul cu boi; şi în mlăjet de asemeni, şi securea şi totul".

Stăpînirea în branişte asupra Beleului ne este confirmată printr-o serie întreagă de documente succesive.

Semnalăm doar că în *1594*/140 formula este : „să le ia totul, numai goi să-i lase". Iar în *1606/72* lărgindu-se zona teritorială a Beleului, se cere, de asemenea „binecuvîntarea •egumenului", în lipsa căreia călugării sînt „tari şi puternici să ia mrejele şi vasele şi boii şi carele şi securile lor şi totul, numai goi să-i lase" [65].

Formularea regimului de branişte este deci tipică, deşi uneori apar şi detalii deosebite, cum de pildă în *1620/*545, cînd mănăstirea Moldoviţa, în tovărăşie cu mănăstirea Humorului, este încuviinţată să apere iezerele Orehovul şi Co- vurluiul şi alte gîrle dimprejur, astfel : „cîte coteţe vor găsi puse între acele iezere sau gîrle, fără ştirea călugărilor şi a "'adarilor de acolo, să le taie şi să le strice".

în felul acesta se află încheiată prima fază a ciclului de •constituire a proprietăţii feudale depline asupra iezerelor.

[64] **întăriri în** *1546/***450 ;** *1548/***522; /W/83 ;** *1568lm* **; 7572/11 ;** *V81/*219 **;** *15841296 ; 1605/276* **(voi. I, p. 193).**

[5] **în** *1612/***108 se adaugă şi sancţionarea confiscării luntrelor.**

SOCIOLBUC

De la cedarea unui obroc în cantitate fixă, s-a trecut la o cedare de cotă parte, apoi la o delimitare teritorială a „păr- ţii“, apoi la monopolul dreptului de vamă pe anume iezer hotărnicit şi în sfîrşit la un regim de stăpînire simplă, în care mănăstirea impune o autorizare prealabilă, care se transformă în regim de stăpînire în branişte, atunci cînd mănăstirea are posibilitatea de a pedepsi penal pe contravenienţi.

Constatăm deci că întreg acest ciclu care, plecând de la origini fiscale, duce la constituirea unei stăpîniri feudale, este complet străin de teoria feudală apuseană a „imunităţii[11] ; nu e vorba de o parte din „suveranitate'[1] a statului pe care ar căpăta-o sau ar uzurpa-o un particular în dauna statului în dezagregare ; precum nici de drepturile esenţiale ale unei proprietăţi *ab initio*.

în fond, avem de-a face cu o tovărăşie, alcătuită în sînu! clasei feudale, între stat şi o ctitorie a sa, pe temeiuri de pur drept fiscal ; apoi tovărăşia se desface pe măsură ce, de la un drept de simplă vămuire se trece la o stăpînire efectivă a terenurilor şi la aservirea cu forţa a populaţiei pescăreşti.

Dar întreg acest ciclu de luare în stăpînire a iezerelor — întocmai de altfel ca şi cea a satelor — se va încheia abia în faza în care mănăstirea sau boierul stăpîn nu se vor mai mulţumi cu vămuirea unor procese de producţie, pe care, oricît le-ar autoriza în prealabil, nu le creează şi nici nu le administrează, ci vor trece la acapararea terenurilor în scopul organizării unei exploatări economice proprii, adică la o gospodărire nu de consum[1] ci de producţie—marfă.

Ceea ce însă ar urma a fi analizat deosebit.

9. DESFĂŞURAREA IN TIMP A PROCESULUI DE LUARE IN STĂPÎNIRE

Urmărind seria succesivă a documentelor, putem reconstitui liniile de dezvoltare a acestui proces social, nu numai morfologic cum am făcut pînă acuma, ci şi cronologic.

SOCIOLBUC

O primă fază, grupată în decada 1440—1449 este cea în care se practică cu deosebire cedarea de vamă, în cotă parte.

O a doua fază, imediat următoare, cuprinzînd decadele 1450—1469 este cea în care drepturile de vamă sînt cele cedate mănăstirii.

După o lungă perioadă, în care domină uricele generale de întărire care nu se dau detalii asupra regimului de stăpînire, vine, în sfîrşit, cea de a treia perioadă, a regimului de branişte, care începe a se dezvolta de prin 1540 înainte.

De semnalat faptul că perioada dintre 1466 şi 1489 este lipsită de documente în legătură cu iezerele. Nu insistăm însă asupra datelor statistice doveditoare, pe care am avut prilejul a le înfăţişa, cu scurte comentarii, într-o lucrare mai veche ®[6].

[66] **Vezi** *H. H. Stahl, op. cit,* **voi. III, p. 278.**

SOCIOLBUC

III

Vechi probleme patrimoniale bisericeşti

Orice organizare bisericească are desigur a ţine seama, în primul rînd, de regulile canonice şi de tradiţiile culturale ale religiei şi ritualului respectiv. Dar cum orice organizare bisericească ia naştere şi funcţionează în sînul unei societăţi laice, *ipso facto* ea se dublează cu o „administraţie[4]" şi un „patrimoniu", avînd ele însele un caracter „laic", în sensul că sînt determinate de condiţii sociale.

Există deci un necontenit paralelism, o adaptare reciprocă între societate şi biserică, astfel încît analiza aspectelor „laice" ale vieţii bisericeşti nu poate fi făcută decît avîn du-se în vedere contextul general al societăţii istorice în care ele se integrează.

în ceea ce priveşte organizarea, administrativă şi patrimonială a bisericii, este astfel de ţinut în seamă faptul ca ea dăinuieşte, timp de veacuri, de-a lungul unei serii de succesive „formaţiuni sociale" istorice, care i-au imprimat, fiecare în parte, anume caractere specifice.

Este ştiut că structura socială a poporului românesc, ulterioară întemeierii formaţiunilor statale autohtone, aparţine tipului care poate purta numele de „feudalism", cu condiţia de a ţine seama de faptul că, spre deosebire de alte regiuni, feudalismul s-a născut la noi sub forma „celei de a doua iobăgii", printr-un proces îngemănat, de dezvoltare interna

a obştiilor ţărăneşti şi în acelaşi timp de reducere a lor în aservire de către o clasă boierească.

perioada de trecere de la vechile formaţiuni sociale ale obştiilor ţărăneşti libere, la cea nouă a satelor căzute sub uiînă boierească, este încă insuficient cunoscută în istoriografia noastră, dată fiind lipsa informaţiilor contemporane. Se întîmplă însă că, o dată cu trecerea la o viaţă feudală, ramîn supravieţuitoare o serie de rămăşiţe ale organizării sociale anterioare, care pot fi studiate în calitatea lor de documente sui-generis. Unele din ele sînt consemnate documentar, în acte scrise, interne şi externe ; cele mai multe însă nu se mai păstrează decît doar ca obiceiuri şi tradiţii nescrise, dar rămase încă vii, uneori pînă deunăzi, în anume regiuni mai retrase ale ţării. Cîteva din aceste „supravieţuiri" sînt direct legate de problemele vieţii administrative şi patrimoniale bisericeşti. Ca atare, studiul lor poate aduce un dublu folos : mai întîi, lămurirea, ca problemă de sine stătătoare, a unor aspecte administrative şi patrimoniale ale istoriei noastre bisericeşti şi în ai doilea rînd, pentru ca prin analiza lor să căpătăm indirect informaţii suplimentare despre înseşi procesele de dezvoltare ale istoriei noastre sociale.

în paginile ce urmează vom căuta să strîngem cîteva asemenea informaţii, atît istorice cît şi folclorice, în scopul de a lumina mai viu cîteva amănunte ale procesului social de trecere de la obştiile ţărăneşti libere la regimul feudal pro- priu-zis.

1. CTITORIILE COLECTIVE ALE SATELOR DEVĂLMAŞE

Orice sat devălmaş liber, alcătuieşte un fel de lume închisă sine, în care adunarea în obşte a tuturor membrilor satului poartă grija întregii vieţi a satului, avînd prea puţine legaturi cu tot ceea ce nu făcea parte din ea. Este firesc deci [ca] şi viaţa bisericească a unui asemenea grup social închis să fre dată în seama obştii, întreg satul exercitînd asupra bi- [Ser]icii sale ceea ce am putea denumi o „ctitorie colectivă".

SOCIOLBUC

Imaginea cea mai apropiată de ceea ce va fi putut sa fie rostul şi situaţia unei biserici aparţinînd unui străvechi sat devălmaş ne-o poate da studiul satelor sărace şi rămase libere în anume regiuni de munte ale ţării. întîlneai acolo o modestă clădire de lemn servind drept biserică, cu preoţi umblînd ţărăneşte, abia ştiind pe dinafară puţinul ritual pe care îl foloseau, dar strîns legaţi de colectivitatea lor ţărănească, alături de ea în muncile cîmpului, alături de ea în măruntele bucurii şi nesfîrşitele dureri ale vieţii de toate zilele.

Grija unor astfel de biserici o purta întreg satul, prin jertfa obştii sale întregi, care se aduna de altfel în curtea bisericii ori de cîte ori avea de rezolvat pricini intrînd în competenţa sa, în preajma locului unde, în curtea de cimitir a bisericii, se afla adunată şi „obştea morţilor" satului. Praznicul bisericei constituia o zi de adunare festivă, întru pomenirea celor morţi, dînd naştere unor serii de ceremonii publice, în care „praznicul" propriu-zis, cu masă publică comună, se dubla uneori cu o „nedeie" de mai largă amploare şi cu rosturi economice făţişe.

Cînd obştea satului făcea parte dintr-o „obştie de obşti'", adică dintr-o confederaţie de sate aşezate în aceeaşi vale sau zonă geografică şi economică, confederaţie de genul celei vrîncene, amintitoare a ceea ce vor fi fost pe vremuri primele începuturi ale unui voievodat local, atunci era dată putinţa să se pună la cale crearea unei biserici centrale, ctitorită de toate satele adunate laolaltă în obştea mai mare, „de vale“ sau „de ocol“. Astfel avem în Vrancea cazul atît de clar al Mănăstirii Negre, ctitorie a Vrancei întregi, ai cărei epitropi erau aleşi de delegaţi ai tuturor satelor din Vrancea şi care pînă tîrziu a rămas o creaţie autonomă a acestei ţărănimi libere, faţă de care Casa Bisericii nu avea nici un drept de amestec *.

[1] **Vezi, pentru amănunte, H. H. S t a h l ,** *Contribuţii la studiul sateior devălmaşe româneşti,* **voi. II, Editura Academiei, Bucureşti, 1959.**

SOCIOLBUC

Dar oricît de integrată vieţii ţărăneşti libere ne-am închipui că vor fi fost pe vremuri aceste modeste biserici de sat, nU e mai puţin adevărat că biserica, prin însuşi rostul ei, depăşea limitele restrînse ale vieţii de sat.

Astfel, din punct de vedere administrativ, satul era îndrituit a-şi alege şi a demite din slujbă pe toţi slujbaşii săi. preotul nu putea fi însă preot decît după o hirotonire, pe ₍are nu satul este chemat să o dea. Cel mult, satul putea face demersurile necesare, precum şi jertfele legate de hirotonire. Putea adică „să-şi facă un popă", trimiţîndu-1 pe cheltuiala sa la învăţătură, înzestrîndu-1 cu casă şi loc în sat, pe baza unor contracte scrise, din care cîteva exemple foarte grăitoare ni s-au păstrat din acelaşi ţinut al Vrancei şi pe care le-am analizat cu alt prilej[2].

Aşadar, hirotonirea nu putea veni decît dinaiara satului, de la un şef ierarhic bisericesc. Dar acesta, în străvechea tradiţie a veacurilor de mult trecute, nu era neapărat un episcop, ci putea fi un stareţ al unei mănăstiri mai cu vază, adică un „vlădică de mînăstire", cum îl numeşte Iorga [s], sau un „pseudoepiscop" din aceia de care se plînge, de pildă, papa, în 1234, atunci cînd afirmă că în plină diecezie de rit latin a Cumaniei (pe care cu ajutorul statului unguresc o crease în părţile Buzăului, Putnei şi Bacăului) asemenea pseu- doepiscopi aduc la credinţă de rit grec populaţii ungare, germane şi de alt neam, topindu-i în masa valahilor [4]. Dar o dată cu apariţia domniilor pămîntene, ierarhia bisericească, episcopală şi apoi metropolitană, se afla integrată în ruajul statal şi ca atare aparţine unui domeniu de viaţă care nu mai este cel al satelor libere.

Aşadar, fie că organizaţia ierarhică bisericească va fi fost anterioară existenţei unei domnii autohtone, şi deci nu avea

[2] *Ibidem,* **pp. 39 şi 45.**

[3] **N. I o r g a ,** *Istoria Bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor:* **voi. I* Vălenii de Munte- 1908. p. 14.**

' Vezi C. A u n e r • Cîteva momente din începuturile bisericii române- Blaj, 1902.

SOCIOLBUC

încă un caracter statal, fie că va fi fost ulterioară întemeierii domniilor autohtone şi deci încadrată în viaţa de stat, fapt este că preotul satului făcea parte din două sisteme de viaţă socială : unul ţinînd direct de colectivitatea sătească, mireană prin excelenţă şi ctitoră a bisericii sale, şi altul ţinînd de ierarhia canonică, cu legături uneori extrem de îndepărtate, mult dincolo de graniţele ţării.

Pe de altă parte, preotul satului păstra un caracter „străin" de viaţa obştii săteşti şi prin faptul că era propagatorul unei credinţe care se afla deseori în luptă cu rămăşiţele unor concepţii şi practici păgîne, de caracter magic, pe care satul nu înţelegea să le părăsească.

Ctitoria aceasta colectivă a satului asupra bisericii lui era deci mărginită doar la rezolvarea problemelor materiale ale altarului, constînd în clădirea şi întreţinerea bisericii şi asigurarea traiului slujitorilor ei.

Ridicarea din temelie a unei biserici şi înzestrarea ei cu odoarele necesare constituie deci cea dintîi dintre îndatoririle de ctitorie ale satului, cerînd din partea enoriaşilor o jertfă destul de importantă. O dată clădirea asigurată, urma însă obligaţia de a asigura preotului mijloace de existenţă, adică de a organiza ceea ce documentele vechi numesc „venitul popesc".

2. *CARACTERUL COLECTIV AL „VENITULUI POPESC"*

în esenţa lui, un sat devălmaş se caracterizează prin existenţa unui patrimoniu colectiv, aparţinând adică obştii întregi a satului, şi simultan prin existenţa unor gospodarii familiale care şi ele dispun de anume părţi ale averii văl- maşe. în consecinţă, „venitul popesc" va avea şi el un dublu caracter : vor fi fonduri care provin direct de la colecti

vitate şi altele pe care le vor suporta fiecare familie în parte, peosebirea dintre ele e următoarea : cele izvorînd de la obştea satului au un caracter obligatoriu şi permanent, cele provenind de la familii fiind doar întîmplătoare, ivindu-se doar la iniţiativa celor care cer bisericii efectuarea unor servicii speciale.

Preotul are, în satul în care slujeşte, calitatea de membru al obştii, dispunînd de toate drepturile pe care le are orice sătean, cu drept de indigenat, asupra averii devălmaşe a satului : desţeleneşte şi pune în cultură pămîntul de care are nevoie, lăzuieşte în pădure, îşi paşte vitele pe islazul comun etc. Preotul îşi poate face deci o gospodărie de sine stătătoare, în aceleaşi condiţii în care se întemeiază toate celelalte gospodării din sat. Dar în afară de aceasta, biserica ea însăşi, ca instituţie distinctă de gospodăria preotului, are, în sînul obştii, anume drepturi ale sale.

în general, toţi slujbaşii unui astfel de sat devălmaş sînt plătiţi de către obşte prin acordarea unor loturi de pămînt care se pun în lucrare prin munca colectivă a satului întreg. Aceşti slujbaşi ai satului sînt socotiţi a avea dreptul, ca răsplată pentru serviciile aduse, să primească drept contra- serviciu o „clacă" de muncă întîlnim de aceea în vechile sate devălmaşe locuri, astăzi încă numite „lotul olarului", „lotul pădurarului", „fînul judelui", ba chiar şi „lotul văduvei", acesta fiind dat ca o măsură de asistenţă socială pentru întreţinerea unor copii rămaşi fără de tată. Printre aceste „loturi" întîlnim şi *„lotul bisericii"*.

Cînd satul devălmaş se află ajuns în faza în care procedează la lichidarea unei părţi din averea vălmaşă, sau la o generală ieşire din indiviziune, printr-o operaţie de distribuire de terenuri cu caracter definitiv, constînd în determinarea agrimensurală a unor „curele", sau „delniţe", în cuprinsul unei „racle", al unui „teiu" sau chiar al întreg hotarului sătesc, lotul bisericii se acordă şi el potrivit următorului procedeu : după ce loturile mergînd „din cin în cin",

SOCIOLBUC

adică „din cap în cap“, au fost acordate familiilor din s^ţ peste aceste loturi, transversal, se taie un nou lot, care merg$_e$ „din latură în latură", uşor deci de recunoscut cartografic j$_n$ orice sat de asemenea natură.

Studiile folclorice ne dau indicaţia preţioasă că muncil$_e$ agricole pe asemenea loturi erau executate de către obşt$_{ea}$ întreagă a plugarilor. Ele aveau de altfel şi un sens ceremonial, „claca preotului" avînd, în mentalitatea sătenilor, rostul unei complexe operaţii de fructificare a cîmpului. Obiceiul era următorul : flăcăii şi fetele satului, adunîndu-se de cu zi în ograda preotului, ospătaţi de acesta, porneau cu lăutarii să secere, sfîrşindu-şi munca cu ritualul „buzduganului", cu cîntece arhaice, cum e cel al *Dealului Mohului* din regiunile făgărăşene, cu jocuri şi cu respectarea tradiţiei de a lăsa în mijlocul cîmpului un petic nesecerat, numit, cu aceeaşi notă de umor care se amestecă deseori în folclorul satelor noastre, „barba popii", drept prinos pentru jivinele cîmpului.

în plus, colectivitatea satului mai acorda bisericii o serie de contribuţii periodice : lunar, cînd umbla preotul cu botezul prin toate casele oamenilor ; anual, pe timpul muncilor agricole şi pastorale, în special în vremea de toamnă, a secerişului şi a luării în seamă a ciobanilor, cînd biserica primea o parte din cele strînse ; altele sînt legate de ceremoniile colective ale satului, cu prilejul nunţilor, botezului şi înmormîntării. In tradiţia folclorică a satelor întîlnim astfel pomenindu-se „fuiorul popii", „grîul popii", „costiţa popii", „brînza popească", „pielea popii", „ortul popii" etc.

Acestor venituri, pe care le asigura întreaga colectivitate, li se adaugă cele ale familiilor individuale. Prilej pentru ele sînt diversele servicii religioase, „slujbele" pe care le cer o anume familie sau cîte un anume om şi a căror listă e destul de lungă : sfeştanii, acatiste, pomeniri, sărăcuste, sărindare, saverale, panaghii, paraclise şi tot felul de „citanii" Ş[1] „dezlegări" etc.

SOCIOLBUC

■ lalta, toate aceste dări colective, plăţi şi munci, pre- $_{c£}j_e$ jate individual, constituie „venitul popesc". $^{cU}\wedge_u$m însă orice biserică ţine, aşa cum am arătat, de două

• deosebite, cea a satului şi cea a propriei sale ierarhii feerice?$^{1\wedge,}$ acest venit „popesc" formează un fond din care Ef constituie şi „venitul vlădicesc", din care adică şi şefii 'erarhici ai bisericii îşi iau partea, aşa cum vom vedea de $j_n$data.

3. *CTITORIILE PARTICULARE BOIEREŞTI*

Cînd un asemenea sat încape în mînă boierească, boierul stăpîn al satului se substituie în toate drepturile pe care mai **înainte** le avea obştea satului. Printre altele, ctitoria colectivă a satului asupra bisericii sale se transformă într-o ctitorie personală a boierului şi a neamului său.

Instituţia aceasta a „ctitoriei" particulare are aspecte extrem de diverse. în principiu, oricine poate fi ctitor al unei biserici, dacă face în acest scop donaţii de natură să producă nu numai venituri ocazionale, ci, şi venituri permanente.

în politica lor de patronare a bisericii, domniile noastre au încurajat de altfel întotdeauna asemenea donaţii, binevenite fiind socotite a fi ele, oricare ar fi fost omul care le făcea.

Două acte databile între *1409—1418*/43 şi 56 ale lui Mircea cel Bătrîn, formulează acest lucru cît se poate de clar şi sub formă de „principiu", în legătură cu un dar făcut mănăstirii domneşti Cozia, de către un oarecare Anghel de la Ocnă : „oricine se va da cu sufletul şi cu averea lui în mînăstirea de la Cozia, sau boier, sau sluga domniei mele, sau cneaz, sau alt om numit sărac, să nu cuteze din neamul ^{s}au, sau din rudeniile acelui om, să ceară socoteală, nici su spuie un cuvînt pentru aceasta ; pentru că cine se va încumeta, va primi mare rău şi urgie de la domnia mea". Deci,

SOCIOLBUC

I

„oricine care îşi va lăsa sufletul la mînăstirea Cozia, aşa “ şi rămîie, neclintit".

Donaţiile particulare către mănăstiri formează de aceea un capitol foarte bogat al istoriei patrimoniilor bisericeşti fără însă să avem, nici pe departe, ceva asemănător cu ș;’ tuaţiile din Apusul feudal, care au dus la crearea uno$_{r}$ stăpîniri „preeariste". în Apus, după cum se ştie, pentru ^ obţine protecţia unor mănăstiri, anumiţi posesori de terenuri, printr-o cerere specială, numită „precaria", rugau mănăstirea să primească averea, pe care totuşi să continue a
o folosi în calitate de „precarişti". Stăpînirea precară astfel născută, cu o soartă istorică foarte interesantă de altfel, nu îşi are corespondent în obiceiurile noastre sociale.

„Cu sufletul şi cu averea lui“ este o exprimare sumară şi confuză, mult deosebită de contractele clare şi minuţioase ale precariştilor apuseni. Ce sens îi putem da ?

Desigur că situaţia faţă de biserică a donatorilor de la noi, era deosebită de la caz la caz, căci între „boier" şi omul „numit sărac" şi de-a lungul întregii game sociale intermediare, poziţiile de putere şi de avere erau diverse.

Mult mai mult încă : însăşi decizia atît de răspicată dată de către Mircea cel Bătrîn în această materie, este o dovadă că instituţia juridică a proprietăţii precare nu exista la noi: neamurile şi rudele donatorului obişnuiau să se împotrivească unor cedări totale de avere către mănăstiri, averi avînd un caracter de colectivitate familială, care se dovedeşte a fi fost foarte puternică, de vreme ce domnul este obligat să amenințe cu urgia sa pe cei care s-ar opune unor donaţii de această natură.

Cînd cel care dona era un om sărac, aparţinînd unei categorii sociale inferioare, cedarea averii putea duce la o transformare a lui în „posluşnic" al mănăstirii, adică slujbaş al acesteia.

Avem prea puţine exemple de asemenea situaţii. Totuşi, există un act, destul de vechi, prin care se spune precis ca

SOCIOLBUC

gj care donează devine posluşnic şi continuă a stăpîni averea nată, însă doar în calitate de agent al mănăstirii.

vorba de documentul muntean din *1406*/34 prin care <, întăresc mănăstirii Cozia toate bălţile la Dunăre începînd *Ae* la Săpatul pînă la gura Ialomiţei. Actul spune : „şi acolo este un om, anume Tîmpa, care s-a închinat stareţului So- fronie, să fie posluşnic mînăstirii ; care şi acesta a dăruit a gîrla, Săpatul. Nimeni dintre dregătorii domniei mele să nu silească pe Ţîmpa, fie că este sudeţ, fie orice boer ; ci Tîmpa sa fie volnic să ia vama de la gîrla Săpatul".

Cînd cel care făcea donaţia era un boier, desigur că acesta nu devenea posluşnic al mănăstirii.

Situaţia donatorului faţă de biserica donatară, atîrna şi de felul donaţiilor. Dacă ele nu erau prea importante, erau socotite a fi doar echivalentele unor plăţi obişnuite, în vederea efectuării anumitor slujbe.

Astfel, în *1622/180,* un act ne spune : „însă să se ştie că a mărturisit Stan din Suseni dinaintea mai sus zişilor oameni adălmăşari, că a vîndut partea de ocină a soţiei sale, Dobra, pentru pomenile ei şi pentru nişte sărindare pe care le-a plătit la popi, fiindcă a murit soţia lui, Dobra, neîmpărtăşită. Astfel a cheltuit acei aspri la treaba ei, ce trebuie unui om mort", preţul fiind de 800 aspri.

Uneori aceste donaţii sînt destul de importante pentru ca în apărarea lor, în caz de contestare din partea altor rude, să intervină însuşi mitropolitul ţării. în *1622/196* „preasfin- ţitul mitropolit chir Luca a toată Ţara Românească" scrie logofătului Hera, ca să-l convingă să nu atace donaţia făcută de o rudă a sa, care şi-a lăsat ocina şi bucatele „ca să
i se facă 40 de sărăcusti şi să o pomenească".

Dacă donaţia întrecea cu mult preţul pe care îl puteau avea asemenea slujbe bisericeşti şi mai ales dacă ele constau în bunuri statornice sau în mijloace de producţie, aducînd venituri sau dînd foloase de lungă durată, relaţiile dintre donator şi donatar ajungeau a fi cele de ctitorie.

SOCIOLBUC

Ctitoria este un contract propriu-zis, caracterizat prj$_n$ faptul unei donaţii importante, cu folos de lungă durată, teoretic contractul trebuind să fiinţeze în „veci". în schimbul donaţiei, mănăstirea donatară îşi lua obligaţii multiple : de a înmormînta pe ctitor şi pe urmaşii lui în cuprinsul bisericii ; de a-1 înscrie în pomelnicul mănăstirii, de a-1 pomeni la sfîntul jertfelnic, de a-i face anume slujbe speciale, atîţ în viaţa lui cît şi după moarte, de a-i organiza distribuirea pomenilor sub forma unor praznice, sau a unor bolniţe, adăposturi de călători şi ospătării.

De altfel, nu trebuie uitat că mănăstirile serveau şi ca hanuri, cu obligaţia de a primi călători, în lungile şi grelele drumuri de pe vremuri, precum şi locuri de odihnă şi petrecere pentru mărimile zilei.

Un act din *1613I\M* arată foarte naiv rostul acesta lumesc al mănăstirii, într-un act de întărire a mănăstirii de lîngă Bucureşti, „care au fost făcută şi zidită de odihnitul moşul domniei mele Io Alexandru voevod, lavră mare şi de cinste, în loc de mitropolie", pe care Radu vodă o închină mănăstirii Ivirului din sfînta Gora, ca să le fie metoh. Are însă grijă ,să prevadă că averile vor rămîne la metoh, „ca să aibă a fi în loc de ospătorie, în toată vremea, că de va aduce domnul dumnezeu oaspeţi, sau domnu sau arhiereu sau boer sau călugări sau slujitori sau bogat sau sărac, să nu fie lipsit de trebuinţe sfînta mănăstire, ca să nu se strice pomana ctitorilor...", „pentru că acest loc şi dumnezeiască mînăstire iaste aproape de scaunu domnescu şi în toată vremea au fost obiceiul domnilor şi arhiereilor şi al boierilor şi oricare i-ar aduce domnul dumnezeu oaspeţi, de vor merge la sfînta mînăstire întru pleumbare şi întru ospăţ, să aibă a-1 ospăta cu cinste".

între neamul ctitorilor donatori şi mănăstirea donatară, se încheie deci un contract de ctitorie, prin care neamul ctitorului e socotit a fi un fel de „patron" al mănăstirii, cu dreptul de a se amesteca în administraţia patrimoniului bisericii şi cu datoria de a priveghea în continuare la bunăstarea ei-

SOCIOLBUC

ţn cel mai vechi act de ctitorie pe care îl avem din Ţara Românească, cel din *1369*/11 prin care se prevăd donaţii pentru a se putea continua construirea noii mănăstiri Cutlu- de la Muntele Athos, „pe temelia pusă de domnul şi tatăl domniei mele“, se enumeră destul de pe larg drepturile pe care le au ctitorii, în speţă chir Hariton şi domnul ţarii, căci „sîntem amîndoi deopotrivă ctitori, eu pe de o parte ca cel care a plătit cheltuiala, iar el pe de alta, ca cel ce s-a trudit şi a clădit“.

Rezultă foarte clar că domnul este „stăpîn şi ctitor" al mănăstirii şi cetăţii Cutlumusului, cu drepturi de amestec în alegerea catihumenului mănăstirii, obligat „să vie aicea, anume în Ungrovlahia şi să ia întărire şi de la domnia mea, ca ctitor şi să se întoarcă înapoi la mănăstire, ca, făcîndu-se sobor, să ia cîrja de la protul Sfîntului Munte, după datină"[5].

Contractul de ctitorie avea în vremuri mai vechi un caracter solemn, făcîndu-se în faţa domnului.

Astfel în *1504*/18, mănăstirea Glavacioc capătă satul Zim nicele dăruit ei de jupan Ivan clucerul. Vin deci „înaintea domniei mele egumenul şi cu fraţii de la sfînta mînăstire de au făgăduit să-i cînte jupanului Ivan clucerul... pe săptă- mînă într-o zi, marţea, sfînta şi dumnezeiasca liturghie, să i-o cînte cu colivă... precum este obiceiul sfintei mînăstiri ; aceasta au făgăduit să o ţie neclintit".

[5] Intre „ctitorie" şi „patronat" sînt totuşi deosebiri însemnate. Vezi în această privinţă lucrarea dr. Nico Cotlarciuc, *Stifterrecht und Kirchenpatronat im Fiirstentum Moldau und in Bukowina; cine histo- riich-dogmatische Studie zum morgenldndische Kirchemecbt,* Stuttgart, 1907.

In acest studiu, însoţit de o bogată bibliografie, autorul stabileşte deosebirile între Si^atoi) XTrtiopiy_ov din dreptul bizantin şi „patronatul" apusean.

Semnalează drepturile ctitorilor la denumirea de „ctitori", la executarea slujbelor de pomenire, la zugrăvirea chipului lor în biserică, la săparea numelui lor pe pisania bisericii, la îngroparea în biserică, la supravegherea administraţiei bisericeşti, arătînd chipul în care autorităţile austriece au interpretat aceste drepturi, în sens apusean.

SOCIOLBUC

Soarta mănăstirii este astfel legată de soarta însăşi a neamului de ctitori, sporind sau crescînd în paralel. Mănăstirea Mislea, de pildă, e lovită o dată cu ctitorii ei, cînd „în zilele răposatului Mircea vodă, pă vremea cînd au fostu tăiat dom- niia lui pre boerii care au fost ctitori la sft. mînăstire şi au prădat şi mînăstirea, de au lăsat-o pustie. Şi de atunci şi pînă acum au fostu aceste moşii răsipite şi înpresurate de alţi boieri şi de niminea căutate".

Ctitorii păstrează de altfel drepturi de supraveghere asupra administraţiei patrimoniului donat de ei sau de înaintaşii lor, în sensul că donaţia fiind făcută în anume scop, donatorul exercită un drept de control asupra îndeplinirii obligaţiilor contractuale pe care şi le-a luat biserica donatară.

De aceea, la o eventuală schimbare de destinaţie a averilor donate, ctitorii trebuie să-şi dea asentimentul, avînd un drept de intervenţie în cazul cînd s-a trecut peste voia lor, biserica înstrăinînd de pildă averile „fără ştirea ctitorilor".

Iată cîteva cazuri semnificative :

în *1600*/389 Stoica Pribeagul dase nişte mori mănăstirii Vierăşul „pentru căci s-au îngropat în mînăstire şi s-au înscris la sfîntul pomelnic, cu alţi ctitori, pentru că şi alte bucate ce au avut, toate le-au dat în mînăstire".

Dar mănăstirea vinde morile. Judecind pricina, mitropolitul chir Euthemie a toată Ţara Românească hotărăşte : „Iar cînd au fost acum, iar călugării şi egumenul de la mînăstire, se-au sculat de au vîndut acele mori Oprii Damei de în Piteşti. Iar nepoţii Stoicăi Pribeagul au venit de s-au plîns înaintea vlădiciei mele, să cumpere ei acele mori decît alţii, că sînt ei mai volnici. Iar călugării şi egumenul, ei înca au fost de faţă cu nepoţii Stoicăi Pribeagul şi cu Dama ; deci au întors, să nu vînză acele mori nimănui, ci să fie mînăstirii, cum au dat Stoica Pribeagul şi să întoarcă aspru Oprii Damii. Deci vlădicia mea am judecat, orice egumen va fi în mînăstire, de va mai vinde acele mori oricui, sau călugării, să fie anathema şi proclet etc.“.

SOCIOLBUC

• în *1610/590* şi 435 mănăstirea de la Ţînţăreni vinde ocina din Fratovştiţa : „o am vîndut noi călugării cu tot soborul *denpreun cu titorul* nostru, Barbul postelnicul şi JVlihai post., de a noastră bună voe“.

în *1612/75* „cînd cu răutăţile, cînd au venit tătarii în ţară, călugării din mînăstire, anume Vasile egumen şi Ioan şi ceilalţi călugări, ei s-au sculat de au vîndut satul Năpîr- tenii acestor oameni din sat... însă fără ştirea ctitorilor".

Ctitorii cheamă în judecată mănăstirea : „aşa au jeluit Stoica postelnic şi jupaniţa lui Elina înaintea lui Şerban voevod, că au vîndut călugării acel mai sus spus sat fără ştirea lor".

Se restituie satul mănăstirii ; iar „oamenii", „să-şi caute asprii unde i-au dat, pentru că domnia mea nu am dat să vîndă călugării din ţara domniei mele sate şi ţigani şi dedine ale sfintelor mînăstiri, afară numai să vîndă din dobitoace şi din bucata de mîncare".

în *1619/55*0 : „S-a întîmplat şi jupăniţei Preda clucereasa de a murit în zilele lui Şerban voevod ; şi a fost îngropată în sft. mînăstire şi s-a scris la sftuJ pomelnic".

„Cînd a fost acum în zilele domniei mele, iar prea cinstitul şi prea sfinţitul arhimitropolit, chir vlădica şi cu tot soborul sfintei mitropolii, s-au gîndit că este o ocină fără venit şi peste mînă a se hrăni şi departe şi n-au avut nici un folos de la acel sat. Deci a slobozit pe acei mai sus numiţi oameni vecini, cu ştirea domniei mele şi cu *voia ctitorilor,* jupan Enache mare ban al Craiovei şi cu jupaniţa lui, Marica, fata jupanului Radul clucer Buzescul, de s-au răscumpărat de vecinie pentru 60 galbeni gata".

în *1625*/553 : „Iar apoi cînd a fost acum, în zilele domniei mele, Avram el a căzut cu mare rugăminte la egumenul Metodie şi la tot soborul şi la toţi ctitorii mînăstirii, care [S1]nt spuşi mai sus, de l-au slobozit de vecinie, însă numai [cu] capul lui şi al fiilor, fără ocină"... „şi l-au slobozit sfînta Mînăstire împreună cu toţi călugării şi cu *ştirea ctitorilor'*[1].

SOCIOLBUC

Semnul cel mai vizibil al legăturii dintre neamul ctitoruluj şi biserica ctitorită era faptul înmormântării în cupri$_{nsu}$j bisericii.

In toate bisericile noastre vechi, nu numai că numele ctitorilor este scris în pisania de piatră care se aşază deasup$_{ra}$ uşii de intrare în biserică, la exterior, nu numai că portretele lor sînt zugrăvite, în interior, pe pereţii din dreapta şi stînga aceleeaşi uşi, dar pînă şi „oasele" lor sînt „astrucate" în tinda sau pronaosul bisericii, acoperite fiind de asemenea cu o lespede de piatră purtînd inscripţii uneori pe larg lămuritoare asupra vieţii ctitorului[6].

Actul de donaţie al ctitorului, făcut fie inter vivos, fie testamentar, prevede de aceea deseori, în mod făţiş, obligaţia pentru mănăstirea donatară, a înmormîntării în cuprinsul bisericii.

Astfel de pildă :

în *15421287* Pătru pîrcălab dă mănăstirii Argeş jumătate din averea lui ca „să aibă înmormîntare în sft. mînăstire mai sus zisă".

în *1545/334* „Ţigănuşa a dat de bunăvoie sft. mînăstiri şi s-a călugărit şi a fost îngropat în sft. mînăstire".

în *1569/379* mănăstirea Glavacioc are averea lui Hamza, banul de la Obislav, dat fiind că acestui neam „de-a adus trupurile lor din cetatea Bucureşti, de i-a îngropat la sft. mînăstire, la Glavăciog".

în *1579/*428 Stan logofăt, la moartea lui, lasă bisericii „Vecinii lui Manea" ocină în Stoeneşti : „el a lăsat cu blestem ca să-l înmormînteze în acea sft. biserică şi l-au în- mormîntat în tinda bisericii înăuntru, cum trebuie, ca pe un om bun şi l-au scris la sft. şi marele pomelnic, ca şi pe alţi ctitori".

[9] **Ceea ce formează, de altfel, un important izvor de informaţie i$^{"}$ torică (vezi N. I o r g a ,** *Inscripţii din bisericile României,* **adunate, adnotate şi publicate de N. Iorga, Bucureşti, 1905).**

în *1579/437* : „Şi eu am pus blestem ca să-mi zacă oasele $_{nie}$le la sft. episcopie la Buzău, iar averile şi ocinele mele fie la sft. episcopie ca să fie pomenirea mea în vecii ve-cil°r“-

în *1585/193* Petru cel bătrîn, murind, lasă episcopiei Buzău o casă şi o vie. „Şi eu episcopul Luca cu toţi fraţii mei l-am îngropat în sft. episcopie şi l-am scris la sft. jertfelnic, împreună cu sfinţii ctitori".

în *1597/*282 : „să fie ocină mînăstirii" (Izvorani) „toată partea lui Muja, fratele lui Detco clucer, care este îngropat în pridvorul bisericii, oricît se va alege", fiind cumpărată de domnie şi dăruită mănăstirii.

în *1598/*345 jupan Udrea, mare armaş, dă mănăstirii din Dealul Tîrgoviştii o serie de sate, punînd condiţia „iar dă voi peri eu la războiş şi carii den călugări nu vor căuta trupul meu să-l îngroape în sfînta mînăstire, să fie procleţi şi să fie despărţiţi de sft. mînăstire".

în *1601/21* : „Deci atunci cînd au vrut să piară, el au chemat călugării de în sft. mînăstire mai sus scrisă, dă i-au învăţat cum îl va îngropa la mînăstire şi au dat aceste sate mai sus scrise să fie mînăstirei şi lui pomană în veci. Deci l-au luoat călugării de l-au dus cu mare cinste la sft. mînăstire de l-au slujit şi l-au îngrupat în mînăstire, cum a zis la moartea loi".

în *1615/*333, Drosul postelnic şi jupîneasa lui, Rada, lă- sînd mănăstirii Coşuna sate, cer „să fie călugării şi singuri de la sft. mînăstire să ia trupurile acestor boieri ca să-i îngroape şi după moartea lor să-i grijească călugării cu toate pomenile ce va trebui".

în *1616/*6 : „Deci cînd a fost acum la moartea ei, ea însăşi[1] a dat şi a lăsat cu limba ei acel sat şi acel vad de moară mai sus zisă la mînăstirea sa, cum s-a zis mai sus, care a fost întemeiată şi ridicată de strămoşii şi părinţii ei, de i-a îngropat acolo, unde zac şi oasele părinţilor şi strămoşilor, ca să-i fie de pomenire pentru sufletul ei şi al părinţilor ei".

SOCIOLBUC

In *1617/116* Calivit călugărul de o ocină „la moartea lui, la mînăstirea lu Ciulan, unde-i zac oasele".

In *1617*/121 : „să să ştie că s-au pristăvit jupaniţa Stanca, nora Iscrului logofăt. După aceia, ia s-au îngropat la această sft. mînăstire şi au lăsat la moarte nişte moşăi ale ei şi nişte ţigani..."

în *1617*/129 : „şi cînd a pierit Udrea banul de sabie, în zilele lui Simion Voevod, iar Udrea banul a strigat atunci cu glas tare că aceste mai sus spuse sate şi dedine să fie toate ale sftei mînăstiri şi să nu aibă amestec nimeni dintre rudele lui. Şi s-a îngropat trupul lui la sft. mînăstire".

în *1617*/150 : „păntrucă aceste moşii ce-s mai sus scrise, le-au închinat însăş Anca ce e mai sus scrisă, la moartea ei, cu sufletul ei ; şi s-au scris la sfîntul pomelnic Anca şi bărbatul ei, Oancea ; şi s-au îngropat oasele lor în sfînta mînăstire".

în *1622/99* : „cînd a fost acuma în zilele domniei mele, Radul postelnic, el s-a gîndit, în inima lui, pentru dumnezeu, ca să le facă pomana. Astfel a venit înaintea domniei mele şi înaintea tuturor boierilor de la curtea domniei mele, de a dat şi a miluit Radul postelnic, sft. mînăstiri Strîmbul, mai sus spusă, cu locul numit Cîrnişor, cu apă şi cu pădure şi cu tot locul cît va ţine pînă în Baracie, pentru sufletul lui şi pentru sufletul părinţilor lor ; şi a arătat egumenului Leontie şi stareţului Sofronie locul unde se vor înmormînta : în pridvorul bisericii" [7].

în *1623/224* : „Astfel, cînd a fost vremea lui de moarte, el a căutat şi a lăsat cu limba lui, la moartea lui, să-l îngroape la sft. mînăstire, unde este îngropat şi tatăl lui, Oancea vornic şi mama şi sora sa şi toate rudele lui. Aşa a lăsat el toate dedinele lui, ca să fie sftei mînăstiri de întărire, călugărilor de hrană, lor veşnică pomenire".

[7] **Ulterior, în acelaşi** an **(doc. 147), aflăm că la** aceeaşi mănăstire, **după moartea lui Radul Florescu postelnicul, mama lui adaugă** satul **Poiana Lungă acestei mănăstiri «unde zăceau** oasele **lor".**

SOCIOLBUC

\ deţine în cuprinsul mănăstirii mormîntul ctitorilor era de altfel, pentru mănăstire, dovada deplină a drepturilor ei de stăpînire asupra averilor donate de ctitor.

Deseori deci, *mormîntul ctitorului ţinea loc de document autentic* şi este invocat ca atare. înmormîntarea în biserică este de aceea menţionată cu acest înţeles şi se aduce ca mărturie în diverse pîri succesoriale. Astfel :

în *1588*/}81 Mănăstirea Dealului are pîră cu boierii Badea şi Calotă care pretindeau că au cumpărat ei partea doamnei Anca din satul Pătrăreşti. Se constată însă că în mănăstire sînt îngropaţi „copilul domniei ei“, Vlad voievod înecatul, „şi încă şi Vlăduţă voevod, părintele lui Vlad voevod înnecatul" fiind înscrişi şi la pomelnic, astfel că se dă cîştig de cauză mănăstirii.

în *1622/197* mănăstirea Mărgineni are partea de ocină a lui Stan logofătul din Căpriori „pentru că au dat-o el ; la sft. mînăstire, încă mai denainte vreme, pînă a fost el viu şi s-a îngropat în sft. mînăstire", lăsînd însă jumătate din avere soţiei lui, cu titlu viager.

Aiît de important era acest fapt al deţinerii mormintelor ctitorilor, încît în cearta lor pentru acapararea de averi, mănăstirile se certau şi asupra caselor ctitorilor, fiecare din mănăstirile concurente luptînd să pună mîna pe ele.

Un caz, foarte pitoresc, de ceartă între mănăstiri pentru stabilirea dreptului de a înmormînta pe ctitori, este cel din *1620*/514 : „Cînd au fost acum în zilele domniei mele, iar părintele egumen Iosif de la sft. mînăstire Simon Petri ce s-au zis mai sus, el a avut o gîlceavă dinaintea domniei mele la marele divan, cu egumenul Efrasim de la sft. mînăstire ce se numeşte Bolintinul, şi au arătat călugării de la Bolintinu

o carte a lui Pătru vodă Cercel, făcută rău şi sîngerat. Şi au citit-o într-ascuns ace carte, precum unde va fi zăcînd trupul jupînesii Capiii şi oasele ei, la sft. mînăstire, acolo ca să fie satele şi ţiganii şi toate cîte s-au zis mai sus, altul nimenea din neamul ei să nu fie slobod ca să ea..."

SOCIOLBUC

„Iar cînd a fost acum, prin zilili lui Patru voevod Cer cel, iar domnia lui atunce au băgat mare mînie şi urgie }a sft. mînăstire a Gheormii banul, din Bucureşti, gramul aviaţj Niculae ; el au gonit atunci pe călugări de la sft. mînăstire a Gheormii banul şi încă şi el au ridicat zavistie pentru casele jupînesii Capiii de la sft. mînăstire a sft. Neculai. Deci el le-au mutat şi le-au îngropat la sft. mînăstire de la Bolintin, numai pentru pizmă. Şi au făcut Pătru voevod şi carte fără de cale şi fără dreptate, precum ca să ţie mînăstirea Bolin- tinul toate satele şi moşiile şi ţiganii de s-au zis mai sus, partea jupînesii Caplei, numai pentru pizma Gheormii banul “.

O alta asemenea ceartă din *16091374* îşi găseşte însă o soluţie „solomonică" : jupan Ruco portarul şi jupîneasa lui, Calea, daseră mănăstirii Coşuna satul Povarul şi ţigani, cu condiţia ca la moarte „să aibă să-i îngroape pe amîndoi la sfînta mînăstire Coşuna", ceea ce se şi face.

Au însă o copilă, Stanca : „Ia n-a murit, ce au crescut şi au trăit pînă au făcut şi ia o copilă".

„Deci li s-au întîmplat moarte amîndurora, şi Stancăi şi fetei. Deci nu s-au îngropat iar unde s-au îngropat părinţii ei, în Coşuna, ci s-au îngropat în sfînta mînăstire de la Creţeşti, cu fata ei“.

„Iar după moartea lor, s-au sculat călugării de la Coşuna de au venit cu pîră înaintea domniei mele cu călugării de la Creţeşti".

Domnia hotărăşte, dat fiind că „în mînăstirea de la Coşuna s-au îngropat părinţii lor, iar în mînăstirea din Creţeşti s-au îngropat fii lor", ca satul şi ţiganii să se împartă pe din două între cele două mănăstiri.

4. *MĂNĂSTIRILE CA OBIECTE PATRIMONIALE PARTICULARE*

Dar ceea ce formează o caracteristică a dreptului de ctitorie în vechea noastră viaţă socială, e faptul că o astfel de

SOCIOLBUC

biserici sau mănăstire ctitorită de un particular este socotită K intra în patrimoniul ctitorului şi al descendenţilor lui, ţît femei cît şi bărbaţi[8].

^cest aspect patrimonial al ctitoriei este unul din cele mai interesante ale problemei organizării bisericeşti, dat fiind ca asemenea „mînăstiri" particulare nu implicau numai cheltuieli din partea ctitorului, ci constituiau şi o modalitate de a acumula venituri strînse de la enoriaşi şi mai ales danii din partea domniei. Din toate aceste folosinţe, într-un chip sau altul, trebuie să se fi împărtăşit şi „ctitorii" mănăstirilor, căci altfel nu ar fi explicabil faptul că aceste mănăstiri ajung a fi considerate ca obiecte patrimoniale, putînd fi vîndute şi cumpărate, donate sau transmise testamentar.

Caracterul acesta, de proprietate particulară, exercitată asupra unor mănăstiri este, pentru noi, destul de ciudat, dat fiind că stăpînirea particulară asupra unor biserici a dispărut din moravurile noastre. Dar în veacurile trecute nenumărate documente ne fac dovada că bisericile şi mănăstirile proprietate particulară erau curente şi se stăpîneau în regim de „uric".

Astfel, în Moldova avem în *1424/159* un act prin care Todor şi Lie capătă un loc pe Tazlău ca „să-şi aşeze şi să întemeieze o mînăstire, să le fie lor *uric de ctitorie,* neclintit, lor şi copiilor lor şi întregului lor neam, în veac".

[8] **Pînă aproape de zilele noastre, drepturile de ctitorie au format o- biectul unor procese patrimoniale. Vezi, de pildă, Tom a C. B u 1 a t,** *Dreptul de patronat în biserica ortodoxă română,* **1938, cu privire la cearta dintre descendenţii unui episcop şi o mănăstire asupra proprietăţii schitului Goleşti. Cu prilejul călugăririi lui, episcopul făcuse un schit pe moşia mănăstirii Cîmpulung, pe care-1 afierosise metoh mănăstirii. Succesorii lui revendică însă proprietatea schitului. în 1811 această pretenţie a succesorilor este reapdnsă prin judecată.**

Vezi şi Ion N ă d e j d e, *Dreptul de ctitorie <&L femeilor coboritoare din ctitori şi al coborîtorilor prin femei; cu prilejul procesului pentru dreptul de ctitorie la biserica boerilor Creţuleşti din Bucureşti,* Bucureşti, 1910. O lungă şi savantă pledoarie avocăţia'.ă, în faţa instanţelor judecătoreşti din plin veac al 20-lea !

SOCIOLBUC

Că asemenea ctitorii implicaţi şi venituri, ne-o arată Uri document din *1429/87,* prin care Alexandru cel Bun donează soţiei lui, Marena, mănăstirea de la Vişnovăţ ca să-i fje „uric cu tot venitul", „cu folosinţele care ascultă de această mînăstire, ei şi copiilor ei, iubitul nostru Petra şi altor fi{ şi fiice ale noastre, care vor fi din doamna Marena, ?i copiilor lor şi nepoţilor şi strănepoţilor, neclintit şi neatins niciodată în veci".

Asemenea întăriri în regim de uric ale unor mănăstiri şj ale averilor lor, în favoarea unor particulari, precum şi simplele menţiuni ale unor „mînăstiri" figurînd printre diversele avantaje economice ale unor sate, sînt relativ multe.

Astfel : în *1434*/134 Popa Ioil capătă „o pustie la Cîrli- gătura", „să-şi facă mînăstire". „Aceasta să-i fie în veci, ne mişcat şi de asemeni şi fiului său Giurgiu şi copiilor lor şi întregului lor neam, în veci. Şi sub uric să nu dăm această mînăstire altuia, nimănui, în veci".

în *1437*/140, Dragomir şi Simeon capătă întărire pentru satul Ciulineşti, menţionîndu-se că şi „mînăstirea cu viea" le este uric cu tot venitul.

în *1444*/241 Popa Toader din Bîrlad are pe Lahova „unde au fo:st mînăstire a fratelui său", uric cu tot venitul.

în *1456*/347 Jurj Ioilevici, descendent din popa Ioil menţionat în actul citat anterior, continuă a avea satul Oneşti, la Cîrligătura, şi cu mănăstirea.

în *1458*/360 Măruşca, giupîneasa lui Negrilă, are „la fîn- tîna Horgăi, unde au fost mînăstirea tătîni-său", un loc de prisacă.

în *1473/470* Corlat are Poiana Muscelului, „cu mînăstirea", uric cu tot venitul.

în *1475/477* Pan Mihul şi fraţii lui au satul Durneşti, cu mănăstirea de la Durneşti, uric cu tot venitul.

în *1546*/430 strănepoţii lui Bucur Dan au satul Bucureşti, ou „mănăstirea în Luncă".

SOCIOLBUC

Uneori aceste mănăstiri, în urma unor alegeri de părţi, se afla în stăpînirea unor boieri doar cu o cotă-parte de jumătate.

Astfel în *1468*/433 Marena, cneaghina lui Pan Ivanco praevici, vinde domnului „jumătate din satul Maeuţi pe Suceava" cu „jumătate din moară, jumătate din mînăstire şi jumătate din tot hotarul".

Iar în *1490*/123 Isaia din Răcătău are jumătate din mănăstire care este la gura Dieneţului.

Aceste mănăstiri particulare se pot şi vinde, aşa cum e cazul în actul citat anterior, din 1468, cînd domnul cumpără

o jumătate de mănăstire. Pot însă cumpăra şi alţi boeri. Astfel :

în *1415/42* şi 244 mănăstirea Humor arătată a fi „mînăstirea lui Pan Ivan vornic" apare în 1445 ca fiind a domniei.

în *1446/259* Dragomir Oţel capătă întărire pentru satul Botianii, care „sat şi mînăstire" i-au fost vîndute de verii lui.

în *1460/374* Ivul Voinescul are satul Voineşti şi cu mănăstirea, pe care le-a cumpărat de la Ion şi de la Petrică, uric cu tot venitul „oricît ţine de acel sat şi de această mînăstire".

în *1490*/128 urmaşii Stărosteştilor vînd satul Macicăteştii „şi mînăstirea satului aceluia".

în *1490/129* nepoţii lui Iaţco vînd Voitinul „unde a fost mînăstirea lor".

în *1491*/148 Duma şi neamul lui vînd Măneştii „şi mînăstirea".

în *1493/172* urmaşii lui Negrilă vînd Oideştii „şi cu mînăstire în acelaşi hotar".

în *1518/123* o mănăstire a Turbatului „ce se numeşte acum Brusturi" fusese cumpărată de Paşco, de la nepoţii lui Turbatul, în vremea lui Alexandru vodă.

SOCIOLBUC

în *1519/134* Jurj Oţel cumpără de la vărul său, Stanciul, satul Bozianii cu mănăstirea (cf. actul anterior din 1460).

în *1526/197 şi 1528/245* Bogdan are un sat cu mănăstire pe Albiana şi încă un sat Găiceni şi cu mănăstire „pe care îl cumpărase părintele domniei mele Ştefan voevod, de la fiii lui Toma Mi tutei".

în *1533/5*30 domnul cumpără de la Corlat satul Berchiseş- tii cu o mănăstire, pe care o dăruieşte mănăstirii Moldoviţa. Aceeaşi situaţie şi în Ţara Românească : în *1517/*131 „Dă domnia mea această poruncă a domniei mele sfintei *mănăstiri a jupanului Drăghici* din Cricov, ca să-i fie satul Secăreanii tot, cu ocina, cît este partea lui...". în plus, „locul de un metoh al sfintei mînăstiri".

în *1534/*161 *„să-i fie lui Ţigulea* cu fiii săi şi cu fiicele sale *mînăstirea* din valea lui Purcel. Iar ceilalţi oameni din ceata lui să nu se amestece, ci să fie a lui Ţigulea cu fiii săi".

în *1579/457* Stoica, fost mare postelnic, are „biserica, casele şi ocina din Modruzeşti şi Crăpeşti".

în *1593/80* „Dă domnia mea această poruncă a domniei mele cinstitului dregător al domniei mele, lui jupan Mitrea, fost mare vornic, şi jupaniţei lui, Neaga, ca *să le fie* sfînta, dumnezeiasca mînăstire, anume Tisău, pentru că această mai sus zisă mînăstire a fost *de moştenire,* zidită şi făcută de bunicii jupaniţei Neaga vorniceasa".

în *1615/540* mănăstirea Stăneşti „a fost zidită din temelie de bunicii răposaţilor dregători ce se ohiamă Buzeşti, anume jupan Mogoş banul şi fiul său Mogoş Spătarul şi Giura logofătul, încă în zilele răposatului Io Petru voevod Călugărul, ce se chema Paisie, cînd a fost cursul anilor 7045 (1537). Astfel au miluit ei pe această mai sus zisă mînăstire cu sate şi cu ţigani şi cu averi şi cu vite, cu ceia ce stăpîneau. Iar pe urmă *au tot fost această mai sus zisă mînăstire din neam în neam urmaşilor din neamul lor,* pînă ce s-a întîmplat şi Buzeştilor să se odihnească din această lume. Şi au rămas această mai sus zisă mînăstire în *stăpîniria jupaniţei Maria,* marea bănească a jupanului Ianache Catargiul, marele ban al

SOCIOLBUC

Craiovei* şi a fratelui ei, jupan Radul postelnicul, fiii jupanului Radu Buzescud fost mare clucer".

în *1605*!361 Drosul postelnicul închină, mănăstirii Buco- văţul) mănăstirea din Robaia cu toată moşia şi cu rumînii şi cu tot venitul.

în *1615/*348, Dobre judeţul închină mănăstirea Jătianul la sf. Gora, „pentru că m-am închinat eu, pentru blagoslovenii şi pentru multe păcate ale mele, cu partea mea, cu toată, de moşia şi cu via".

în *1617/*94, o mănăstire poartă numele de „a lui Andronie" şi este metoh al mănăstirii „numită Duşco".

în *1623*/286 ctitorii mănăstirii De în Vale (în număr de 8) închină mănăstirea lor, ca metoh, mănăstirii Pogoniianii.

în *1625*/475 monahul Pahomie, care „m-am trudit pentru păcatele mele de am făcut un metoh" la locul numit Jorelea, îl închină Athosului.

în *1625*/525 şi 526, jupîneasa Cheajna vorniceasa „închi- natu-mi-am şi eu mînăstirea mea, ce se chiamă Ezerul", la Athos.

5. *MĂNĂSTIRILE CA SUBIECTE DE DREPTURI PATRIMONIALE*

Cu tot numele lor de „mînăstiri" este desigur vorba, în toate cazurile citate în paragraful trecut, de simple biserici de sat[9], făcînd parte din patrimoniul boieresc şi fiind supuse aceloraşi reguli de stăpînire ca şi satele propriu-zise.

[9] De **altfel, în limbajul ritual popular al cîntecelor de mort, sensul de „biserică" al cuvîntului „mînăstire" se păstrează : „Bucură-te minăs-** tire, **că frumoasă Ploare-ţi vine ; da nu vine să-nflorească, ci vine să putrezească !", se cîntă mortului dus în ţintirimul bisericii din sat.**

în *1490!* **128 un documegt spune clar că e vorba de „mînăstirea satului aceluia".**

SOCIOLBUC

Iată dar că putem determina, pînă acuma, mai multe straturi, de origine diversă, a acestor biserici de mir : mai întîi; seria bisericilor care aparţin satelor însele, adică a colectivităţilor săteşti ; apoi, seria bisericilor din satele care cad sub mîna boierească ; în sfîrşit, cele pe care boierii le clădesc si ctitoresc pe seamă proprie, ca paraclise şi gropniţe particulare, fără legătură cu satele aservite.

Se cuvine să adăugăm acuma încă o altă categorie de „mînăstiri", cu altă origine socială, care nu sînt a se confunda cu modestele creaţii ale colectivităţilor săteşti şi nici cu cele ale clasei boiereşti. Această altă categorie de mănăstiri nu mai sînt obiecte patrimoniale în mîna unor colectivităţi săteşti şi nici a unei clase boiereşti, ci sînt ele însele mari stăpînitoare feudale, la egalitate cu cei mai mari dintre boierii ţării.

Aceste mănăstiri îşi au legată sorgintea şi soarta, de domnie, adică de organizarea statală. Sînt mănăstiri oficiale, am putea spune, cu rosturi mai înalte, ierarhic superioare.

Multă vreme rosturile unei ierarhii superioare bisericeşti îşi vor fi găsit, şi în ţările noastre, aceleaşi dezlegări pe care istoria bisericii ni le arată a fi avut curs în vremile cînd biserica creştină nu era încă o biserică de stat. Hirotonirea preoţilor nu putea fi făcută prin episcopi cu rosturi de stat; ci doar prin episcopi pe care singură alegerea populară a credincioşilor îi determina ca atare, alegîndu-i dintre cei mai bătrîni şi socotiţi mai vrednici, din rîndul preoţilor obişnuiţi. Nu ne putem da seama, din lipsă totală de informaţii, cum se întreţineau „mînăstirile" din epoca antestatală a Ţării Româneşti şi a Moldovei de mai tîrziu. Formaţiunile statale, în măsura în care le putem numi astfel, din acea vreme, aflate în prezenţa unor neamuri „barbare" şi păgîne (pecenegii, cumanii şi tătarii) nu puteau să organizeze o biserica creştină de stat.

Biserica oficială nu se putea deci naşte decît o dată cu statul şi istoria ei este întru totul paralelă cu aceea a statului- De aceea vicisitudinile celor dintîi formaţiuni statale autoh-

SOCIOLBUC

I ne se pot de altfel destul de sugestiv urmări, prin istoria episcopiilor şi mitropoliilor noastre [10].

Iniţial, centrele ierarhice canonice sînt toate în afara hotarelor ţării şi simpla lor enumerare arată care erau formaţiunile de stat înconjurătoare, camuflate în formele înrîuririi bisericeşti, care, luptîndu-se între ele, se străduiau să prindă în reţeaua lor aceste ţări, aşezate „în calea tuturor răutăţilor" : formaţiunile cu misiunea apostolică latină a ungurilor, prin teutonii din Ţara Bîrsei, prin legatul apostolic creator al episcopiei cumanilor, prin episcopii Severinului ; formaţiunile balcanice de rit ortodox : Tîrnova, Ohrida, Vicina sau Ipecul sîrbesc ; formaţiunile ortodoxe ale episcopiei de Cetatea Albă, cea din Haliciu, cea din Perii Maramureşului, precum şi formaţiunile de rit latin ale polonilor şi lituanilor.

Din acestea, s-au format mitropoliile noastre, foarte tîrziu, episcopii răzbind mai întîi ca simpli sufragani.

Nu e locul, pentru lămurirea problemei care ne preocupă, să insistăm asupra acestui aspect al ei. Este necesar însă să subliniem, ceea ce de altfel se ştie, că recunoaşterile politice ale statelor din acea vreme erau paralele cu recunoaşterile de ordin ierarhic bisericesc şi că jocul întreg al rivalităţilor de politică externă se resimte în sensul apartenenţelor canonice.

Abia pe măsură ce domnia autohtonă se închega, se putea dezvolta şi o ierarhie bisericească autohtonă, ale cărei izvoare

[10] **Aspectele politice ale istoriei organizărilor bisericeşti au parte de o literatură de specialitate destuii de bogată. Vezi, de pildă, N. Iorga,** *Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor, 2* **volume, Vălenii de Munte, 190.9 ; N. Dobrescu,** *Întemeierea mitropoliilor,* **Bucureşti, 1906; C. Marinescu,** *Înfiinţarea mitropoliilor în Ţara Romaneascâ şi în Moldova,* **Bucureşti, 1924; Aur el ian Sacerdoţeanu,** *Ceva despre mitropolitul Hariton al Ungrovlahiei (1372—1380),* **Bucureşti, 1936 ; C. Auner,** *Moldova la soborul din Florenţa,* **Bucureşti, 1915 ;**

[1] **dem,** *Cîteva momente din începuturile bisericii române,* **Blaj, 1902 ;** [J] **dem,** *Episcopia Milcoviei* **in „Revista catolică", Bucureşti, 1912; Ioan ferenţ,** *Cumanii şi episcopia lor,* **Blaj, 1931; Romulus Gîndea,** *fer Katholizismus in der DonaU furstentiimern,* **Leipzig, 1917; Raymund Netzhammer,** *Aus Rumânien ; Streichziige durch das Land und seine Cescbichte, 2* **volume, Einsideln, 1909.**

SOCIOLBUC

sînt însă, măcar ca înrîurire culturală, tot în centre exterioare Mişcarea de organizare bisericească porneşte la noi pe calea indirectă a unui şir de creaţii mănăstireşti cu „vlădici de schit", patronaţi de către domnie, dar asupra cărora continuă să-şi exercite veleităţile de supremaţie politică şi centre exterioare ţării [11].

Aceste mănăstiri al căror şirag se întinde de-a lungul Car- paţilor, alegînd locuri care nu sînt numai prielnice unei vieţi mănăstireşti, retrase de lume, ci şi puncte strategice, aţinînd păsurile şi locurile obligatorii de trecere, pe care le puteau lu nevoie şi apăra, mănăstirea fiind în acelaşi timp o fortificaţie şi un loc de adăpost pentru boieri şi averile lor, nu mai au nimic din modestele biserici de sat sau din ctitoriile boiereşti, ele însele modeste.

Rostul lor politic şi statal pretindea, în consecinţă, să li se asigure cu totul alte mijloace de subsistenţă decît acelea ale unui simplu „venit popesc". Asemenea mănăstiri sînt deci înzestrate, încă de la fundarea lor, cu o serie de averi pe care domnia le dă din plin şi care constau nu numai în drepturi de participare la veniturile statului, ci şi în acordarea unor mijloace de producţie proprie, de caracter feudal, adică darea în stăpînire a unor sate aservite.

în felul acesta, marile mănăstiri domneşti sînt de la început create după asemănarea a ceea ce era în vremea aceea clasa boierească, fiind deci echivalate social, integrate adică, în clasa socială a boierimii.

Mult mai tîrziu, cînd mitropoliile şi episcopiile autohtone, acum recunoscute canonic, vor începe a funcţiona, cînd o luptă între clasa boierească şi domnie va prinde chip, pentru a se determina puterile lor reciproce în cuprinsul statului, vom asista şi la o luptă de rivalitate între mitropoliile şi episcopiile cu caracter de stat şi între mănăstirile de sine stătătoare, „stavropighii", imune faţă de mitropoliile interne, atîrnînd exclusiv de patriarhie şi mănăstirile boiereşti, luptă care pînă la urmă va lua înfăţişarea modernă a acţiunii de secularizare a averilor mănăstireşti din secolul al XIX-lea.

Din punct de vedere patrimonial, care ne interesează în studiul de faţă, toate aceste mănăstiri nu mai sînt, în tot cazul simple obiecte patrimoniale ale unora sau altora, ci dimpotrivă, subiecte de drepturi patrimoniale.

Se distinge, în primul rînd, o susţinută acţiune a lor în scopul extinderii unei reţele de mănăstiri şi biserici de ordin secundar, aduse la „ascultare", fie sub formă de „metohuri", fie sub forma directă a înglobării lor în patrimoniul „mînă- stirii mamă". Pe calea contopirii de patrimonii, a „înfrăţirii", a cumpărării, a donaţiilor şi legatelor testamentare, a afiero- sirii şi închinării, mănăstirile domneşti, foarte puternice, îşi creează adevărate latifundii de gen special, constînd într-un bloc de aşezăminte bisericeşti unite sub aceeaşi conducere şi într-un acelaşi patrimoniu, la care se adăuga desigur latifundia cealaltă, a satelor aservite, de gen pur feudal, cu nimic deosebite de latifundiile boiereşti.

Mănăstirile particulare mărunte dispar astfel, încetul cu încetul, topindu-se în patrimoniile marilor mănăstiri, sau caută a scăpa, închinîndu-se altor centre din afara ţării.

[11] **Primele creaţiuni muntene de asemenea mănăstiri, Vodiţa şi Tismana, de înrîurire sîrbească şi athonită, ale stareţului Nicodim, sînt astfel ctitorite nu numai de domnii noştri, ci şi de cei din Serbia şi din Ungaria.**

Vezi actele din 1406, 1418, 14)19, 1428 şi 1444, în *Doc. privind Ist. României, B, Ţara Românească, veacurile XIII—XIV—XV,* **la numerele 33, 58, 60, 61, 76, 104.**

IV

Formaţiunile prestatale ale „ocoalelor domneşti

Avem prea puţine ştiri cu privire la situaţia socială a ţărilor noastre în faza de constituire a domniilor pămîntene, adică în vremea cînd ultimele valuri de nomazi au putut fi împinse spre est, printr-o acţiune de „reconchistă“.

Sînt de aceea de o extremă importanţă orice fel de informaţii, oricît de răzleţe, în legătură cu fenomenele sociale consemnate documentar — chiar şi în acte tîrzii — dacă se dovedesc a nu se fi putut naşte ulterior întemeierii domniei, deci a avea caracterul de „supravieţuiri" din vremuri mai vechi.

Desigur, intrăm astfel într-un domeniu de cercetare care nu mai poate avea rigoarea lucrărilor istorice propriu-zise, siliţi fiind să facem apel la ce ne învaţă sociologia comparata despre mecanismele proceselor de transformare a structurilor sociale de la un tip de orînduire social-economică la alta.

Ceea ce vom încerca să facem, prin analiza uneia din marile probleme, încă nedeplin clarificate, ale istoriei noastre sociale : cea a „ocoalelor domneşti".

SOCIOLBUC

x. TEORII MAI VECHI CU PRIVIRE LA GENEZA OCOALELOR DOMNEŞTI

problema „ocoalelor" a fost analizată în istoriografia noastră mai întîi de *George Popovici,* acest istoric pe nedrept uitat azi[1].

George Popovici pleca de la un text din cronica lui Ureche în care se spune că Iuga vodă (1.393—1400) „au descălecat oraşe prin ţară, tot la locuri bune şi au ales sate şi le-au făcut ocoale pe pregiur".

Interpretate mai întîi greşit, drept „fortificaţii" (Engel, Picot, Xenopol), aceste „ocoale" au fost socotite de către George Popovici drept „circumscripţii administrative", „cercuri teritoriale", „arondismente", denumite convenţional de către el „ocoale jugaene".

De fapt, greşea Ureche cînd socotea că Iuga e cel care a creat oraşele Moldovei şi deci şi ocoalele lor. Greşea şi Popovici cînd socotea că aceste „ocoale" sînt circumscripţii administrative.

De altfel, greşite sînt toate teoriile care admit posibilitatea ca un „stat" să formeze „oraşe" printr-un simplu act al voinţei lor. In speţă, avem şi posibilitatea de a dovedi că oraşele din această zonă sînt preexistente aşa cum foarte bine socoteşte C. C. Giurescu, că în mod *sigur* Iaşii, Baia, *probabil* Suceava, Şiretul şi Tîrgul Neamţului şi *poate* şi Bacăul,

[1] **George Popovici,** *Cronica lui Ureche despre ocoalele jugaene;* **în „Convorbiri literare", nr. 12, XXIV, din 1891. Şi Dimitrie Cantemir, în cap. XII al** *Descrierii Moldovei,* **afirmă că „domnii, pentru cheltuiala curţilor lor, şi-au oprit toate oraşele şi tîrgurile din Moildova, împreună cu 12 sate de pe aproape". „12 sate" e o cifră fantezistă. Iar afirmaţia că domnia „şi-a oprit" oraşele şi ocoalele lor corespunde teoriei juridice care exista în epoca lui Cantemir, ideologie de clasă potrivit căreia domnia revendica un** *„dominium eminens"* **asupra întregului teritoriu al ţării, dînd boierilor sate şi „reţinînid" pe scama sa oraşele. E o teorie interesantă, dar necorespunzînd cu realitatea.**

SOCIOLBUC

Sascutul, Agiudul, Vasluiul şi Bîriadul au precedat întemeierea statului[2].

Chiar dacă nu am avea informaţii-documente cu privire la problema formării oraşelor noastre şi indiferent de teoria prin care le-am putea explica geneza —- ceea ce depăşeşte marginile studiului de faţă — cert este că o reţea de oraşe, constatate documentar încă din primele noastre documente statale, trebuie să aibă un lung trecut.

Şi acelaşi lucru trebuie să-l spunem şi despre formaţiunea socială a „ocoalelor" : şi ele trebuie să aibă acelaşi îndelung trecut şi, ca atare, chiar şi în lipsa oricărui document care să ne vorbească despre ele, geneza lor trebuie să fie admisă ca provenind din epoci antestatale.

Un al doilea studiu închinat problemei „ocoalelor" aparţine lui *P. P. Panaitescu,* carc arată că oraşele aveau în jurul lor un hotar economic complex. După părerea sa, „oraşul vechi românesc apare ca o mică organizaţie cuprinzînd un centru urban înconjurat de moşii şi sate, cu o conducere unică, deosebită de a judeţului şi a ţinutului". Acest teritoriu se numea în Moldova „ocoI*> iar în Ţara Românească „hotarul" sau „moşia" oraşului... Ţăranii cuprinşi în satele acestor ocoale erau în genere şerbii orăşenilor, deşi uneori puteau fi „răzeşi" sau „moşneni".

Panaitescu, greşeşte însă, printre altele, cînd confundă „moşia" şi „hotarul" cu „ocolul" ; de asemenea, cînd socoteşte că în Ţara Românească fenomenul social al „ocoalelor" este similar celui din Moldova.

Dar acest autor arată temeinic că, într-o primă fază, aceste oraşe şi ocoalele lor erau proprietate domnească ; deşi în teoria sa e vorba de o „primă fază" statală, nicidecum de o faza anterioară domniei. Intr-o a doua fază, domnul cedează boierilor satele din ocolul oraşelor, tîrziu, într-o a treia fază, în

[2] C. C. G **i u r e s c u,** *Istoria românilor,* **ed. a IV-a, voi.** II, **1937,** pp. **443—455.**

SOCIOLBUC

[! acul al XVIII-lea, cedînd înseşi oraşele, procedînd astfel l,3 o „desfacere totală a averii statului".

în ceea ce priveşte geneza acestor oraşe şi ocoale, Panai-
I ţeSCu emite ipoteza că „în jurul unor mici centre fiscale, militare şi administrative, care erau curţile voievozilor şi cne- zjlor dinainte de întemeiere, s-au strîns negustori, veniţi în special dintre saşii ardeleni", păstrînd autonomia şi obiceiurile lor din oraşele de unde veniseră, localnicii fiind însă reduşi în şerbie [3].

Schema propusă astfel este însă inacceptabilă. Ea presupune existenţa în Moldova a unor voievodate şi cnezate *autonome,* uitînd de faptul că această regiune era încă sub dominaţie tătară şi că deci forma de organizare socială de atunci nu putea fi atît de simplă pe cît admite ipoteza emisă. Pe de altă parte, teza procesului social prin care negustori de curînd veniţi reduc în şerbie pe localnici este lipsită de orice temei, atît logic cît şi documentar.

Un al treilea studiu al acestei probleme este cel din 1948 al lui *Aurel V. Sava, Tîrgul în vechea organizare administrativă a Moldovei,* rămas pînă azi nepublicat[4].

Faţă de cele 17 ocoale pe care le identificase Popovici, Sava numără 22 de ocoale, pe care le analizează din punctul de vedere al vechiului nostru drept administrativ.

După părerea sa, „existenţa ocolului nu este condiţionată sau subordonată existenţei unui tîrg sau cetăţi. Ocolul este totalitatea moşiilor satelor domneşti, grupate în jurul unei curţi domneşti, oriunde s-ar afla o asemenea curte domnească, în tîrg, în cetate sau într-un sat oarecare". Propune deci a se da acestor ocoale numele de „ocoale domneşti", terminologie care mi se pare corectă.

P. P. P a n a i t e s c u , *Interpretări româneşti; studii de istorie eco-* | *n°M'că şi socială,* **Bucureşti,** 1947, **capitolul „Comunele medievale în Principatele române", pp.** 161'—213.

' Manuscrisul mi-a fost încredinţat, spre utilizare, de către autor, în Pfeajma prematurului său deces.

SOCIOLBUC

Sava studiază, de asemenea, aparatul funcţionăresc administrativ al oraşelor, precum şi procesul social prin care, înce- pînd din veacul al XVI-lea, domnia procedează la lichidarea acestor ocoale, sfîrşind, în sistemul administrativ fanariot, printr-o cedare totală pînă şi a oraşelor înseşi.

în sfîrşit, trebuie făcută o menţiune specială pentru lucrarea recent apărută a lui C. C. *Giurescu,* foarte erudită şj precisă, care trebuie neapărat consultată pentru buna cunoaştere documentară a problemei [5].

Acest autor se mărgineşte însă la o strictă exegeză a documentelor, ferindu-se de a emite ipoteze nesprijinite documentar. Dînsul constată, de pildă, că „cea mai veche menţiune documentară despre asemenea ocoale este în actul din 1435“, adăugînd că „ocoalele apar în acest document ca instituţii bine cunoscute, vechi, pentru care nu e nevoie de alte lămuriri" [6].

Fiind „vechi" şi părînd normale scriptorului documentului, ele par tot astfel şi exegetului strict.

lotuşi, ocoalele pun o problemă. Fiind în mod cert o moştenire din vremuri antestatale, întrebarea despre geneza lor nu poate fi omisă, măcar că lămurirea problemei nu poate fi obţinută pe cale documentară.

Dacă istoricul strict este obligat a tăcea, istoricul sociologizant e dator să facă ceea ce am spus de la început, anume să caute a înţelege natura procesului social care a putut da naştere ocoalelor, emiţînd în acest scop o ipoteză cît mai verosimilă, îmbinînd ceea ce ştim despre aceste „supravieţuiri" din vremuri antestatale cu întreg complexul de informaţii sociologice pe care ni le poate da cunoaşterea legilor dezvoltării sociale.

[5] **Q C. G i u r e s c u ,** *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene.* **Editura Academici R.S.R., Bucureşti, 1967.**

[6] *Ibidem,* **p. 141.**

SOCIOLBUC

2. *SATE DEVĂLMAŞE ŞI „OCOALE DOMNEŞTI*

Azi nu mai poate fi pusă la îndoială afirmaţia că, în ţările noastre, fundalul social al istoriei noastre este constituit clin existenţa în masă a unor sate devălmaşe, care, încetul cu încetul şi relativ foarte tîrziu, cad în aservire feudală. Ceea ce nu împiedică, cîtuşi de puţin, ca, încă dinainte de întemeierea statelor noastre, anume zone ale ţării să fi şi început a intra în procesul care, în final, le va duce la căderea lor în totală aservire.

Printre aceste zone trebuie socotite şi „ocoalele domneşti"' din Moldova.

Ştim că în această parte a ţării ne este semnalată o dominaţie lătărască mult mai tîrzie decît în Ţara Românească. Ceea ce ne obligă să plasăm întreaga problemă a oraşelor moldoveneşti şi a ocoalelor lor în cadrul complexului social al unei stăpîniri nomade, exploatatoare a unei mase de sate devălmaşe, dintre care, ştim cu certitudine, multe mai erau încă, în Moldova, aflate la stadiul extrem de primitiv al organizaţiilor „duale" [7].

Teoria ne învaţă că atunci cînd o orînduire statală de caracter feudal se naşte, ca în Occidentul francez, dintr-o anterioară orînduire sclavagistă, stăpînul feudal ia în primire, prin cucerire, „domenii" sclavagiste gata constituite, in cadrul preexistent al unor organizaţii de stat, prezidînd la dezvoltarea în continuare a sclavajului în colonat şi apoi a acestuia în servaj.

Cu totul alta este însă situaţia cînd orînduirea feudală se naşte în sînul unei mase de sate devălmaşe aflate încă în faza organizărilor gentilice, aşa cum s-a întîmplat nu numai la noi, ci şi „la un număr considerabil de popoare germanice şi, m linii generale, la toate popoarele slave", unde „feudalis-

Vezi H. H. S t a h I, *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româniţi,* **3 volume, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1958—1965.**

SOCIOLBUC

mul a apărut, după cum se ştie, ca rezultat al descompun$_{eri}$, comunităţilor gentilice" [8].

Această descompunere a comunităţilor gentilice nu are î$_{n\&}$^ loc ca un proces social omogen, repetat aidoma în fiecare comunitate sătească în parte, ci, dimpotrivă, presupune for, marea prealabilă a unor *„puncte de convergenţă locală*", ţ$_n$ care viitorul senior feudal reuşeşte să-şi concentreze aparatul de constrîngere, format din elemente ale aristocraţiei genţi, lice, care, la rîndul ei, presupune existenţa unor confederări gentilice.

Cu alte cuvinte : pentru ca disoluţia comunelor primitive să dea naştere feudalismului, este necesar să se producă mai întîi o diferenţiere între diversele comunităţi săteşti, una dintre ele, în cadrul unei confederaţii, trebuind să capete rolul de „centrală", în care „cetele" de luptă ale seniorului în formaţie se închid în sînul unor fortificaţii.

în jurul unor asemenea centre, cîteodată simple ringuri de care, alteori tabere militare cu îngrădituri de pămînt şi lemn, ba chiar cetăţi propriu-zise, de zid, se dezvoltă un hinterland de sate căzute în aservire.

Căci o asemenea centrală nu poate fi concepută fără hinterland. „Cetatea" nu este doar o clădire, ci este un fenomen de relaţii sociale. „Cetatea medievală constă din două clase antagoniste : ţărănimea şi feudalii", adică un oraş şi hinterlandul său. „Relaţiile dintre ele formează cheia pentru tot restul" [9].

Viaţa feudală care se creează aici, cuprinde deci, esenţial, un hinterland aservit, la care se adaugă, în oraş, o oarecare meşteşugărime şi neguţătorime, ceea ce poate duce uneori la forme locale de feudalism dezvoltat.

Asemenea centre locale feudale nu reuşesc însă să-şi constituie, dintru început, „domenii feudale" propriu-zise, adică

[8] **M. V. K o 1 g a** 11 **o v,** *Despre legea economică fundamentală a feudalismului,* **în „Voprosîi istorii", nr. 9, 1954.**
[*] **B. F. P o r ş n e v** *Esenţa statului feudal,* **în „Studii", nr. 1, 1948, p. 115.**

SOCIOLBUC

K reducă în aservire vastele spaţii rurale dintre ele. Reţeaua Jor presărată ici şi colo, ca puncte amplasate, la răscruci de jrlirnuri, la vaduri, la trecători, în locuri strategice, începe prin a domina, feudal, doar hinterlandul lor imediat, măr- _jnindu-se să controleze „prefeudal" masa satelor rămase libere". „Libere", în sensul că centrul feudal din preajma [or nu le poate pretinde, deocamdată, decît plata unui cens, predarea unor plusproduse şi, la nevoie, prestarea unor cor- vezi, fără insă să poată prelua, în patrimoniul lor efectiv, hotarele satelor, adică pămîntul ca atare, principalul mijloc de producţie al vremii.

Soarta ulterioară a acestor centre feudale este următoarea : prin dezvoltarea feudalismului şi generalizarea lui, cînd deci marea masă a satelor intră în patrimoniul clasei feudale, fostele hinterlanduri „urbane" dispar, topindu-se în masă.

în locul deci a unei reţele de centre cu ocoalele lor, for- mînd petice insulare într-un noian de sate exploatate doar prefeudal, se întăreşte statul, care pe de o parte ia în primire întreaga suprafaţă a ţării, împărţind-o abia atunci în circumscripţii administrative, supunînd-o unui regim de con- strîngere uniformizat, iar pe de altă parte cedînd clasei boiereşti fostele sale ocoale domneşti, creîndu-se astfel marea proprietate funciară a feudalilor, pe de o parte şi transformarea producătorilor direcţi în iobagi, oameni dependenţi de proprietarii de pămînt, pe de altă parte.

ce priveşte situaţia ţărănimii, la început avem astfel de-a face cu obşti libere, care, confederîndu-se, au nevoie de un centru. O dată fortificată şi ajunsă reşedinţă a păturii aristocratice conducătoare, cetatea este în continuare susţinută de către ţărănimea liberă şi înarmată. Apoi această ţărănime este redusă în aservire, relaţiile feudale înlocuind relaţiile tribale anterioare. Acest proces social este aproape simbolizat prin evoluţia semantică a cuvîntului „iobag". Ini- ţial, prin acest termen, luat din fondul lingvistic turanic —

SOCIOLBUC

care ne-a dat şi termenul de „boier“, se înţelegea ţara$_{nu}$i ostaş din jurul unei cetăţi. *„Iobagiones castrorum“,* adică i bagii unui castel, erau deci, la început, ţăranii liberi şi î$_{na}$ maţi, pentru ca mai tîrziu, prin iobag să se înţeleagă ţăranu] redus în şerbie [10].

O variantă a acestei scheme generale este cea în care satele devălmaşe se află exploatate de o armată cuceritoare străină, prin intermediul totuşi al unei aristocraţii tribale autohtone.

In aceste împrejurări, centrele fortificate pe cale de a se dezvolta în centre feudale sînt create de către grupurile sociale cuceritoare. Uneori, ele aparţin unor şefi nomazi şi grupului lor de ostaşi, formînd un model şi un îndemn pentru eventualii şefi locali autohtoni, dacă aceştia reuşesc să alunge pe năvălitori. Deseori deci „figura călăreţului medieval se trage din aceşti nomazi", care „în acelaşi timp se apără de nomazi prin castele întărite, după modelul castrelor ale înşişi nomazilor" [u].

4([10] N. I o r g a, în *Chestiunea Dunării; istorie a Europei răsăritene* in *legătură cu această chestie,* **1913, p. 54, spune : „Avarul se întîlneşte unde are de cules un profit, o vamă, unde are un vad ; acolo venea fără îndoială. Se întîlnea unde mai era un oraş care dăinuia, unde se ţinea un bîlciu. Acolo se înfiinţa Haganul ca să culeagă ce i se cuvenea. Se mai întîlneşte avarul într-un punct mai important sub raportul militar şi unde se aşezau ostaşi în ceată, cum mai tîrziu ungurii aşezau un număr dintre românii noştri, pe care îi numeau «iobagiones castrorum», «iobagii cetăţii», cuvîntul «iobag» el însuşi fiind un cuvînt turanic" ;**

I d e m , în *Dezvoltarea aşezămintelor politice şi sociale ale Europei,* **vcd. I, 1920, p. 147 : „şi iarăşi,** la **război sînt îndatoraţi a merge** aceia **dintre membrii societăţii militare ungureşti cari, după un exemplu** luat de la **pecenegi şi cumani, formau păzitorii castelelor de graniţă, aşa-nu- miţii «iobagi» — cuvînt care a decăzut, căci, de unde la început însemna cavaler, ajunge să însemne şerb, om legat de pămînt".**

B a r b u C î m p i n a studiază, de asemenea, acest aspect al problemei în *Apparition des etats feodaux roumains,* **în** *Nouvelles etudes d'his- toire,* **Editura Academiei, Bucureşti, 1955.**

[11] B. F. P o r ş n e v , *Esenţa statului feudal,* în *loc. cit.,* p. 119>

SOCIOLBUC

Or, este absolut cert că aceasta a fost situaţia specială a jyjoldo[ve]i : clasa boierească autohtonă, gonind pe tătari, s-a [u]tut substitui organizării fiscale a acestora, preluînd sistemul aflat în fiinţă, al reţelelor de „centre" şi „vămi".

Oraşele şi „ocoalele" lor nu au putut fi create deci de domnia moldoveană, abia în momentul înstăpînirii ei, ci dimpo- I. [ir]jvă au fost cucerite şi preluate de către clasa militară a descălecătorilor maramureşeni, pentru a fi folosite în folo-» propriu.

Dacă, într-adevăr, astfel s-au petrecut lucrurile, atunci va trebui să avem confirmată : a) existenţa unor „oraşe" în faza de stăpînire nomadă a Moldovei, deci şi a unor hinterlanduri aservite, adică a unor „ocoale" ; b) lenta topire a acestor ocoale, pe măsură ce feudalismul se va dezvolta, satele ieşind „din ocol" pentru a ajunge a fi „cu ţara".

3. „*ŢINUTURI" ŞI* „*OCOALE*"

Aşadar, simpla existenţă a unor „oraşe" aparţinînd unei lumi care nu era încă aceea a statului autohton moldovenesc constituie dovada peremptorie a unui lung proces anterior de aservire, în cadrul unor „ocoale" existînd încă din vremea dominaţiei tătare, pe care, la constituirea sa, domnia le-a putut prelua şi continua.

E vorba de o „aservire", căci, încă o dată, „cetatea" sau „oraşul" sînt organizaţii sociale care nu se pot concepe fără de existenţa simultană a unor hinterlanduri rurale exploatate, în general, asemenea „centre" sînt „centre de convergenţă" ale unor întregi zone rurale. Sensul acestor centre variază însă după tipul de orînduire socială cărora le aparţin : centrul Poate fi o centrală a unei confederaţii gentilice, poate fi centrala unui sistem de exploatare prin tribut, în favoarea [u]nor cuceritori nomazi, sau centrala unei clase feudale se-dentare autohtone. în epoca întemeierii Moldovei, ca stat propriu-zis, oraşele nu puteau fi altceva decît centralele unei

SOCIOLBUC

exploatări de clasă, exercitată de către feudali, autoht$_{0n}$j substituiţi nomazilor.

Dar această exploatare nu reuşeşte iniţial să se exercite deplin decît în hinterlandurile imediate ale acestor centre fără să poată lua în stăpînire feudală întreg teritoriul ţării.

Dovada o avem în faptul că domnia Moldovei nu ajunge decît tîrziu să organizeze administrativ întreaga bază teritorială a ţării, prin crearea „ţinuturilor", la început mărgi- nindu-se doar la sistemul „ocoalelor" din jurul oraşelor, primă schiţă a unei preluări pe seama statului a teritoriului ţării. Din aceste centre „domneşti", cu „ocoalele" lor, pleacă deci efortul de a cuprinde întreaga ţară, efort de altfel care nu a dus niciodată pînă la rezolvarea completă a problemei, anumite regiuni, cum sînt Vrancea şi Cîmpulungul Moldovenesc, reuşind să-şi menţină situaţia lor independentă faţă de stat, trăind, în continuare, în cadrul unui sistem de relaţii con- federal devălmaşe fără de clasă boierească locală.

Dacă am lua în considerare doar actele prin care domnia întăreşte sau distribuie clasei boiereşti sate aservite, am avea falsa impresie că toată ţara constituie un imens „domeniu domnesc" din care domnia dona sate. Dar în regiunile mai sus pomenite, nu apar astfel de documente, faţă de ele, domnia neavînd altă putere decît de a le cere un anume tribut periodic şi o prestare de servicii, în principal militare.

Dar, mai mult decît atîta : satele pe care domnia le dă sau le întăreşte boierilor sînt sate izolate, nicidecum domenii constituite teritorial — ca un singur bloc. Identificarea satelor nici nu se face, de altfel, pe calea precizării vreunei circumscripţii administrative din care ar face parte, ci doar prin precizarea unor detalii individuale. Masa mare a satelor care apar în cele dintîi documente moldoveneşti sînt astfel identificate pe calea menţionării unor „cnezi", „juzi" sau „văta- mani", care „sunt" sau „au fost" în acele sate şi, de cele mai multe ori, prin determinarea poziţiei lor geografice[12].

[18] **Vezi H. H. S t a h ' I ,** *Controverse de istorie socială românească,* **Bucureşti, 1969, Editura Ştiinţifică.**

SOCIOLBUC

Q bună parte din ele se mărginesc să arate numele rîului e care aceste sate sînt aşezate. Se spune, de pildă, în \}92l 2[13] : »trei sate pe Siret“ : sau, în *139313* „un sat, în ţara noastră Moldova, pe Suceava" ; sau, în *1398IA* „două sate pe pîrîul Pobrata" etc. Uneori descrierea geografică e mai precisă, satul fiind arătat a se afla la „gura“ unui rîu, la „obîrşia" lui sau la confluenţa a două rîuri.

E clar că asemenea procedee de identificare a satelor arată lipsa unei organizări, pe circumscripţii, a bazei teritoriale a ţarii.

E drept însă că sînt şi unele menţiuni, cum de pildă cea din 1437/178 : „Sîrbii la Tecuci", sau cea din 1435, cînd lliaş spune lui Sigismund că s-a împăcat cu fratele său Ştefan ţi că i-a dat, printre altele : „morile noastre de la Covurlui" ; sau, într-un act ulterior, din 1448/273 „jumătate din morile noastre de la Covurlui, pe Prut", ceea ce a putut fi interpretate drept o „primă menţiune sigură a ţinutului Covurluiu- lui". [14] De asemenea, avem şi documente în care se face menţiunea unor regiuni geografic determinate, cum de pildă e cazul satelor care ne sînt arătate a fi în „cîmpul lui Dragoş" „la Gîrligătură" sau „la Tigheciu".

Cu toate acestea, nimic nu ne îndreptăţeşte să acordăm acestor regiuni geografice calitatea de circumscripţii administrative, clar delimitate de către organe de stat. Dimpotrivă, nu putem vedea în ele decît rămăşiţele unor formaţiuni sociale străvechi, aparţinînd unei perioade confederale gentilice anterioare statului. Trebuie să ţinem seama de faptul că era în obiceiul nostru, ca şi în al slavilor, de a ne stabili confe- derările gentilice pe văi de rîuri, servind pe vremuri drept

[13] *Documente privind istoria României,* **seria A, veac XIV—XV, voî. I, act. nr. 2, p. 2. Ne vom mărgini încontinuare să citâm documentele din această colec**

[14] **Cum interpretează, de pildă, C. C.G i u r e s c u , care socoteşte şi «desetina Neamţu**

SOCIOLBUC

căi de comunicaţie naturală. Orice determinare făcuta d_{ec}- pe calea numirii unui rîu corespunde mai curînd unei $dete_r$ minări prin organizaţia socială, care ea este cea care deter mină întinderea porţiunii de rîu, adică valea, pînă la inter, fluvii, de la un anume loc pînă la altul. Cu atît mai mult s* impune această interpretare cînd numele geografic ne trimite la un trecut despre care nu avem nici o ştire, cum este cazul vestitului „cîmp al lui Dragoş".

Aşadar, dacă asemenea numiri geografice vor fi avut şi un rol administrativ, acesta nu este neapărat de sens statal, ci doar confederal gentilic : mai curînd trebuie presupuse aici organizaţii locale de genul Vrancei şi Cîmpulungului Moldovenesc decît „ţinuturi" statale.

Asemenea „ţinuturi" organizate de către stat nu vor apărea în istoria Moldovei decît destul de tîrziu.

în vechile noastre documente, doi sînt termenii slavi care pot fi consideraţi în legătură cu problema circumscripţiilor administrative : cel de AP^^d şi cel de KOAOCT'K.

De obicei ei se traduc prin „ţinut" şi prin „ocol". Dar traducerile au şi ezitări; deci : incertitudini ! [15] Nu este însă vorba numai de ezitarea între doi termeni echivalenţi, referitori la aceeaşi realitate socială. Problema de fond este mai gravă.

în veacurile mai apropiate de noi vom afla în fiinţă o împărţire administrativă acoperind totalul teritoriului ţării, care poartă numele de „ţinuturi". Dar vom afla în paralel şi o serie de sate carc „ascultă" de anume centre, „cetăţi", „tîr- guri" sau „locuri", făcînd parte din „ocoalele" lor. Ţinuturile acoperă „ţara", pe cînd „ocoalele" nu sînt decît teritorii restrînse, „drepte domneşti". între „ţinuturi" şi „ocoale" relaţia este incertă, dese fiind cazurile în care anume sate sînt scoase din ocol şi date „ţării", sau invers, scoase din

[15] **C. C. G i u r e s c u traduce „volostea" prin „ocoale* ; dar adăugă: „mai tîrziu acest termen ajunge să însemne ţinut"** *(Istoria românilor,* **voi II, pp. 386 şi 469).**

SOCIOLBUC

L ra şi înglobate ocolului. Dar dacă această situaţie dublă, în Ljre se puteau a^a satele, unele „umblînd cu ţara“, altele fascultînd de ocol", este certă pentru anume veacuri, între- 'barea nelămurită rămîne cea privitoare la originea acestei ^uble situaţii posibile a satelor, precum şi la semnificaţia ei
socială.

în cele mai vechi documente, aceste două fenomene sociale se disting între ele foarte cu greu. Avem astfel următoarele documente[16]: în *1408/173* întîlnim fraza: „i storoniţi istoi volosti", pe care M. Costăchescu o traduce prin „părţile din acelaşi ţinut“, iar Carpusul Academiei prin „părţile din această voloste". E vorba de o regiune din jurul tîrgului Romanului, despre care e deci greu a înţelege altceva decît că era aici o „voloste“.[17]

Mai apar, ca centre administrative de care „ţin" sau „ascultă" anumite sate, formaţiunile sociale ale unor centrale militare ale domniei. Astfel, în *1432/*110 „steagul de la Tu- tova", în *1434/*138 „Curtea din Iaşi", în *1437/173* „cetatea noastră Suceava" etc. Acestea aparţin în mod clar sistemului cu origini prestatale, ale centrelor fortificate, cu hinterlandul lor, nu unei împărţiri administrative a statului.

Dar un prilej excepţional de a ne lămuri ne este dat în ' 1434 : Iliaş, împăcîndu-se cu fratele său Ştefan, îi dă acestuia
o zonă din Moldova, anume cea care va constitui ulterior „Ţara de Jos". Printr-o scrisoare adresată lui Vladislav al Poloniei, Iliaş dă o descriere a teritoriilor pe care le-a cedat lui Ştefan.

[16] **înlăturăm actul din *1399/6* în care e citat „ţinutul Trotuşului", căci actul e un regest tîrziu, deci inutilizabil în speţă.**

[17] **M. C o s t ă c h e s c u ,** *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare,* **voi. I, act. nr. 21, p. 60 şi** *Documente privind Istoria României,* **seria A, veac XIV—XV, act 21, p. 17.**

înlăturăm şi actul din 1429, de asemenea păstrat doar în suret tîrziu, care vorbeşte de satuil „Pătrăuţii la Suceava, ocolul de sus“, pe care M. Costăchescu îl interpretează, pe drept cuvînt, în sensul că „satul avea mai multe corturi, numite în suret „ocoale" *(op. cit.,* **voi. I, p. 255).**
E **deci vorba de un** sat **„dual".**

SOCIOLBUC

Dacă în acea vreme, Moldova ar fi fost clar împărţită a<J ministrativ, în „ţinuturi", ar fi fost simplu ca Iliaş să ^ mărginească să enumere „ţinuturile" cedate lui Ştefan ; sau să arate măcar linia prin care se tăia Ţara de Sus de cea fU Jos.

Iliaş procedează însă cu totul astfel. El spune că a cedat lui Ştefan : *„o cetate.„cu vamă şi cu iezerele care atîrnă de această cetate*deci un punct fortificat cu hinterlandul iui. *„Şi ţinutul de la Tutova“,* de data aceasta un teritoriu administrativ propriu-zis. Apoi *„tîrgul Bîrladului cu tot ccolul şi morile de la Covurlui",* adică tot un tîrg, cu hinterlandul lui. *„Şi Oltenii",* care par a fi fost o regiune din sudul Moldovei, înspre graniţa cu Ţara Românească.

Ca atare, se enumera o serie de centre, distanţate între ele, cetăţi, locuri şi tîrguri, cu ^hinterlanduri în jurul lor.

Sîntem, deci, încă foarte departe de o împărţire administrativă completă a ţării, pe ţinuturi. în schimb, sîntem foarte aproape de faza incipientă, în care domnia se mărgineşte a prelua stăpînirea cîtorva centre feudale izolate.

în ce priveşte „ţinuturile" ca atare, ele încep abia de aci înainte să se cristalizeze [18].

Desigur că data primei menţionări documentare a unor ţinuturi nu corespunde în mod necesar cu data apariţiei lor în realitate. Dar reţinem totuşi faptul că, chiar după ce asemenea ţinuturi fuseseră înfiinţate, identificarea scriptică a satelor a continuat, o bucată de vreme, să fie făcută tot pe

[18] Apar astfel următoarele prime menţionări de „ţinuturi" : Bacău (1435/139) ; Neamţ (1436—1442/148) ; Suceava (1441/220) ; Trowş (1446/412) ; Iaşi (1437/466) *;* Covurlui şi Tutova (1495/205) ; Gîrligătura (1517/106).

In cronica moldo-polonă, din 1564—1565, s: dă o listă a 24 de ţinuturi, .printre care şi Agiuid şi Horincea (sudul ţinutului Covurluiului) care nu mai figurează însă în lista de 22 de ţinuturi din documentul intern din *1591/5* **(cf.** *Cronicile slavo-române din secolele XV—XVI,* **ediţj[a] P. P. Panaitescu, Academia Română, 1959, pp. 176 şi 186, cu notele respeotive).**

SOCIOLBUC

calea tradiţională a precizării rîurilor sau persoanelor stînd în legătură cu ele.

Astfel, de pildă, în *14951205* „un loc în pustie“ este identificat tradiţional : „la fundul Covurluiului cu apă, între Dă- Jeşti şi între Voineşti“. Cu toate acestea, în descrierea ocol- nica a hotarului acestui loc „pustiu", se menţionează, printre altele, „culmea Jărăvăţului, unde se desparte ţinutul Covurluiului de ţinutul Tutovei".

Ţinuturile puteau, deci, să existe ; mai mult încă : să fie destul de bine precizate pe teren, încît limita dintre ele să poată fi luată drept punct hotarnic ; şi totuşi ele să nu fie folosite la identificarea satelor. Ceea ce confirmă de altfel teza că scriptorii documentelor urmăreau în primul rînd să racordeze textul unui act nou, cu actul „matcă" iniţial.

Nu e însă mai puţin adevărat că apariţia tîrzie a menţiunilor despre ţinuturi trebuie totuşi să corespundă, în linii mari, cu o apariţie tîrzie a înseşi ţinuturilor. E vorba deci de un fenomen relativ tîrziu, abia cu puţin înainte de mijlocul veacului al XV-lea, epocă în care domnia are puterea de a prelua administrativ întreaga ţară a Moldovei, printr-un aparat funcţionăresc, capabil să acopere toate „ţinuturile", fără a şterge totuşi tradiţia stărilor sociale mai vechi, cînd asemenea ţinuturi nu existau şi cînd identificarea satelor se făcea pe căile empirice, moştenire a vremilor trecute.

Printre aceste „moşteniri" trebuie însă socotite a fi, în primul rînd, „ocoalele" domneşti, asupra cărora ne vom opri.

4. *REŢEAUA ORAŞELOR CU OCOALE*

Dacă am examina cartografic distribuţia teritorială a acestor ocoale, am putea vedea în ce măsură reţeaua lor acoperă teritoriul ţării.

Constatăm că situaţia acestei reţele nu este desigur cea [lr)]iţială. Ocoalele unor vechi oraşe, decăzute, nu mai apar :

SOCIOLBUC

Baia, Tîrgul Putnei, Tîrgul Săratei, Scheia nu mai există F Un astfel de trup de moşie era strict indispensabil pentru Altele sînt desigur noi : Roman ş.a.

Reiese totuşi clar că luarea în primire a „ocoalelor" Se concentrează în Moldova de Sus, Ţara de Jos fiind rtiai goală de asemenea formaţiuni străvechi.

Complet goală de oraşe cu ocoale rămîne toată regiunea Putnei şi a Trotuşului, precum şi cea a Cîmpulungului Moldovenesc.

Locurile de amplasare teritorială a centrelor acestora cu ocoalele lor sînt chiar astfel alese, încît să poată bara marile drumuri de transporturi : calea magistrală a Şiretului şi cea secundară şi mai tîrzie, a Bîrladului.

în afară de „oraşe" şi de un grup important de „cetăţi" propriu-zise, cele mai multe exterioare, apar şi o serie de centre domneşti de interes economic secundar : Hîrlăul şi Cotnarii, cu podgoriile şi Renii cu pescăriile.

5. *MOŞIA ORAŞULUI ŞI OCOLUL ORAŞULUI*

în ceea ce priveşte „ocoalele" orăşeneşti, credem că este necesar să nu fie confundate cu „hotarul oraşului". Sînt aici două fenomene sociale cu totul deosebite, pe care analiza trebuie să le distingă, în ciuda faptului că terminologia vechilor noastre documente este, şi în această privinţă, echivocă.

Un prim fenomen social, comun atît oraşelor cît şi satelor, comun adică oricărei aşezări umane, este cel al „hotarului , adică al trupului de moşie care înconjură centrul aşezării.

Am avut prilejul[19] să descriem pe larg în ce constau astfel de trupuri de moşie şi am văzut că ele erau integrate unor „complexe teritoriale", unele „însurărite", altele „rotunde", şi că, sînul lor, cunoşteau o zonare economică şi o zonare juridică.

H. H. S t a h 1, *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe,* **voi. I.**

populaţie care îşi trăgea mijloacele de hrană din munca agricolă directă.

Trupurile de moşie săteşti sînt de aceea de la sine dove-dite. în ceea ce priveşte oraşele, este de asemenea îndeobşte ştit.it că aveau şi ele trupuri de moşie, puse în valoare directă prin munca unei părţi din populaţia oraşului.

Un oraş, ca centru feudal, cuprinde categorii de populaţii diverse : unele nu erau direct producătoare : armată, slujito- rime domnească şi boierească, formînd „curţile" domneşti şi boiereşti ; altele erau specializate în alte ramuri economice decît cele agricole : meşteşugarii şi negustorii.

Dar în jurul oricărei cetăţi sau oraş, exista, în „posada", adică în suburbii, o populaţie care se ocupa cu creşterea de vite şi cu agricultura, fie exclusiv, fie în paralel cu anume rosturi orăşeneşti.

Oraşul ca atare, cu întreaga lui populaţie neproducătoaxe, cu nevoile mereu sporite ale „curţilor" feudale, cu nevoile oştii păzitoare a cetăţii, nu se putea hrăni cu ceea ce producea „hotarul" lui. De altfel, rostul însuşi al oraşului-cetate era de a adăposti o clasă de exploatare feudală, avizată a trăi pe spezele unei mai mari mase de populaţie aservită. Ceea ce se putea produce în cuprinsul hotarului orăşenesc, prin munca directă a orăşenilor, era deci departe de a acoperi nevoile feudalilor.

De aici necesitatea aservirii unui hinterland, adică a unui grup de sate care să depună muncă directă şi să predea o cotă parte din plusprodusele obţinute. De asemenea, nici la construirea şi întreţinerea fortificaţiilor, populaţia oraşului nu putea face faţă, feudalul trebuind să recurgă la munca ţărănimii din hiterlandul oraşului.

„Hotarul" oraşului sau al cetăţii, este deci altceva decît ..ocolul" lui.

Să analizăm cîteva cazuri concrete care să ne facă dovada acestui lucru.

în 1592/76, Aron Vodă dă o carte mănăstirii Neamţ ca „să-şi apere întregul hotar, cît a fost hotarul cetăţii Neamţ de la gura Fărcaşei pînă la gura Largăi şi drept peste Bistriţa la izvorul Direptul şi dealul Hurduga", pe care mănăstirea are a-1 stăpîni în regim de branişte.

E vorba aici de *„trupul de moşie*“ al cetăţii.

Cetatea Neamţ avea însă şi un *„ocol“,* al cărui hotar era cu mult mai vast, cuprinzînd hotarele satelor Băloşeni şj Graşi de pe pîrîul Neamţului *(1589/*214), Săliştea *(1579/*46), Tîrpeşti şi Jurjeşti, pe Topoliţa *(1586/591),* Vînătorii (1607/119), Brătuleştii (1616/49), care toate „în vremili vechi, au fost drepţi domneşti ascultătoare de cetatea Neamţului" cum spune documentul din 1569/214.

Oraşul ca şi satele din ocolul lui îşi aveau, aşadar, fiecare în parte, hotarele lor deosebite. De pildă : în *1613/219* Ştefan Tomşa dă mănăstirii Sf. Ilie „o bucată din hotarul satului Şchei, care este din ocolul tîrgului Suceava". Se dă ocolniţa acestei bucăţi de pămînt, cu care prilej, în cuprinsul aceluiaşi act se face amintire de o piatră „unde se împreună cu hotarul tîrgului". Tîrgul are deci un „hotar" şi, deosebit de acesta, are şi un „ocol". Satul Şchei este în ocol, dar are şi el un hotar, deosebit de hotarul tîrgului de al cărui ocol ascultă.

Tot astfel, în *1507/48* nepotul lui Dan, vinde altor boieri, din uricul bunicului său, un sat la Salce, „mai sus de hotarul tîrgului Tecuci, dar deosebit de ţară, cît s-a luat în hotarul tîrgului Tecuciu". Textul e destul de confuz, dar se lămureşte în continuare, cînd se spune : „iar hotarul acestui sat care este la Tecuciu, la Salce, unde a fost Iliaş, mai sus de hotarul tîrgului Tecuciu, dar în afară de ţară, cît s-a luat în hotarul tîrgului Tecuci, să fie după hotarul vechi pe unde au folosit din veac".

S-a luat deci pentru tîrgul Tecuci un sat, care nu mai este „cu ţara", ci este al oraşului, adică al ocolului. Satul la Salce, cu hotarele lui tradiţionale, se află „mai sus", deci dincolo de hotarul tîrgului.

SOCIOLBUC

r

De aici, o concluzie : „hotarul oraşului" era intr-adevăr

I o centură teritorială înconjurînd oraşul. Dar „ocolul oraşului" putea foarte bine să fie alcătuit dintr-o colecţie de sate, care nu numai că aveau trupuri de moşie proprii, dar nici măcar nu trebuiau neapărat să fie contigue între ele şi nici să înconjure neapărat oraşul, ca o centură deplină.

Domeniile feudale apusene sînt într-aldevăr circumscripţii administrative, ele cuprinzînd teritorii vaste, *„d'un seul tenant",* cum spun francezii. Dar ocoalele oraşelor noastre nu sînt astfel de domenii, ci doar latifundii feudale, alcătuite din sate răzleţe, cuprinse pe apucate. Ele formează adică o unitate patrimonială, dar nu neapărat o unitate teritorială. Aceasta este, de altfel, şi caracteristica tuturor latifundiilor boiereşti şi mănăstireşti născute prin hazardul acaparărilor succesive de sate devălmaşe, iar nu prin cucerire de domenii sclavagiste.

Fenomenul de bază, cel străvechi, al „ocoalelor", va fi fost, poate, cîndva, un hinterland urban ceva mai compact. Dar în epoca în care apar documentele, aceste ocoale domneşti se aflau destul de sfîrticate.

Satele din ocoalele orăşeneşti, de caracter domnesc, din Moldova, aveau desigur tendinţa să se aglomereze în jurul oraşelor, grupîndu-se cît mai aproape de centrul lor, cetate, curte sau tîrg. Cum spune un document hotarnic din *1610/408,* „acele sate *pre acolea* au fost de ocolul Neamţului". Sau, cum spune actul din 1551, ele sînt *„de prin pre- giur".* Dar ele sînt numai „pre acolea", „de prin pregiur", fără să constituie neapărat un hotar compact, înconjurînd oraşul, ca un singur bloc teritorial.

Există desigur şi asemenea cazuri. Vasluiul, de pildă, îşi vede mărit ocolul printr-o cumpărare masivă a 17 sate, pe care o face Ştefan cel Mare în *1491/*150, dînd şi o descriere a ce este „hotarul tîrgului nostru, al Vasluiului şi celorlalte tuturor satelor şi sileştelor", hotar pe care îl şi însemnează pe teren prin movile.

SOCIOLBUC

Idn Bogdan studiind acest hotar îl socoteşte a fi (iUn teritoriu imens“ întinzîndu-se „spre nord cale de c. 16 km şi spre sud de c. 10—12 km şi spre vest tot atîta". [20]

Dar Vasluiul este un caz, excepţional, de creare tîrzie şi artificială, a unui ocol domnesc, printr-o expropriere masivă ?. satelor din jur.

Ocolul unui oraş putea să aibă sate la distanţe cu mult mai mari decît cele ale Vasluiului, care atrăgeau atenţia lui Ion Bogdan.

Astfel, Bîrladul avea în ocolul său satul Rînzeşti pe Prut, care era la 40 km distanţă de tîrg. E greu de conceput că ocolul acestui oraş va fi fost constituit dintr-un teritoriu înconjurător cu o rază atît de mare. De altfel, faptul că în hotarul unui ocol puteau să existe, intercalate, hotare de sate care nu aparţineau ocolului, este dovedit documentar.

Astfel, în *1495/194* hotarnica oraşului Bîrlad, fără a pomeni termenul de „ocol", menţionează totuşi pe „toţi oamenii săraci din toate satele ce ascultă de acel tîrg şi sînt aşezaţi pe hotarul lui“.

Hotar aici se referă la „hotarul ocolului", al tuturor satelor care ascultă de tîrg. Ar fi deci de luat în sensul de „limită exterioară" a ocolului. Dar acelaşi act confirmă faptul că domnul cumpără satul Ivancea de la Tătarca „care e aşezat tot înăuntrul hotarului mai sus scris", adică în interiorul ocolului. Acest sat îşi avea propriul lui hotar sătesc : „iar hotarul acelei selişti să fie după hotarul cel vechiu, pe unde din veac a folosit". Iată dar un sat boieresc, aflat în interiorul unui ocol domnesc, pe care domnul îl cumpără şi-l include în ocol.

De asemenea, e foarte greu de admis că alipirile şi des- lipirile din ocol se vor fi făcut exclusiv pe limitele externe ale ocolului. Domnul vindea şi cumpăra satele ca pe nişte

[20] **Ion B o g d a n ,** *Documentele lui Ştefan cel Mare.* **voi. I, p. 487, Buc., 1913.**

SOCIOLBUC

piese autonome, lipindu-le sau deslipindu-le de ocol, indiferent de faptul că erau aproape sau departe de oraş, contigue sau necontigue cu hotarul propriu-zis al oraşului, despărţite de oraş sau chiar prin alte hotare boiereşti, mănăstireşti sau libere.

Radu Mihnea vinde, de pildă, în 16/7/170 şi 177, satul Măreşeni, care se află în mijlocul ocolului tîrgului Vaslui, între Tîrg şi satul Fereşti situat pe limită.

Socotirea ocolului drept o centură compactă teritorială şi deci confundarea lui cu „hotarul" oraşului ni se pare a avea drept sorginte o greşită interpretare a terminologiei noastre vechi.

Termenul de „ocol" avînd în limba actuală înţelesul de „cerc", de ceva care „ocoleşte", dînd roată de jur împrejurul unui punct central, „ocolul domnesc" a fost interpretat ca fiind o astfel de centură teritorială înconjurînd oraşul.

Dar prin „ocol“ nu se înţelegea în vechea limbă românească numai acest fenomen de înconjurare. Există, de pildă, un „ocol al Cîmpulungului Moldovenesc", precum şi un „ocol al Yrancei", în înţelesul de regiuni cvasiautonome, cu drepturi privilegiate faţă de organizaţia statală, adică în exact acelaşi înţeles pe care îl are şi „ocolul domnesc", adică de formaţiune socială cu situaţie deosebită faţă de „ţară". „Ocol" avea deci sensul de „ţinere împreună".

Dar indiferent de împrejurarea, în definitiv de importanţă secundară, că aceste ocoale vor fi format sau ba o centură continuă a oraşului, esenţial rămîne faptul că ocolul era alcătuit din sate aservite, pe cînd hotarul oraşului nu.

Şi încă mai important este procesul de topire treptată a acestor ocoale în masa generală a satelor aservite care alcătuiau regimul general al ţării.

După cum am mai spus, documentele ne pun în faţa unui proces de dizolvare a acestor ocoale. Cîtăva vreme existenţa

SOCIOLBUC

ocoalelor continuă. Ba, ici şi colo, anume ocoale se măresc prin cumpărări făcute de domnie, dornică să-şi creeze un domeniu propriu de sine stătător, cît mai puternic. Dar copleşitoare sînt totuşi ieşirile din ocol, lenta dispariţie a domeniului domnesc, proces social atît de puternic vădit, încît ne duce la certitudinea că „ocoalele" sînt rămăşiţe supravieţuitoare ale unei anterioare vieţi sociale pe care organizaţia de stat a domniei celei noi le distruge, prin însuşi efectul, voit sau inconştient, pe care îl are sistemul de exploatare a satelor în regim de aservire feudală.

Despre ocoale nu avem descrieri contemporane lămuritoare. Cei care redactau documentele şi ulterior nici cronicarii nu mai aveau cunoştinţa exactă a istoriei lor sociale. Dispunem doar de acte răzleţe, unele prin care se alipesc sate la ocoale şi altele cu mult mai numeroase prin care se deslipesc sate din ocoale.

Să le urmărim deci pe acestea.

6. *ALIPIREA UNOR SATE DE OCOL*

Ocoalele oraşelor, pe care le concepem, aşadar, ca hinterlanduri de caracter feudal, preexistente întemeierii statelor autohtone, au fost luate în primire de către domnia cea nouă a Moldovei în condiţii despre care nu avem nici o ştire.

Ulterior, însă, putem urmări felul în care domnia adaugă anume sate la unele ocoale, în jurul unor centre urbane şi curţi domneşti, dintre care cîteva sînt de creaţie tîrzie.

în această fază, alipirea de ocol a unor sate luate ca domneşti se face pe toate căile, îndeobşte cunoscute, prin care domnii ajungeau a fi stăpîni de sate : cumpărare, schimb, confiscare pentru viclenie sau desherenţă, protimisis pentru satele foste domneşti şi desigur şi confiscare arbitrară.

SOCIOLBUC

Un prim caz, destul de confuz, este cel din *1465/480,* prin care se întăreşte slugii domneşti Cozma, fiul lui Băloş, ocinele lui drepte, satele „Băloşeşti pe Iucaş unde este casa lui şi jumătate din Tortoreşti ; pe care această jumătate din Tor- toreşti o vînduse Cozma sft. mînăstiri de la Bistriţa... pe 70 de zloţi tătăreşti. Şi după aceasta s-a ridicat iarăşi sluga noastră Cozma şi a întors aceşti bani mai sus scrişi sfintei mînăstiri de la Bistriţa, pentru că acel sat Tortoreşti l-am luat noi în hotarul nostru de la Piatra".

Nu ştim în ce condiţii a luat domnia acest sat în hotarul de la Piatra. Probabil prin cumpărare, de vreme ce Cozma restituie mănăstirii bani. Termenul de „ocol" nu e folosit.

O valoare excepţională are documentul din *1491*/150 deja citat, prin care Ştefan cel Mare măreşte vechiul ocol din jurul oraşului *Vaslui,* prin cumpărarea a 17 sate de la 11 stăpîni, şi anume :

1) *Mănăstirea Bistriţei* vinde domniei 3 sate, pe care le avea de la un boier, ce şi el le primise de la Alexandru cel Bun.

a) *Cîrstoi,* pe *Racova,* unde au fost Petru, feciorul Cîrstei.

b) *Bilcarii,* tot pe *Racova,* unde au fost Oană fratele lui Petru.

c) *Curţeştii,* tot pe *Racova,* unde au fost feciorul lui Naneş.

2) *Nepoţii lui Fiere,* anume 2 fete şi 2 nepoţi, un băiar şi o fată, vînd satul Fereşti unde au fost casele moşilor lor Fiere, Patru şi Cozma Streşină, care îl aveau de la Ilieş şi de la Ştefan.

3) *Popa Băilă din Vaslui cu seminţia lui,* fii ai lui Băilă cel bătrîn, vînd un sat pe *Racova, Păuceştii,* unde au fost Păucă cel Bătrîn.

4) *Groază Robat,* ficiorul lui Oanăş Ungurianul, frate cu leriz Beg, vinde *Rohaţii,* de pe *Racova,* pe care tatăl său îl avea de la Ilieş şi Ştefan.

SOCIOLBUC

5) *Toader Hasnaş* vinde sate pe care moşul lor le avea de la Alexandru cel Bun, anume :

a) *Baltenii,* în gura *Stebnicului,* pe *Bîrlad* mai sus de Vaslui şi

b) *Deleni,* de partea cealaltă a *Bîrladului*

c) o silişte *Micleştii.*

6) *Nepoatele lui Dămăcuş* stolnicul vînd satul pe care Dămăcuş îl avea de la Alexandru, anume *Mărăşenii,* unde au fost Mareş giudele, pe Bîrlad, mai sus de Vaslui.

7) *Nepoţii lui Ştefan Mesehnea* vînd un *sat din sus de Vaslui,* în dumbravă, unde a fost casa moşului lor.

8) *Nepoatele lui Brudur* vînd din ce a avut moşul lor, de la Alexandru : *două sate,* arătate sub un singur nume : Bru- dureştii pe Vaslui, din sus de tîrg, „unde au fost satul a lui Drăgoi şi a Tomii" (deci sate iniţial gemelare, apoi scindate în două sate distincte).

9) *Nepotul Giurgii Răspopă* vinde un sat, anume *Mărăţăii* pe Vaslui, „iar numile satului acestuia, cel vechiu, a fost Prinos".

10) *Nepoata lui loanu Curiac* vinde două sate *între Crasna şi Bîrlad,* anume : *Filipeştii* şi mai jos de aceasta, în acelaşi hotar *Săcuenii,* unde a fost Stanciul Săcuiul.

11) *Nepoţii lui Ş te ful Giumătate* şi niamurile lor, nepoţii lui Oană Giumătate, vînd din satele date lor de Alexandru, un *sat* cu toate cuturile lui, pe *Bîrlad,* unde au fost Baloşinăuţii.

Domnul declară că a dat pentru toate aceste 17 sate suma totală de 1490 zloţi tătărăşti : „Şi plătind domnia me tot deplin, ni-am culat şi am întors şi am supus şi am lipit toate aceste de mai sus numitele sate şi silişti către tîrgul nostru Vasluiului să fie domniei mele uric cu tot venitul şi fiilor domnii mele" etc.

Sînt şi alte asemenea cazuri de „cumpirare" dar şi de „schimb", „luare" de sate. Astfel :

în *1495/194,* domnul *cumpără* de la un boier, şi „întoarce", „ca să asculte de tîrgul nostru Bîrlad", o silişte pe Tutova, anume Ivancea de la Tătarca.

SOCIOLBUC

In *1507/58* domnul *cumpără* de la toţi nepoţii lui Onişor vistier satul Berindeştii care este la gura Costinei, ca „să fie satele domniei mele, ce ascultă de cetatea noastră de scaun Suceava".

în *1517*/104 *„schimbînd* şi întocmind, părintele domniei mele Ştefan vvd", întoarce trei sate, „ca să asculte de cetatea noastră". E vorba de satele Cosaceuţi, Tricinţi şi Strija- couţi, pe care domnul le ia în schimb pe Soloneţ, de la „toţi nepoţii lui Că'lian" (datăm schimbul ca fiind făcut probabil în decada 1500—-1509).

în *1576/* 88 satul Turda e *luat* de Ion vodă „cînd s-a luat şi tot Mileatinul şi s-a dat să fie ascultător de Hîrlău" (datam deci între 1572 şi 1574).

în *1586/374* Petru Şchiopul *confiscă* satul Climăuţi din ţinutul Soroca de la boieri vicleni „care au venit cu sabia asupra domniei mele şi asupra ţării domniei mele".

în *1587/*416, Petru Şchiopul restituie lui Condrea Rugină o bucată de hotar care fusese „ascultătoare de ocolul nostru de la Dorohoi şi i-a fost dedină şi a fost *luată* de domnii bătrîni" (dată deci incertă).

în *1593/90* şi 91 se confirmă dania făcută de Petru Şchiopul lui Vartic a satului Lăstăoanii din ocolul Bîrladu- lui. Vartic îl pierde în viclenie ; în *1594*/144 domnul *confiscă* satul, retrocedîndu-1 ocolului.

în *1600*/345 Fundenii „au fost *luat* mai înainte şi dat să fie ascultător de ocolul nostru de la tîrgul Roman". Boierul răscumpără însă satul şi domnul îl restituie boierului (fara datare posibilă).

în 1612 [21], mai 13, într-un document publicat de A. Sava — dar nereprodus în corpusul Academiei R.S.R. — pan

[21] **A. Sava, mss. citat, p. 41. Cazurile mai tîmi pe care Ie citează Sava privesc confiscări de sate în vederea măririi hotarului tîr- gului, nu a ocolului, ca „să aibă tîrgoveţii unde să se hrănească*.**

SOCIOLBUC

Voico, mare logofăt, se plînge că „în zilele răposatului Ere- mia Movilă vvd., au avut gînd ca să facă cetate la Peştire, şi atunci multe sate boiereşti dinprejurul Peştiriior le-au fost luate ?i le-au făcut să fie ocol aceii cetăţi şi a avut să le dea lor alte sate. Ci întru aceia nu au putut să facă acele *schimburi* căci l-au apucat moartea". Ştefan Tomşa restituie deci satele (datăm în a doua domnie a lui Eremie vodă, în 1600—1606).

În *1616/21* Radu Mihnea recunoaşte că a *luat* satul Delenii din ocolul Hîrlăului „pi cuvintile unor oameni mincinoşi" şi întoarce de iznoavă satul către Coste Baciog pe temeiul vechilor lui drepturi „ci au avut di la alţi domni, ce-au fost mai înainti, di danie şi di cumpărătură" (datăm în 1616).

În *1617/169* Verceştii din ţinutul Neamţului este tras cu ocolul Pietrii. Boierul Dan Ionaşcu revendică satul pe motiv că s-a *luat* de la dînşii în zilele lui Ştefan Tomşa „derept ce au fost ei în urgie" de către domn. Boierul Jora dovedeşte însă, cu uricul său, mai bătrîn, că n-au fost satul de ocol, ci al lui. „Deci domniia mea încă am lăsat să fie cu ţinutul, cumu-i scriu uricele" (datăm între 1563 şi 1564.)

În *1617/17* uricul satului Roznov din ocolul tîrgului Piatra a fost *luat* de Petre Urednicul din tîrgul Piatra, trimis de Ştefan Tomşa „să ia averea boierilor pribegi de pe la mînăstiri şi de pretutindeni pe unde aveau în ţară". Se întoarce acest sat, boierului (datăm 1563—1564).

În *1620/576* se dă lui Nicoară mare vornic satul Trifăuţi pe care Ştefan Vodă îl *confiscase* pentru viclenie (datăm 1563—1564).

în ansamblu, se desprind două faze cu privire la modalităţile folosite de domni pentru a lua sate în ocolurile acestea domneşti. într-o primă fază, domnul cumpără satele sau le obţine prin schimb. Dar, începînd din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, nu mai avem decît cazuri de confiscare.

Iată situaţia :

j-)ata	Cumpărare	Schimb	Confiscare
1465	1		
1491	17		
1495	1		
1500—1509	3		
1507			
1560			1 pentru viclenie Se ia „tot Miletinul“
1572—1574			1 pentru viclenie 1 „luat“
1586			1 pentru viclenie 1 „luat“
1586			Se iau mai multe sate pentru cetatea Peştire (operaţie eşuată)
15			1 pe temeiul unor cuvinte rele 1 în
93			urgie domnească 1 averi ale pribegilor
16			

Rezultă de aici că încercările de a constitui ”ocoa|^ noi sau de a întări ocoale vechi, încetează foarte curînd. De la o anume vreme, 161 6 161 satele devin domneşti prin confiscare, fiind, de altfel, redate boierilor, la primul prilej, restituirea făcîndu-se fie de acelaşi domn, fie de urmaşii celui care confiscase. Ne aflăm deci, începînd din a doua jumatate a veacului al XVI-lea, într-o fază de luptă între boieri şi domnie, între diversele coterii boiereşti, fiecare cu „domnul" ei.

Restituirea se poate face de acelaşi domn, atunci and se constată că învinuirea de „viclenie" nu fusese dreapta, ci făcută „pe cuvintele unor oameni mincinoşi". Sau se lace^ de către alt domn, cum e de pildă cazul restituirii de către Petru cel Şchiop a satului confiscat anterior de Ion voda cel

Cumplit.

SOCIOLBUC

Faptul că domnii obişnuiau să dea boierilor din propn$_a$ lor coterie satele confiscate de la boierii adversari lui ne est» adeverit indirect şi prin menţiunea pe care o face Ştefan Rareş în *1551/4* : „şi acel sat n-au fost pentru viclenie ; ş-au fost dintr-a noastră driapte sate de prin pregiur, ce ascultă către curţile noastre de la Fîărmăneşti".

Dar toate aceste confiscări şi restituiri tîrzii poartă în jurul altor probleme decît cele ale „ocolului". Interesante prin faptul că aruncă lumină asupra luptelor interne din sînul clasei boiereşti, în ce priveşte „ocolul" ele nu fac decît dovada că aceste ocoale nu mai erau decît simple rămăşiţe supravieţuitoare, pe cale de dispariţie.

Procesul social de bază, cel al dizolvării ocoalelor şi al trecerii satelor foste domneşti în stăpînirea boierească, se face simţit, aşa cum am mai spus, prin numărul copleşitor de mare al actelor prin care domnii scot din ocol anume sate pentru a le da cu „ţara".

7. *SCOATEREA SATELOR DIN OCOL*

Sate, bucăţi de sate, dumbrăvi, poieni, ba chiar locuri de mori, pot fi deci „scoase", făcute „să iasă" [22] din ocol pentru a fi cedate unor mănăstiri sau unor boieri prin *danie, vîn- zare* sau *restituire,* în caz de nedreaptă luare.

Cedarea satelor către boieri sau mănăstiri se face în diverse regimuri juridice : cele mai deseori satele se dau „uric cu tot venitul", adică deplin, mănăstirile bucurîndu-se şi de scutiri speciale ; alteori transmisia este făcută doar viager, sau chiar temporar, *„ad bene placitum".*

Avem astfel următoarele spețe.

în *1551/*4, Ştefan Rareş dă episcopului de Rădăuţi un sat în Suceava, anume Chicenii, cu tot venitul.

„Şi nu iaste sfinţii sale danie de la noi numai în viiaţă ; şi iaste danie şi după viiaţă. Iar după viiaţa lui, ca să aibă sfinţia sa a-1 da acel sat Ohicenii mînăstirei aceia unde să va odihni trupul lui, pentru sufletul său".

în *1603/109,* Eremia Movilă dă mănăstirii Sinai o jumătate din satul Iucaş, care ascultase de ocolul Pietrei şi fusese dat „răposatei noastre slugi, David postelnic, iar după moartea lui să fie rugătorilor noştri, pentru sufletul lui".

în *1612/9*1 Ştefan al II-lea Tomşa, într-o poruncă dată ureadnicului de Piatra, îi spune să lase „în pace satele Ji- deştii şi Ruşciorii, care au fost de ocol, ca să aibă a asculta de sft. mîn. Săcul *ţină cînd voi socoti domnia mea".*

Cedarea acestor sate către boieri şi mănăstiri suferă de altfel de toate viciile regimului arbitrar domnesc, de favoritism şi neţinere în searnă a drepturilor cîştigate.

Conflicte între boieri care deţin amîndoi acte de danie, sau cumpărătură pe acelaşi sat, este deci firesc să fi fost multe.

Ne-au rămas cîteva exemple tipice :

în *1597/217* pe aceleaşi sate, Lăleşti şi Căcăcianii, foste în ocolul tîrgului Piatra, Todosia cneaghina lui Andrei gatman are cărţi de danie de la Petru vvd. ; Drăghici Bogza logofăt, are cărţi de cumpărătură de la Aron vodă. Se dă cîştig de cauză cumpărătorului, în dauna donatarului (datăm în decada 1590).

în *1619*/414 satul Negrileşti, care fusese ascultător de ocolul tîrgului Piatra, e revendicat de Voruntar comis, care are uric de cumpărătură de la Eremia vodă pentru 530 ughi galbeni şi de Duca uşar, care are uric de întărire de la Radul vvd. a unei danii făcute de Ştefan Tomşa (datăm în decada 1600).

[22] **Documentul din *1546/439,* care vorbeşte de sate „rămase *din* ocolul Pietrii" ; mi se pare că trebuie corectat astfel: „rămase de ocolul Pietiii".**

Expresia ţărănească „a rămîne de", de pildă în expresia „a rămîne de căruţă", are sensul de a se despărţi, a pierde. în loc de „am pierdut trenul" ţăranii spun şi azi „am rămas de tren". Conferă şi expresia „a rămîne de lege", pentru „a pierde procesul".

Contextul actului arată că e vorba de sate ieşite din ocol, rămase deci *de* ocol, traducerea .rămase *din* ocol* neavînd sens.

Domnul Gaşpar hotărăşte ca satul să-l aibă boierul care a dat bani, nu cel care „nu a dat nimic pe acest sat şj.j este danie, mai pe urmă".

Interesant e faptul că domnia, cînd vinde sau dă asemenea sate din ocolurile domneşti, se simte deseori obligată să $_e$ justifice, dovadă că aceste sate „drepte domneşti" căpătaseră o valoare de bunuri publice, cu rosturi de stat, independente faţă de domn, în tot cazul avînd altă natură decît patrimoniul particular al domnului.

Justificarea, invocată constant, este dublă :

Mai întîi, domnul afirmă că satul pe care îl vinde sau îî donează din cuprinsul ocolului nu îi era de folos. Astfel, î$_n$ /J77/100 : „nu era domniei mele de nici un folos". Sau, în acelaşi an, *1577/111* se spune despre o silişte că este dată unei mănăstiri, ca să-şi facă „metoh pentru marfă, pentru că ocolului nu îi era această selişte de nici un folos". Sau în *1579/7*51 o altă silişte este dată pentru că „de la tătari a rămas selişte şi nu era într-însa nici un suflet de om, ci a fost tot fără oameni". Tot astfel, de pildă, şi în 1580/179 domnul declară că „noi cu sfatul nostru şi cu boierii noştri am cercetat şi am aflat că nu a fost de nici o treabă, nici domnilor şi nici altor sate ce ascultă de ocolul tîrgului Huşi", o anume bucată de loc, pe care o pune în vînzare [2S].

Pe de altă parte, domnul se justifică, atunci cînd vinde, afirmînd că banii sau preţul în cai pe care îl primeşte au fost folosiţi în trebuinţa ţării.

De pildă, în 1586/384 „40 000 de aspri în treaba ţării, cînd ne-au fost nouă şi ţării nevoie". Sau în 1489/519 „ne-ait dat nouă 60 000 aspri cînd ne-a trebuit pentru treaba ţării şi cînd am plătit datoria lui Iancul voevod şi alte multe nevoi . Sau în 1591/12 : „şi încă a dat domniei mele 2 cai

[23] Tot astfel, in 1591/6 „nafnnd noo nici de la folos j în 1611/31 „stă toată pustie'[1] ; in 16'15/296 nu erau „întru nimic de trebuinţă domnului" ; în 1617/170 „pustie fără oameni" şi „nu a fost de nici o trebuinţă" etc.**

SOCIOLBUC

în treaba ţării, preţuiţi la 4 000 aspri". Şi în 1591/6 : „4 cai şi 12 000 aspri turceşti", „în vistirii domnii mil(i), cînd am avut domnii mi griutate di Turci, atunci am dat cai(i) şi banii turcilor, pintru ţara domnii mil(i), că totdiuna avim năpasti şi împresurăr(i) de plătitu domnie mi".

8. *COMPARAŢIE CIFRICĂ ŞI CRONOLOGICĂ ÎNTRE SATELE INTRATE ŞI CELE IEŞITE DIN OCOL*

Dacă totalizăm informaţiile, obţinem următoarea situaţie :

Sate intrate	Bucăţi de sate	Sate ieşite	Locuri	Mori	Poieni	Dumbrăvi
32	1	150	4	4		2

în total avem deci 150 de sate şi bucăţi de sate scoase din ocol, din care 74 au fost date mănăstirilor şi 76 unor boieri.

Nu analizăm acum condiţiile vînzărilor sau daniilor făcute către mănăstiri şi boieri, asupra cărora vom reveni poate cu alt prilej.

în ce priveşte problema „ocoalelor", cu toată incertitudinea pe care o aduce cu sine faptul că documentele ce ne-au parvenit din veacurile trecute sînt triate pe hazard şi deci nu ne pot da o imagine credincioasă a situaţiilor reale, rezultă totuşi faptul că sînt anume ocoale care par a fi fost mai puternic supuse unui proces de lichidare.

Domină din acest punct de vedere în special ocoalele Neamţ şi piatra Neamţ, care totalizează laolaltă nu mai puţin de 49 de sate ieşite din ocol, adică aproape o treime din totalul de 153.

Situaţia se poate explica în bună parte prin faptul că întreg „hotarul cetăţii Neamţ" a fost lichidat, cedîndu-se în 1592 mănăstirii Neamţ, ceea ce a atras după sine desigur şi o lichidare treptată a ocolului tîrgului aferent.

SOCIOLBUC

încercările de a constitui noi ocoale orăşeneşti sînt puţin» importantă fiind doar masiva cumpărătură a celor 17 sate date în ocolul Vasluiului, semnificativă fiind şi încercarea eşuată de a constitui în jurul cetăţii Peştire un astfel de ocol.

Datarea exactă a timpului cînd au fost făcute aceste mişcări de alipire şi de scoatere din ocoale a satelor, constituie o problemă care nu se poate rezolva cu certitudine. Deseori actele se mărginesc a spune că un asemenea sat „a fost" de ocolul unui anume oraş, cetate sau curte domnească, sau că ele au ieşit din ocol în vremea unor „domni bătrîni", fără să precizeze care, sau se referă la domni arătaţi doar nominal fără menţionarea anului în care a fost scos din ocol un anume sat.

Uneori, aceste scoateri din ocol par a fi fost făcute încă de foarte multă vreme, „în' veacurile vechi", „în vremile vechi", amintit fiind şi „străbunul nostru Ştefan cel Bătrîn", ba chiar şi „Alexandru cel Bătrîn", ceea ce ne-ar duce la datări de prin veacul al XV-lea.

Fapt este că, operînd, cu multă aproximaţie, o datare a ieşirilor din ocol, putem totuşi constata, măcar ca o tendinţă oarecum semnificativă, că majoritatea acestor operaţii de lichidare a ocoalelor încep a fi frecvente după a doua jumătate a veacului al XVI-lea, 147 din totalul de 153 plasîndu-se în această perioadă.

De la Ştefan Tomşa şi de la Ioan vodă cel Cumplit, nu avem dovada unei asemenea acţiuni de dizolvare a ocoalelor domneşti. Dimpotrivă, Tomşa cel puţin, confiscă masiv satele pribegilor, iar Ion Vodă ia „Miletinul tot". Dar Petru Şchiopul, Movileştii şi urmaşii lor, procedează sistematic la distribuirea satelor domneşti din ocoale. Ceea ce nu e lipsit de semnificaţie politică, în analiza conţinutului social al luptelor dintre boierime şi domnie în aceeaşi epocă de trecere de la veacul al XVI-lea la cel de-al XVII-lea.

SOCIOLBUC

Cu toate rezervele necesare, rămîne interesantă o tabeli- zare cronologică de felul celei următoare :

DECADA	Intrate		Ieşite			
	Sate	Bucăţi de sat	Sate	Bucăţi de sat	Poiene dum- cetate	Hotar brăvi	Mori
1460—1469	1						
1470—1479							
1480-1489							
1490—1499	1.8		1 + 2				
1500—1509	4		4				
1510—15,19							
1520—15:29			1				
1530—1539							
1540—1549			1				
1550—1559			4				
1560—1569	3		6	1	1		
1570—1579	1		17				
1580 — 1589	1		39	2			
1590—1599	1		16		1	1	1
1600—1609	}		22				
1610—1-620			28	1			
Fără datare posibilă	1	1	*70)*				
TOTAL	30	1	146+2 = 148	4	2	1	1

9. *CONSECINŢELE ADMINISTRATIVE ALE SCOATERII SATELOR DIN OCOL*

Ţăranii din satele ocolului se aflau sub dependenţa dublă a oraşului şi a domniei. Puterea deplină o exercita însă domnul. Un document din *1614/209* ne spune precis că ţăranii aceştia erau consideraţi ca fiind ai domniei : *„vecinii domniei mele* din ocolul Dorohoiului" îi numeşte textul, astfel încît teza că aceşti ţărani erau şerbii orăşenilor nu se poate susţine.

SOCIOLBUC

Domnia avea de la satele din ocol diverse foloase, aşa cum orice feudal avea foloase de la ţăranii săi aserviţi. Dacă satele din ocol ar fi fost exclusiv ale oraşelor, nu ne-am putea explica pentru ce oraşul Botoşanilor ar fi fost dat doamnei de către domn, căci în acest caz nu ar fi fost producător de venituri pentru doamnă.

Totuşi şi orăşenii, prin organele lor administrative, soltuzi şi pîrgari, aveau dreptul de a se amesteca în ocoale, ceea ce este de altfel logic, hinterlandul orăşenesc folosind şi pentru „hrana locuitorilor". Administraţia oraşului avea deci anume drepturi care variau după gradul de autonomie de care beneficia oraşul.

Ne putem însă cu greu lămuri asupra chipului cum se va fi făcut împărţirea veniturilor din ocol, între domnie şi tîrg. Tot ceea ce se poate spune este că aceste venituri trebuie să fi fost destul de mari.

Existau în hotarul oraşului şi în ocolul lui teritorii agricole, teritorii pastorale, păduri şi iezere [24].

Exista şi o populaţie activă de negustori, meşteşugari, agricultori, pescari. Viaţa tîrgului ca atare trebuie să fi fost, în anume vremi, înfloritoare. Aici fiind un centru militar, existau ostaşi ai domnului; aici fiind centrul administrativ şi fiscal, nu numai al ocolului, ci uneori şi al ţinutului, existau slujbaşii domniei de oraş, de ocol şi de ţară ; tot aici se aflau şi „scaunul“ de judecată al domnului precum şi centrul religios, adeseori episcopal.

Curtea domnească trebuie să fie fost, demografic, aşadar, importantă, poate tot atît de importantă ca şi aşezările pro- priu-zis urbane ale negustorilor şi meşteşugarilor.

O luptă socială între domnie şi tîrg, în privinţa relaţiilor fiscale dintre ei şi în privinţa împărţirii drepturilor de exploatare a ocolului, trebuie deci să fi avut loc.

[24] **Şi iezerul Luciu, de pildă, ascultă Ia un moment dat de** ocolul **tîrgului Fălciu (act nedatat).**

SOCIOLBUC

în paralel, o altă luptă se purta între domnie şi boierime, ja care participau şi anexele lor mănăstireşti. Domnul şi ctitoriile lui, venind în anexa latifundiei domneşti, boierii cu ctitoriile lor, venind în anexa latifundiilor boiereşti, mitropoliile şi episcopiile cu atribuţiile lor pe „ţară“, e firesc să ₛe fi aflat în permanentă competiţie, cum de altfel erau nu numai în ce priveşte oraşele şi satele din ocol, ci şi asupra totalităţii mijloacelor de producţie, sate, ocne, vămi, iezere etc.

în epoca pe care o avem în vedere, adică pînă la 1620, domnia se vădeşte a fi fost încă foarte puternică, deţinînd în stăpînirea sa aceste ocoale, cu drept de dispoziţie deplină. Oraşul ca atare nu avea drept să vîndă vreunul din satele din ocol sau măcar vreo bucată de hotar din satele ocolului, deşi în cuprinsul propriu al hotarului oraşului, un asemenea drept exista. Tîrgoveţii vînd între ei „drepturi de folosinţă", „descălecături" ; oraşul el însuşi vinde sau donează locuri în oraş, ţinîndu-le socoteala în „catastiful" oraşului. Dar în ocol nu avem adeverit nici un caz de dispoziţie a oraşului.

în schimb, dimpotrivă, aşa cum am văzut, domnul face să intre sau să iasă din ocol sate şi părţi de sate, după libera lui voinţă.

Asemenea schimbări antrenează după sine o schimbare de situaţie administrativă, o trecere a satului de la un sistem de percepere la altul.

Cînd un sat iese din ocol, domnia înştiinţează deci pe funcţionarii oraşului respectiv că au a preda satul pe seama funcţionarilor ţinutului, ei nemaiavînd nici o treabă cu satul care de aici înainte „este cu ţinutul".

Simultan, prin act deosebit sau prin acelaşi act, domnul anunţă şi pe funcţionarii de ţinut despre eventualele scutiri de care satul acela se bucură.

în oraşe, după cum se ştie, existau două straturi de funcţionari : unii ai domniei şi alţii ai tîrgoveţilor. Ordinul de a

SOCIOLBUC

lăsa în pace satele ieşite din ocol se adresează deci tuturor slujbaşilor din oraş, adică atît celor ai domniei, cît şi celor ai tîrgului.

în acelaşi oraş puteau însă să-şi aibă reşedinţa şi conducătorii aparatului administrativ domnesc al ţinutului.

Dată fiind neclaritatea actelor, deseori e dificil, dintr-un document răzleţ, să desprindem clar aceste trei straturi diferite de slujbaşi şi atribuţiile lor.

în legătură cu satele acestea care ies din ocol, ne vom ocupa în special dc aparatura funcţionărească a oraşelor şi a ocolului, deoarece pentru lămurirea situaţiei funcţionarilor ţinutului va trebui luată în considerare şi masa satelor care nu au legătură cu vreun ocol oarecare, ceea ce depăşeşte marginile studiului de faţă.

Sînt însă unele interferenţe de atribuţii, între ocol şi ţinut, care ne vor sili totuşi să menţionăm şi cîteva caractere ale funcţionărimii de ţinut.

Luînd în ordine cronologică documentele prin care domnul fixează atribuţiile slujbaşilor săi din oraş, vom avea următoarele cazuri, din care cîteva nu fac pomenirea vreunui „ocol“, dar care totuşi aparţin aceleeaşi categorii de sate pentru care o discuţie între oraş şi ţinut ar putea exista.

Sînt, mai întîi, actele în legătură cu problema, încă neclară, a „judeciei" ; deci satele sînt boiereşti ; totuşi ele „ţin“ de anumite centre domneşti.

Reamintim astfel actele din :

*1432/*138, satul lui Dragoş Urlat, care „ţine de steagul de la Tutova, cine îl va ţine, şi alt sudeţ să nu aibă“.

*1434/*138, satul de la obîrşia Săratei, care ţine „numai de curtea noastră din Iaşi" şi alt judeţ nu are.

1435/173, satul Giuleşti, mai jos de Hîrlău, care „ţine de cetatea noastră Suceava" şi „alt judeţ să nu aibă afară *oe* domnia mea".

Mai explicite, dar tot fără a se pomeni de vreun „ocol > mai sînt cîteva acte, aparţinînd tot veacului al XV-1®[3]*

SOCIOLBUC

în *1458*/353, Ştefan cel Mare dă mitropoliei Roman „satele din ţara noastră în Moldova, anume Leucuşani, mai sus de tîrg şi Dragomireşti, cu podul umblător".

Acestor sate li se acordă o scutire : „cine va trăi în aceste sate, din orice limbă, ei să nu aibă a plăti nici iliş, nici dare, nici podvadă, nici să nu lucreze la morile noastre ; de asemenea să nu umble între dînşii nici sudeţi, nici globnici, nici pripăşari, nici osluhari, nici pererubţi, nici altul, nimeni altul din slugile noastre ; nici să nu-i judece, nici să nu ia gloabă de la ei, nici tretina, nici nimic alta, nici pentru faptă mare, nici pentru mică". „De asemenea aceşti oameni din acele sate să nu aibă a plăti nici vamă din tîrguielile lor, nici din peşte, nici din varză".

Pînă aci este folosit formularul obişnuit de scutire, prin care se face enumerarea *slujbaşilor din ţinut* şi a dărilor şi muncilor scutite.

Actul continuă însă adresîndu-se şi *slujbaşilor din oraş,* deşi nu rezultă de nicăieri că satele acestea ar fi făcut parte din ocolul tîrgului Roman.

„De asemenea oricîţi oameni ascultă de mitropolie, să nu-i judece, nici şoltuzi, nici pîrgari, nici să nu ia gloabe de la ei, nici sfetnicii tîrgului, nici pentru ceartă, nici pentru ziua de sft. Ilie, nici vameşii să nu le ia vamă, nici dare să nu dea cu alţi orăşeni, nici podvoadă, nici la morile noastre să nu lucreze, ci tot venitul să asculte de mitropolia noastră".

„De asemenea toţi săracii să asculte de mitropolia noastră şi alt sudeţ să nu-i judece afară de mitropolit sau de protopopul lui sau de urednicul lui, atît în tîrg cît şi prin sate".

Poate că aceste două sate făcuseră totuşi parte din ocolul tîrgului Roman, măcar că actul tace asupra acestui punct. F. în tot cazul sigur că era posibil ca slujitorii oraşului să se amestece în treburile acestor sate, atît la ele acasă cît şi atunci cînd locuitorii lor se aflau în tîrgul oraşului, cu negoţ.

în special pare a fi fost avută în vedere categoria socială a „săracilor" aserviţi, care se dau pe mîna exclusivă a noului lor stăpîn, mitropolia.

SOCIOLBUC

Tot astfel, în *1479*/16 (repetat aidoma în *1481/55),* dorr\- nul porunceşte ca în satul Rădăuţi, al mitropoliei din dăuţi, să nu aibă „treabă" nici un boier al nostru, „nici sta- roşti, nici şoltuzi şi pîrgari de Suceava şi nici şoltuzii şi pţr_ gari de tîrgul Seret, nici vornici din aceste două tîrguri* De data aceasta, faptul că se iau precauţii faţă de organele administrative a două tîrguri, Suceava şi Şiret, arată ca nu e vorba de un sat aparţinînd la două ocoale orăşeneşti, ci doar de o primejdie ca unul din aceste oraşe să-şi aroge drepturi de ocol.

Domnia se adresează însă simultan şi slujbaşilor de ţinut • „pre cum nici globnicii din ţinutul Suceava".

în *1495/*194, într-o hotarnică a oraşului Bîrlad se pomenesc : „aceşti adevăraţi şoltuzi şi pîrgari şi toţi tîrgoveţii noştri din tîrgul Bîrladului şi iar toţi oamenii săraci din toate satele ce ascultă de acel tîrg şi sînt aşezaţi pe hotarul lui“ (termenul de „săraci" se aplică însă în acest act şi tîrgo- veţilor).

De data aceasta avem de-a face cu un ocol, deşi termenul nu e folosit, căci nu poate fi interpretat altfel faptul că există sate care „ascultă" de tîrg.

După un lung interval de timp, spre sfîrşitul veacului al XVI-lea, termenul de ocol începe să apară :

în *1595/*168, Eremia Movilă întăreşte mănăstirii Galata satul Teişorii fost în ocolul Botoşanilor, veche danie a lui Petru voievod.

Domnul porunceşte ca „slugile noastre, vornicii doamnei ŞJ ureadnicii de Botoşani, să nu aibă a intra acolo, nici a globi şi nici a se amesteca ; ci dabila ce va fi acelui sat mai sus scris, să-şi dea ei dabilele după înscrierea cu ocolul".

Ocolul Botoşanilor fusese dat în seama doamnei, ca venit personal, administrat prin vornicii ei. Satul ieşind din ocol, deci din patrimoniul fiscal al doamnei, vornicii şi ureadnicii ei din oraş nu mai aveau a se amesteca.

SOCIOLBUC

Totuşi, dabila urmează să fie dată de aceste sate tot cu oraşul, „după înscrierea cu ocolul", adică după „registrele" de încasare stabilite pentru întreg ocolul.

Vom vedea că există însă şi cazuri în care satul ieşit din ocol e scutit pînă şi de aceste dabile.

în *1605)272* se anunţă ureadnicul din Piatra şi Bacău, deci administraţia ocoalelor, să aibă a „nu turbura şi nici sa scoată la podvoadă satele mănăstirii Tazlău, la ocoale şi nici-un amestec să nu aveţi în acele sate“ (3 din Piatra şi unul din Bacău), „pentru că domnia mea le-am lăsat să fie cu ţinutul şi ascultătoare de sf. mănăstire".

în *1605/175* — aceeaşi zi ■— Eremia Movilă scrie doar slugilor lui dintr-un singur ocol „celor care mînă satele din ocolul Piatra, la ţinutul Neamţ, care sînt ale sftei mănăstiri Tazlăul şi le mînaţi la Ocna, la sarea domniei mele şi să care la fîn şi la butoaie şi la alte podvoade destule".

Poruncă să aibă „a lăsa foarte în mare pace pe *vecinii* din ocolul Piatra *ai sfintei mînăstiri,* să nu-i mînaţi nici la sare, nici la fîn, nici la butoaie, nici la podvoade, nici nicăieri, să nu dea nici cai de olac ; numai cînd vor fi nişte astfel de trebuinţe ale noastre, grabnice, atunci să aibă a da şi cai de olac şi podvoade ; însă cînd va fi cartea domniei mele şi cu mîna domniei mele pusă pe ea ; iar altuia care va merge fără îndreptare, să nu-i dea. Astfel vă dăm de ştire. Pentru aceea, nimeni să nu intre în satele sftei mînăstiri mai sus scrise, să turbure înaintea acestei cărţi, a domniei mele, pentru că acele sate de demult au ieşit din ocol".

în *1608/*220, Nicoreştii şi Giurovul, din ocolul Pietrii, fiind date mănăstirii Nicolae din Ţarină, domnia eliberează şi un act de scutire : „şi voi, pîrcălabi, să nu aveţi a intra în acel sat, nici slugile voastre. Şi voi gorştinari de oi şi de porci ; şi voi desetnici de stupi şi voi dăbilari, *să nu faceţi ocoale* în acele două sate şi să nu luaţi vitele lor pentru alte sate. Ci numai să plătească dabila lor“.

Din nou, dabilele singure continuă a se plaţi cu ocolul.

SOCIOLBUC

în *1609*/254 sînt amintiţi „toţi vătămanii de ocolul $_u$ cevii".

în *1612/9*1, ureadnicului de Piatra i se spune să lase în p$_{ace}$ satul Jideşti şi Rusciorii care au fost de ocol, ca să aibă asculta de sf. mănăstire Săcul, pînă cînd va socoti domnia mea.

în *1612*/148 în 17 iunie, domnul, adresîndu-se grupuril$_{0r}$ de funcţionari ai ţinutului Piatra, le spune : „nimeni dintre slugile noastre globnici sau duşegubinari să nu îndrăznească să intre în acel mai sus scris sat“, Troiţa, al mănăstirii Bi- sericani.

Prin acelaşi act, dîndu-se şi o moară pe Cracău „făcută pe drept locul nostru domnesc, care este ascultător de mai sus scrisul ocol al tîrgului Piatra", care fusese dăruit mănăstirii încă din vremea lui Eremia şi a lui Simion Movilă, se adaugă că nici la această moară nu au a se amesteca funcţionarii domneşti de ţinut.

A doua zi, la 18 iunie, domnul se adresează şi grupului de funcţionari ai ocolului : „scriem domnia mea ureadnicului de la Piatra. îţi dăm de ştire că domnia mea m-am milostivit şi am miluit sft. mînăstire numită Beserecani... cu un sat anume Troiţa şi cu o moară care este în hotarul acelui sat mai sus scris, care este pe Cracău, în ţinutul Neamţ, care acel sat a fost drept domnesc ascultător de ocolul Pietrii. Pentru aceia, cum vei vedea această carte a domniei mele, tu să ai a lăsa foarte în pace acel sat şi acea moară mai sus scrise, nici un amestec sa nu ai cu acel sat şi cu acea moara, ci să aibă treabă cu ele numai rugătorii noştri călugării de la sft. mînăstire mai sus scrisă. Aşa să ştii, alta să nu faci • în *1616/149,* Alexandru Movilă scrie „slugii noastre uread- nicul de Piatra", „ca să aibe a nu turbura satul Jideştii cu ocolul Pietrii", căci satul este dat de Eremia vodă cneaghi' nei Damieneasa (conferă cu actul anterior din *1612/12*).

în *1617*/189 domnia scrie „tuturor slugilor noastre, dabij larilor, cîţi vor merge cu slujbele domniei mele prin t^{ir}§

SOCIOLBUC

piatra şi în ocol“, pentru că mănăstirea Pîngăraţi i se plîn- sese că are două sate, dătătură de la Petru wd. „iar voi le învăluiţi vecinii şi-i trageţi cu ocolul şi sînt scrişi la ţinut şi plătesc dabila domniei mele cu ţinutul". Ordin deci să-i lase Jn pace „să nu-i învăluiţi întru nemică cu ocolul, ce să-i lăsaţi să plătească şi să hie cu ţinutul".

De data aceasta dabila se plăteşte cu ţinutul.

în *1618/5*62, mănăstirea Sf. Niculae din Ţarina laşului se plînge că are 3 sate în ţinutul Neamţului : Avereştii, Găunosul şi Nicoreştii care odinioară „au fost ascultătoare de ocolul Pietrii şi au fost date, aceste sate, mînăstirii, de către Alexandru vvd. şi de Petru vvd. şi Aron vvd. şi de atîta vreme tot umblă cu ţinutul. Iar ureadnicii din tîrgul Piatra nu au avut nici o treabă cu aceste sate, să le judece, sau să le globească, sau să le puie la muncă". Ureadnicii fac totuşi „multă călcare vecinilor" „şi-i trag să asculte de ei cu celelalte sate de ocol". Ureadnicii să nu mai „îndrăznească să turbure sau să tragă acele sate cu alte sate de ocol, ci să umble cu ţinutul ca şi pînă acum şi să fie pentru treabă şi ascultare sftei mînăstiri".

De asemenea, „slugile clucerilor să nu îndrăznească să tulbure aceste sate pentru desetine de varză sau pentru sămînţă de cînepă, sau pentru mazăre, sau pentru alte mărunţişuri care sînt la aceste sate de ocol; de toate să fie în pace în zilele noastre" [25].

In *1619/*516, Gaşpar vodă dă satul Sendricenii din ţinutul Hîrlău, ascultător de ocolul tîrgului Dorohoi.

în aceeaşi zi, printr-un act deosebit (act nr. 517), domnul se adresează „slugii noastre ureadnicului şi şoltuzului şi pîrga- rilor din tîrgul Dorohoi", dîndu-le de ştire că pe acest sat „să aveţi a-1 lăsa foarte în pace, întru nimic să nu-i trageţi cu tîrgul, numai să aibe ei să-şi plătească dabilele cu tîrgul, iar altceva nimic, pînă la îndreptare".

Din nou satul continua a plăti dabilele cu ocolul.

[25] **Confirmare prin ordin direcr în acelaşi an, act. nr. 363.**

SOCIOLBUC

în *1619/*434, Gaşpar vodă dă metohului de la Sinai satul Ulmii care a fost ascultător de ocolul Gotnari „li l-am dat cu tot venitul şi cu toate dabilele să le fie lor ; numai darea împărătească să o dea, pentru că au carte de danie şi de miluire şi de la Petru voevod".

în acest caz deci, satul e scutit şi de dabile, în *1619/*528, Gaşpar vodă scrie „ureadnicului din tîrgul Piatra şi şoltuzului şi pîrgarilor şi tuturor slugilor voastre care veţi înbla cu slujbele noastre, din acel tîrg" cu privire la satul Roznov care „iaste ieşit de la ocolul tîrgului Pietrei încă den zilele lui Petru vodă şi înblă cu ţănutul ; iar vo(i) îl învăluiţ(i) cu ocolul tîrgului, la mori şi la fănuri şi alte lucruri, la toate şi la podvoade".

Porunca să-i lase „foarte în pace, întru nimic să nu-i învăluiţi cu ocolul tîrgului, la podvoade, sau la mori, sau la şindile, sau la fănuri sau fie la ce lucru, să nu învăluiţ(i) acel sat, ce să fie cu ţănutul, (c)u(m) ş-au fost de la Pătru vodă pînă ac(m)u".

în *1620/*564, Gaşpar vodă scrie ureadnicului din tîrgul Botoşanilor, relativ la plîngerea mănăstirii Galata care are un sat „Teişorii acolo la Botăşani la ocolul tîrgului şi voi trageţi pe acel sat la lucrul domniei mele. Iar tu să aibi a-i lăsa în pace să fie de treaba sftei mănăstiri".

în *1625/*624, Gaşpar vodă scrie „slugii noastre vornicului de Piiatra şi comişilor şi tuturor slugilor dumii mele, carii vor înbla cu slujba la ocol la Piatră", dîndu-le ştire să lase „foarte în pace satul Negriţeşti, căce că acel îi eşit de demult de la ocol şi iaste cumpărătură boiarinului nostru, lui Voruntar comisul. Deci ca să aveţi a-1 lăsa acel sat în pace, la nemică să nu-1 trageţi cu satele cele de ocol".

Sînt, aşadar, arătaţi a putea să „tragă cu ocolul", „sa învăluie cu ocolul", „să facă ocoale", următoarele „slugi" [a^e] domnului : pe de o parte, şoltuzi, pîrgari, sfetnici ai tîrgului» staroşti ; pe de altă parte, pîrcălabi, vornici, vornici ai doaiU' nei, ureadnici, vameşi, goştinari de oi şi de porci, de«etn<i[cl]

de stupi, comişi, dăbilari, slugi ai clucerilor, folosindu-se pentru ei toţi şi termenul generic de „boieri".

în sate sînt pomeniţi vătămanii.

Dijmele datorate erau : desetina de varză, sămînţă de cîne- pă, mazăre şi „alte mărunţişuri", desetina din stupi, gorştina din oi şi porci.

Ca *impozite băneşti :* dabila şi darea împărătească.

în ce priveşte „dabilele" avem situaţii diverse : în unele cazuri ele se plătesc cu ocolul ; în altele, cu ţinutul ; într-un caz avem şi o scutire totală de dabile.

E probabil că satele scoase din ocol continuă a plăti cu ocolul pînă la terminarea ciclului periodic de înscriere pe roluri fiscale : ele rămîn deci a plăti cu ocolul, pînă cînd se stabilesc noile situaţii, de data aceasta pe ţinut.

Ca *munci în clacă:* cărături sau poate chiar muncă la ocnă, „la sarea domnească", cărături de fîn şi butoaie şi alte „podvoade destule", precum şi lucru la moară şi „la şindile".

Mai datorau „cai de olac" şi răspundeau cu vite pentru alte sate, deci aveau a da şi vite pe seamă proprie.

Aveau a plăti *gloabe* pentru ceartă, pentru ziua de Sf.

11 ie, şi vamă în tîrg.

Duşeugubinarii însă nu ne sînt citaţi decît în ţinut.

Toate aceste îndatoriri ale satelor treceau în seama ţinutului sau a boierului, sau mănăstirii, care se substituia astfel în drepturile domniei ; însă doar în măsura în care acest lucru se specifica în mod expres printr-un ordin adresat slujbaşilor din ţinut.

„Ocolul oraşelor" dispunea deci de o aparatură funcţionărească de exploatare feudală, bine închegată, care putea funcţiona ca o organizaţie autonomă, dominată de domnie, dar totuşi în părtăşie cu tîrgul, el însuşi supus unei exploatări feudale domneşti.

Fiind astfel un organism de sine stătător, formînd un fel de mic stat în stat, este sigur că ocolul nu se va fi putut naşte după înfiinţarea statului ; el nu poate fi conceput decît

ca moştenit de către stat din epoci anterioare, topindu-se în masa generală a ţării pe măsură ce statul se încheagă.

Avem deci de-a face cu rămăşiţe ale unor veacuri vechi care se dizolvă pe măsură ce clasa boierească ia în primire satele din „ţară", supunîndu-le unei exploatări feudale generalizate.

10. *OCOALELE DOMNEŞTI IN ŢARA ROMÂNEASCĂ*

Ca oricare altele, oraşele din Oltenia şi Muntenia au în jurul lor un „hotar", adică un teritoriu imediat limitrof, în care orăşenii făceau agricultură şi creştere de vite. Ele aveau deci „ocine" diverse pe acest hotar al lor : mori, vii, iazuri, pe care le întîlnim necurmat în documentele vremii. Ba uneori acest hotar era deosebit de mare, cum era de pildă hotarul oraşului Cîmpulung-Muscel, stăpînit în formele atît de interesante ale devălmăşiei, în diversele ei faze.

în cuprinsul acestor „hotare" ale oraşelor, se poate în- tîmpla ca anumite grupe de dijmaşi să se aşeze, formînd sat.

Acest fenomen îl întîlnim deseori, atît în Moldova cît şi în Ţara Românească. Am arătat cu alt prilej felul în care, de pildă, pe moşia oraşului Cîmpulung existau astfel de cătune de dijmaşi. Am arătat şi existenţa lor pînă şi în cuprinsul satelor vrîncene.

Mai pot fi citate şi alte cazuri. Oraşul de Floci avea, de pildă, un astfel de sat. în *1571/* 10, Alexandru Mircea spune că „am luat sfintei mînăstiri, anume Stîlpenii, şi am dat domnia mea acest sat oraşului Floci", dînd mănăstirii alt sat în schimb.

De asemenea, se pare că şi oraşul Gheorghiţa avea un astfel de sat, Mileştii pe Cricov, care este citat în textul ocolniţei din actul hotarnic din *1534/*154, care spune : „... au pus hotar la puţ, la Cosintin şi iarăşi au pus hotar la gorgan şi iarăşi la moara Rodei, la Mileştii de la Cricov, deasupra Vianei, la capul piscului de la Orlocior..." etc.

SOCIOLBUC

Dar pasajul „la Mîleştii de la Cricov" — ne arată în notă ediţia Academiei — a fost „şters cu chinovar, iar pe margine e adăugat româneşte, tot cu chinovar : „Aceşti Mileştii, cu tot hotarul, iaste al mînăstirii Tîrganul, unde iaste hramul stratenii, ce cu acest hotar Gherghiţenii treabă nimic să n-aibă“, însemnarea aceasta fiind făcută în urma unei jude căţi purtate în 1685.

Admiţînd chiar că acest sat Mileştii au fost în cuprinsul hotarului oraşului Gherghiţa şi că nu a fost pierdut decît ulterior, sîntem încă departe de a avea de-a face cu un „ocol de genul celor din Moldova.

Am văzut că, în Moldova, oraşele aveau in jurul lor nu cîte un singur sat răzleţ, ci numeroase sate şi că aici a avut loc un întreg proces; social de dizolvare a acestor ocoale domneşti prin trecerea lor în stăpinirea privata a boierilor şi mănăstirilor, această scoatere a satelor din ocol pentru a fi „cu ţara" constituind, de asemenea, un fenomen social de o deosebită amploare.

în Ţara Românească nu avem acest fenomen social, de forma şi amploarea celui din Moldova.

Este din nou o deosebire substanţiala intre aceste doua ţări, care ar merita uin studiu anume, ceea ce insă ar depăşi cadrele lucrării de faţ:ă.

SOCIOLBUC

Cuprins

I

TEORII ŞI IPOTEZE SOCIOLOGICE PRIVIND FAZELE PREMERGĂTOARE ÎNTEMEIERII DOMNIILOR NOASTRE . 5

1. Teorii şi cercetări de istorie socială 5
2. Relaţii de „aservire" şi „orînduire feudală" 9
3. Geneza relaţiilor de aservire în sînul orînduirii sclavagiste . . 13
4. Cele două izvoare ale feudalismului apusean 14
5. Feudalismul de import prin cucerire 17
6. Teoria celei de a doua iobăgii 20
7. Teoria feudalismului „fără dualism de rase" şi fără cucerire 22
8. Teoria relaţiilor de „aservire" în comuna primitivă . . . 23
9. Nomadismul pastoral şi războinic 29
10. Teoria „feudalismului nomad" 32
11. Teorii mai vechi cu privire la păstori nomazi şi agricultori sedentari 37
12. Caracterele sociale ale colectivităţilor agricole 40
13. Nomazii nesedentarizaţi şi exploatarea prin jaf şi tribut . . 42
14. Procesul de sedentarizare a popoarelor migratoare 46
15. Caracterul statelor de substituire, prefeudale 52
16. Caracterele cuceririi tătare şi cumane 56

II

CONSIDERAŢII DE ISTORIE SOCIALĂ CU PRIVIRE LA STELELE DE PESCARI 63

ŢARA ROMÂNEASCĂ 64

1. Străvechimea populaţiei de pescari ai Dunării 64
   a. condiţiilor naturale ale pescuitului în Ţara Românească . 64
   b. cea mai veche pomenire a unei populaţii pescăreşti . . . 69

SOCIOLBUC

c. sate de pescari și cuceritori nomazi 71
2. Domniile autohtone și sistemul fiscal nomad 73
3. Zona dinspre Banatul Severinului, dintre Porțile de Fier și gura Jiului 74
a. lupte patrimoniale pe bălțile zonei 80
b. amănunte despre participarea satelor de pescari la luptele sociale 100
4. Zona dintre gura Jiului și a Oltului 105
a. cedări de drepturi către mănăstirile Cozia, Govora, Cotmeana și Mușetești 106
b. ctitoria boierească a mănăstirii Bistrița 110
5. Zona dintre vărsarea Oltului și a Argeșului 118
a. stăpînirile riverane ale mănăstirii Cutlumus 118
b. satul Zimnicele și balta sa 120
c. Balta Doamnei 121
d. Balta Cătălui 123
6. Zona dintre Argeș și Borcea 124
a. Bălțile Descoperești și Cornățelul 124
b. Bălțile satelor Gurguiați și Vărăști 127
7. Zona Borcei 128
a. mănăstirea Cozia și preluarea zonei Dristorului 128
b. vechimea vieții economice locale 130
c. patrimonializarea drepturilor fiscale 132

MOLDOVA 134

1. Condițiile naturale și istorice ale pescuitului în Moldova . . 134
2. Acordarea de „obroace" și a carelor „tarcan" 135
3. Acordarea unor năvoade „tarcan" 137
4. Participarea în cotă-parte la drepturile fiscale ale statului . 137
5. Desfacerea tovărășiei fiscale cu statul prin împărțirea teritorială a iezerelor 140
6 Complexul economic al iezerelor și regimul „stăpînirii simple" . 145
7. Relații cu agenții statului în regimul de stăpînire a iezerelor . 150
8. Nașterea regimului de stăpînire în „branițe" 155
9. Desfășurarea în timp a procesului de luare în stăpînire . . 160

III

VECHI PROBLEME PATRIMONIALE BISERICEȘTI . . . 162

1. Ctitoriile colective ale satelor devălmașe 163
2. Caracterul colectiv al „venitului popesc" 166
3. Ctitoriile particulare boierești 169
4. Mănăstirile ca obiecte patrimoniale particulare 180
5. Mănăstirile ca subiecte de drepturi patrimoniale 185

SOCIOLBUC

IV

FORMAŢIUNILE PRESTATALE ALE „OCOALELOR DOMNEŞTI" 190

1. Teorii mai vechi cu privire la geneza ocoalelor domneşti . 191
2. Sate devălmaşe şi ocoale domneşti 195
3. „Ţinuturi" şi „ocoale" 199
4. Reţeaua oraşelor cu ocoale 205
5. Moşia oraşului şi ocolul oraşului 206
6. Alipirea unor sate de ocol 212
7. Scoaterea satelor din ocol 218
8. Comparaţia cifrică şi cronologică între satele intrate şi ieşite din ocol 221
9. Consecinţele administrative ale scoaterii satelor din ocol . . 223
10. Ocoalele domneşti din Ţara Românească 234

SOCIOLBUC

REDACTOR : M1RCEA CRISTEA TEHNOREDACTOR : GHEORCHE POPOVICl

COLI DE TIPAR 15.
INDICI PENTRU CLASIFICAREA ZECIMALA :
BIBLIOTECI MARI 301.19. BIBLIOTECI MICI 301.19.

TIPARUL EXECUTAT SUB COMANDA NR. 228 LA ÎNTREPRINDEREA POLIGRAFICA „13 DECEMBRIE 1918"STR. GR 1GORE ALEXANDRESCU NR. 89—97, BUCUREŞTI REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂN/A

SOCIOLBUC